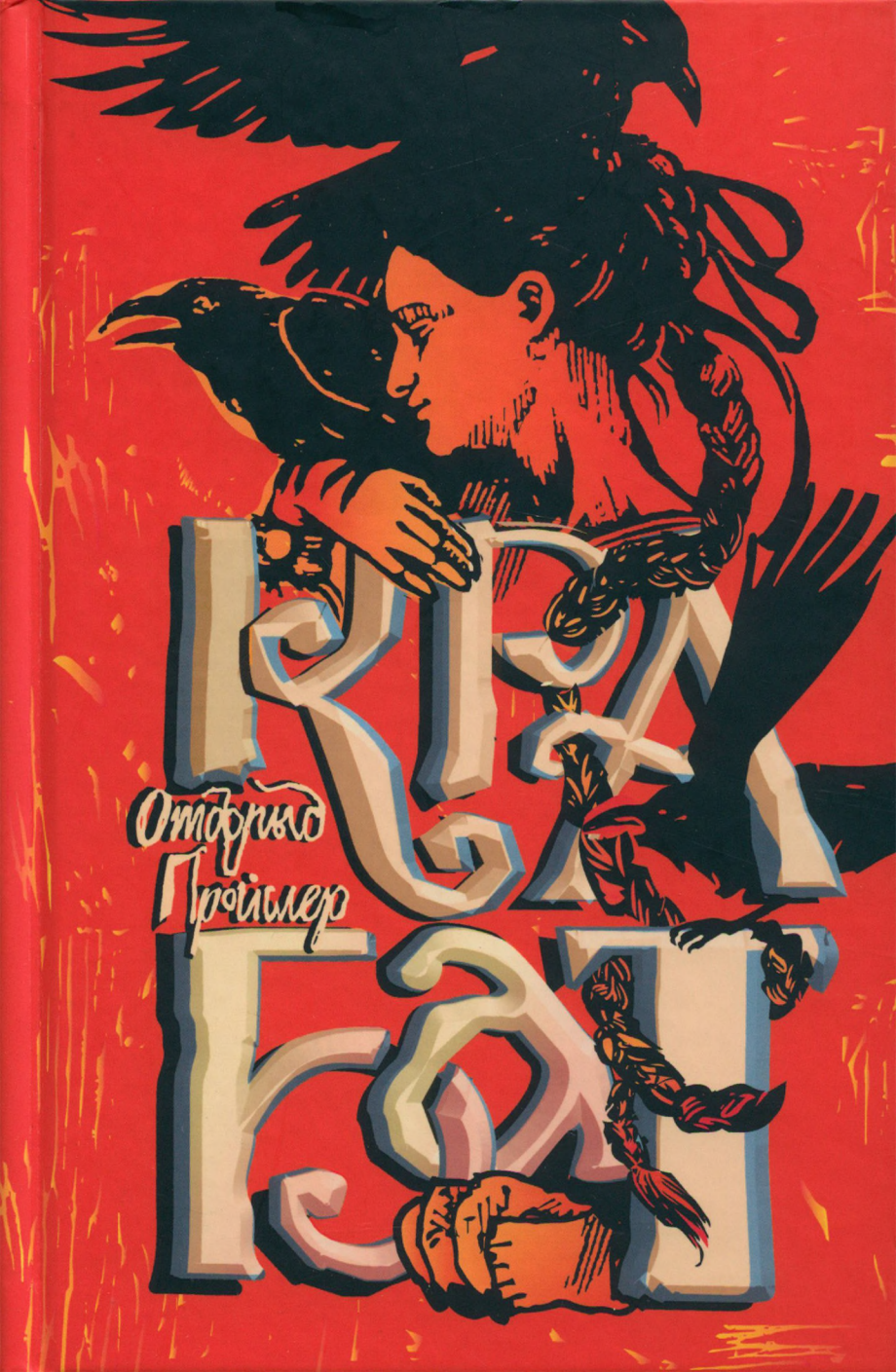

Открыто
Прогноз

The translation of this work was supported by
a grant from the Goethe-Institut

Гэтая кніга выйшла дзякуючы «Праграме
падтрымкі перакладаў нямецкай літаратуры
на замежныя мовы» Інстытута імя Гётэ

OTFRIED PREUSSLER

KRABAT

Thienemann

Отфрыд Пройслер

КРА БАТ

ЛЕГЕНДА ЧОРНАГА МЛЫНА

Пераклаў з нямецкай
Сяргей Матырка

Мінск
Выдавец Н. К. Кандрусевіч
Выдавец А. М. Янушкевіч
2021

УДК 821.112.2
ББК 84(4Гер)-44
П80

Пераклад з нямецкай паводле выдання:
Preußler O. Krabat.
Stuttgart: Thienemann Verlag GmbH, 2007.

Пераклад песень Вольгі Гронскай

Пройслер, О.

П80 Крабат. Легенда чорнага млына : [раман] / Отфрыд
Пройслер ; пер. з ням. Сяргея Матыркі. — Мінск :
Н. К. Кандрусевіч : А. М. Янушкевіч, 2021. — 248 с.
ISBN 978-985-9054-17-4 (Н. К. Кандрусевіч).
ISBN 978-985-7210-68-8 (А. М. Янушкевіч).

У аснове знакамітага твора нямецкага пісьменніка Отфрыда
Пройслера ляжыць прыгожая, хоць і змрочная, лужыцкая легенда.
Пазбаўленая найўнай лёгкасці, гэтая казка расказвае нам пра мары
і сяброўства, пра каханне і ўладу, пра штодзённае жыццё з яго ра-
дасцямі і няшчасцямі. А таксама аб вечным супрацьстаянні добра
і зла, у якім кожны чалавек мусіць зрабіць цяжкі выбар. Таму што
добра хоць і мае сілу, але вызваліцца з пут зла і дамагчыся свабоды
не так і лёгка.

УДК 821.112.2
ББК 84(4Гер)-44

ISBN 978-985-9054-17-4
ISBN 978-985-7210-68-8

OTFRIED PREUSSLER – KRABAT
Copyright © by Thienemann in Thienemann-
Esslinger Verlag GmbH, Stuttgart
© Матырка С. А., пераклад на беларускую
мову, 2021
© Афармленне, выданне на беларускай
мове. Выдавец Н. К. Кандрусевіч, выдавец
А. М. Янушкевіч, 2021

ГОД ПЕРШЫ

МЛЫН НА КОЗЕЛЕВЫХ БАГНАХ

Было гэта пасля Новага году, перад Трыма Каралямі. Крабат, хлопчык чатырнаццаці гадоў, змовіўся з двума лужыцкімі хлопчыкамі-жабракамі, і хоць Яго Найвялебнейшая Міласць курфюрст Саксонскі пад пагрозай кары забараніў на землях Свае Яснавяльможнасці ўсялякае жабрацтва і бадзяжніцтва (на шчасце, суддзі ды іншыя службоўцы не трымаліся таго загаду празмерна сур'ёзна), малыя ў строях Трох Каралёў сноўдалі пад Гёерсвердай з адной вёскі ў другую. Саламяныя вянкi на шапках зрабіліся каронамі, а адзін з хлопчыкаў — вясёлы малы Лобаш з Маўкендорфа — граў караля-маўра і штора-ніцы цалкам вымазваўся пячнoй сажай. Горды сабой, ён нёс спераду Бэтлеемскую зорку, якую Крабат прыладзіў цвіком да даўгой жэрдкі.

Хлопцы заходзілі на падвор'е, Лобаш становіўся спаміж сябрамі, і тады яны заводзілі спеў «Асана, Сыне Давідаў!». Сказаць праўду: Крабат проста адкрываў рот, бо ў яго акурат ламаўся голас. Астатнія ж Вялікасці спявалі грамчэй, каб ніхто нічога не заўважыў.

Пад Новы год многія сяляне калолі свіней, таму спадароў Цароў з Усходу шчодрой рукой адорвалі дзе са-
лам, а дзе і кілбасой. Часам перападалі яблыкі, арэхі
і запечаныя слівы, іншы раз мядовы хлеб ці пірог на
топленым тлушчы, анісавае печыва ці зорачкі з цына-
монам.

— Ну, год распачаўся добра! — сказаў Лобаш уве-
чары трэцяга дня. — Вось каб да самых Калядаў так!

— Было б няблага! — заківалі астатнія Вялікасці
і ўздыхнулі.

Наступную ноч яны правялі на гарышчы кузні ля
Пятровага гаю. Тут Крабату ўпершыню і прысніўся той
дзіўны сон.

Адзінаццаць крумкачоў сядзяць на жэрдцы і ўзіра-
юцца ў яго. Ён заўважае на ёй вольнае месца, на левым
яе канцы. Раптам чуюцца голас. Хрыплы, ён даносіцца
з ніадкуль і кліча яго па імені. Адказаць Крабат ніяк
не асмельваецца.

— Крабаце! — даносіцца голас у другі раз... І ў трэ-
ці: — Крабаце!

Потым голас мовіць:

— Ідзі ў Чарнагорыцу, да млына. Не пашкадуеш!

Крумкачы падхопліваюцца з жэрдкі і пачынаюць
каркаць:

— Слухайся голасу Майстра, слухайся!

Ад гэтага Крабат абудзіўся. «Чаго толькі не пры-
мроіцца!» — падумаў ён, павярнуўся на другі бок і зноў
заснуў. Назаўтра Крабат рушыў са сваімі спадарожнікамі
далей, а згадаўшы крумкачоў, толькі засмяяўся.

Але ў наступную ноч сон паўтарыўся. Голас зноў зваў
яго па імені, а крумкачы зноў каркалі:

— Слухайся голасу!

Гэта прымусіла Крабата задумацца. Ранкам ён папытаўся ў селяніна, у якога яны заначавалі, ці ведае ён вёску Чарнагорыца ці нешта падобнае.

Селянін прыгадаў, што недзе чуў гэту назву.

— Чарнагорыца... — разважаў ён. — Але! За Гоерсвердай, пры лесе, па дарозе на Ляйпэ: была вёска з такой назвай.

Наступным разам Тры Каралі заначавалі ў Вялікім Партвіцы. Крабату і тут прысніліся крумкачы і голас, які даносіўся з ніадкуль. Усё паўтарылася як у першы і ў другі раз. Таму Крабат вырашыў паслухацца. На досвітку, калі спадарожнікі яшчэ спалі, ён выслізнуў з адрыны. Ля весніц ён напаткаў дзяўчыну, якая ішла да студні.

— Перадай маім прывітанне, — папрасіў ён яе, — скажы, што мне трэба сысці.

У кожнай вёсцы Крабат пытаўся, куды ісці далей. Вечер сеяў снегам яму ў твар, праз кожныя некалькі крокаў даводзілася прыпыняцца, каб працерці вочы. У лесе пры Гоерсвердзе ён заблукаў і выйшаў да дарогі на Ляйпэ ажно праз дзве гадзіны. Толькі пад вечар ён дасягнуў сваёй мэты.

Чарнагорыца — вёска з выгляду нічым не адрозная ад іншых вёсак: абাপал вуліцы доўгія шэрагі занесеных снегам хат і свіранаў, слупы дыму над дахамі, пара над кучамі гною, мычанне з хлявоў. Ад сажалкі даносіўся галас і смех, там дзеці коўзаліся на каньках.

Дарэмна Крабат выглядаў млын. Потым сустрэў на вуліцы нейкага старога з вязанкай галля за плячыма і спытаў у яго.

— Няма ў вёсцы ніякага млына, — адказаў той.

— А паблізу?

— Калі ты пра *той*... — дзед паказаў пальцам за плячо. — На Козелевых багнах, пры Чарнаводзе, стаіць адзін млын. Але... — раптам ён змоўк, быццам сказаў зашмат.

Крабат падзякаваў і пайшоў у кірунку, куды паказаў дзед. Праз некалькі крокаў нехта пацягнуў яго за рукаў. Ён павярнуўся — перад ім усё той жа дзед з галлём.

— Што такое? — спытаў Крабат.

Дзед наблізіўся і са спалоханым выразам твару прамовіў:

— Хлопча, я хачу цябе папярэдзіць. Не ідзі на Козелевы багны і да млына на Чарнаводзе таксама не падыходзь. Нячыста там...

Імгненне Крабат вагаўся, а потым пакінуў дзеда стаяць і пайшоў з вёскі сваёй дарогай. Хутка сцямнела, трэба быць уважлівым, каб не згубіць сцежку. Пахаладала. Крабат азірнуўся: у вёсцы, з якой ён выйшаў, тут і там запальвалася святло.

Ці не было б разумней павярнуць назад?

— Ды ну яго! — прамармытаў сабе пад нос Крабат і наставіў каўнер. — Маленькі я ці што? За паказ грошай не бяруць.

Крабат ледзь не навобмацак прабіраўся паўз засланы туманам лес, як натрапіў на паляну. Ён збіраўся ўжо выйсці з-пад дрэў, калі хмары на небе расхінуліся і паказаўся месяц. Усё навокал залілася яго халодным святлом.

Вось тут Крабат і ўбачыў млын.

Ён вырас перад хлопчыкам, згорблены пад снегам, цёмны і пагрозлівы, нібы люты звяруга, які пільнуе здабычу.

«Мяне ж ніхто туды не гоніць», — падумаў Крабат. Змахнуў з сябе страх, сабраў усю мужнасць і выйшаў

з лясной зацені на паляну. Цвёрдым крокам ён рушыў да млына. Дзверы аказаліся зачыненымі. Ён пагрукаў.

Пагрукаў раз, пагрукаў другі. Усярэдзіне нічога не зварухнулася. Сабакі не забрахалі, сходы не зарыпелі, ключы не зазвінелі — нічога. Крабат пагрукаў у трэці раз, аж костачкі пальцаў забалелі.

У млыне ўсё заставалася ціха. Тады хлопчык паспрабаваў націснуць на клямку. Дзверы адчыніліся, яны былі не на засаўцы. Крабат зайшоў у калідор.

Яго напаткалі глыбокая цемра і магільная цішыня. Але ў канцы калідора нешта слаба бліснула. Як водбліск адзінокага водбліску.

— Дзе святло, там і людзі, — сказаў сабе Крабат.

Ён працягнуў рукі ўперад і пакрочыў далей. Падышоў бліжэй і ўбачыў, што святло прабівалася праз прачыненыя дзверы на супрацьлеглым канцы калідора. Крабата ахапіла цікаўнасць, ён на дыбачках падкраўся да шчыліны і зазірнуў у яе.

Воку адкрылася чорная камора, асвечаная святлом адной толькі свечкі. Чырвонае свечкі. Яе паставілі на чэрап, што ляжаў на стале, які займаў сярэдзіну пакоя. За сталом сядзеў вялізны чалавек у чорным. Твар спалатнелы, нібы крэйдаі абмазаны. Левае вока мужчыны закрывала чорная павязка. Перад ім на стале — тоўстая кніга на ланцугу і ў скураной вокладцы. Мужчына чытаў.

Раптам ён падняў галаву і звёў позірк на дзверы, быццам убачыў за імі Крабата. Позірк працяў хлопчыка да самых костак. У вока нібыта нешта трапіла, выступілі слёзы, усё ў каморы размылася.

Крабат пацёр вока, і раптам халодная, нібы лёд, рука лягла яму на плячо. Холад прайшоў скрозь вопратку. Нехта прамовіў хрыплым голасам па-лужыцку:

— А вось і ты.

Крабата перасмыкнула, ён пазнаў голас. Абярнуўся і ўбачыў перад сабой таго самага мужчыну з павязкай на воку.

Але як ён тут апынуўся? Дакладна не праз дзверы.

Мужчына трымаў у руцэ свечку. Ён моўчкі агледзеў хлопчыка, а потым, выставіўшы падбароддзе ўперад, сказаў:

— Я — Майстар на гэтым млыне. Можаш стаць маім вучнем, мне якраз аднаго не хапае. Хочаш?

— Хачу! — пачуў Крабат свой адказ. Яго голас зрабіўся чужым, быццам зусім яму не належаў.

— Чаму цябе навучыць? Малоць зерне ці ўсяму астатняму таксама? — спытаў Майстар.

— Астатняму таксама, — адказаў Крабат.

— Згода! — млынар працягнуў яму левую руку.

У тое імгненне, калі яны ўдарылі па руках, у млыне глуха загуло і заракатала. Гул быццам выходзіў з глыбінь зямлі. Падлога нахілілася, сцены задрыжалі, бэлькі і вушакі скалануліся.

Крабат ускрыкнуў і захацеў уцячы: прэч, проста прэч адгэтуль! Але Майстар заступіў яму шлях.

— Млын! — крыкнуў ён, склаўшы далоні варонкай. — Млын працуе ізноў!

АДЗІНАЦЦАЦЬ І АДЗІН

Майстар даў Крабату знак ісці следам за ім. Ён моўчкі асвятціў хлопчыку стромкія драўляныя сходы, якія вялі на гарышча, дзе месцілася спальня для вучняў. Пры святле свечкі Крабат разгледзеў дванаццаць нізкіх тапчаноў з сеннікамі, шэсць тапчаноў з аднаго боку прахода, шэсць — з другога, побач з кожным — тумбачка і яловы зэдлік. На сенніках ляжалі скамечаныя коўдры, у праходзе — пара перакуленых зэдляў і параскіданыя кашулі з порткамі.

Выдавала на тое, што вучняў адразу з ложкаў паслалі на працу.

Толькі адзін ложкак стаяў некрануты. Майстар паказаў пальцам на вузел з вопраткай у нагах ложка.

— Твае рэчы! — ён адварнуўся і знік разам са свечкай.

Крабат застаўся адзін у цемры. Паволі пачаў распрагнацца. Сцягваючы з галавы шапку, кончыкамі пальцаў намацаў саламяны вянок. І праўда — толькі ўчора ён быў адным з Трох Каралёў. Як даўно гэта было.

Нават гарышча дрыжэла ад шоргату і грукату ў млыне. Шчасце, што Крабат дарэшты выбіўся з сіл. Толькі прылёг на сяннік — і адразу праваліўся ў сон. Спаў

як пшаніцу прадаўшы, спаў і спаў, пакуль яго не абудзіў прамень святла.

Прахапіўшыся, Крабат здранцвеў ад жаху.

Над ім схіліліся адзінаццаць белых постацей. У святле ліхтара яны пазіралі на яго: адзінаццаць белых постацей з белымі тварамі і белымі рукамі.

— Хто вы? — спалохана запытаў хлопчык.

— Хутка сам такім станеш, — адказаў адзін з прывідаў.

— Мы нічога табе не зробім, — дадаў другі. — Мы — чаляднікі млынара. Млынарчукі.

— Вас адзінаццаць?

— Ты — дванаццаты. Як цябе клічуць?

— Крабат. А цябе?

— Я — Тонда. Я тут за старасту. А гэта Міхал, гэта Мёртан, гэта Юрэк... — Тонда па чарзе назваў імёны, а потым сказаў, што на сёння досыць. — Спі далей, Крабаце. На гэтым млыне сілы табе яшчэ спатрэбяцца.

Хлопцы забраліся на свае тапчаны, апошні з іх задуў ліхтар.

— Дабранач! — і ўсе засалі.

На сняданак хлопцы сабраліся ў чалядні. Усе дванаццаць сядзелі за даўгім драўляным сталом і елі густую аўсяную кашу: адна міса на чацвярых. Галодны Крабат маляціў кашу за абедзве шчакі. Калі абед і вячэра будуць такія ж, як сняданак, то на млыне і жыць можна.

Тонда, стараста, быў статным хлопцам з густымі сівымі валасамі; аднак з выгляду яму нельга было даць і трыццаці. Тонда — а дакладней яго позірк — лучыўся строгай сур'ёзнасцю. Крабату з першых дзён захацелася яму даверыцца. Спакой і прыязнасць, з якой той ставіўся да хлопчыка, цалкам ім завалодалі.

— Спадзяюся, ноччу мы не дужа цябе напалохалі? — звярнуўся Тонда да хлопчыка.

— Не вельмі, — сказаў Крабат.

Пры святле дня прывіды аказаліся звычайнымі хлопцамі, як тысячы іншых. Усе адзінаццаць гаварылі палужыцку і на некалькі гадоў былі старэйшыя за Крабата. У позірках, якія яны на яго кідалі, адчувалася шкадаванне. Крабата гэта здзівіла, але ён не стаў пра гэта задумвацца.

Яго думкі займала вопратка, якую ён знайшоў на тапчане: рэчы ношаныя, але пашытыя быццам на яго. Ён пацікавіўся ў хлопцаў, адкуль яна ўзялася і каму раней належала. Але не паспеў ён задаць пытанне, як млынарчукі апусцілі лыжкі і звялі на яго сумныя позіркi.

— Я сказаў штосьці дурное? — спытаў Крабат.

— Не-не, — сказаў Тонда. — Вопратка... яна засталася ад твайго папярэдніка.

— А чаму ён больш не тут? — пацікавіўся Крабат. — Адвучыўся?

— Так... адвучыўся.

У гэту секунду дзверы расчыніліся. У чалядню зайшоў раз'юшаны Майстар, парабкі ўціснулі галовы ў плечы.

— Хопіць балбатні! — накінуўся ён на іх. І рэзка дадаў, скіраваўшы на Крабата свой аднавокі позірк: — Хто шмат пытае, той усіх збівае. Паўтары!

— Хто шмат пытае, той усіх збівае, — прамармытаў Крабат.

— Зарубі сабе на носе!

Майстар выйшаў з чалядні. «Бах!» — бразнулі за ім дзверы.

Хлопцы запрацавалі лыжкамі, але Крабату рэзка расхацелася есці. Ён разгублена ўтаропіўся ў стол, ніхто не звяртаў на яго ўвагі. Ці ўсё-ткі?

Падняўшы вочы, ён заўважыў, як Тонда зірнуў на яго і кіўнуў — ледзь прыкметна, але хлопчыку было дастаткова. Як добра, што на гэтым млыне ў яго ёсць сябар.

Пасля сняданку млынарчукі пайшлі на працу, Крабат разам з іншымі выйшаў з чалядні. У калідоры стаяў Майстар. Ён махнуў яму рукой:

— Пойдзем!

Крабат выйшаў за Майстрам. Свяціла сонца, было халодна, але без ветру, дрэвы пакрывала шэрань.

Майстар завёў яго за млын, там у задняй сцяне былі яшчэ адны дзверы. Майстар адчыніў іх. Яны зайшлі ў засек, нізенькі пакой з двума маленечкімі ваконцамі, праз якія ад мучнога пылу нічога не было відаць. Мучны пыл пакрываў і падлогу, і сцены, а на дубовай бэльцы, якая вісела пад столлю, яго назбіралася ў палец таўшчынёй.

— Вымесці! — загадаў Майстар і паказаў на мятлу ля дзвярэй, потым пакінуў Крабата аднаго і сышоў.

Крабат узяўся за працу. Зрабіў пару ўзмахаў мятлой, і яго захутала густое воблака мучнога пылу.

«Гэтак не пойдзе, — падумаў ён. — Калі я вымяту ў адным месцы, пыл зляціцца ў іншым. Адчыню-ткі я акно...»

Вокны аказаліся забітымі звонку, а дзверы зачыненымі на засаўку. Можна было колькі заўгодна торгоць за клямку і біць у дзверы кулакамі: дарма, ён быў у пастцы.

Крабат узмакрэў ад поту. Мучны пыл склейваў вала-сы і вейкі, ад яго казытала ў носе і пярышыла ў горле. Усё як у бясконцым вусцішным сне: густыя аблогі мучнога пылу, як туман ці завіруха.

Стала цяжка дыхаць, Крабат стукнуўся лбом аб бэльку, закружылася галава. Можа, усё кінуць і здацца?

Але калі ён возьме і кіне мятлу, што тады скажа Майстар? З ім лепей не жартаваць, і не толькі таму, што тады на добры наедак можна не разлічваць. Крабат прымусіў сябе месці далей: з аднаго кута ў іншы, потым назад, без перапынку, гадзіну за гадзінай.

Здавалася, мінула цэлая вечнасць, пакуль урэшце нехта не прыйшоў і не расчыніў дзверы. Гэта быў Тонда.

— Выходзь! — гукнуў ён. — Абед!

Двойчы казаць не прыйшлося. Хлопчык хісткай хадой скіраваўся вонкі, кашляў, лавіў ротам свежае паветра. Стараста кінуў позірк у засек.

— Нічога, Крабаце, — паціснуў ён плячыма. — У самым пачатку ўсім так даводзіцца.

Потым прамармытаў некалькі незразумелых слоў і напісаў нешта рукой у паветры. Пыл у засеку ўзняўся, быццам з усіх шчылін і дзірак падзьмула ветрам. Белы слуп дыму вылецеў за дзверы — над Крабатавай галавой, у кірунку лесу.

Засек быў чысцютка вымецены — ані пыліначкі не засталася. Хлопчык ад здзіўлення вылупіў вочы.

— Як ты гэта зрабіў? — спытаў ён.

— Хадзем у хату, Крабаце, — замест адказу мовіў Тонда, — суп стыне!

ПРАЦАВАЦЬ — НЕ МЁД ЛІЗАЦЬ

Для Крабата настаў цяжкі час, Майстар бязлітасна завальваў яго працай.

— Крабат, куды ты дзеўся? У клець трэба знесці пару мяхоў зерня!

— Крабат, ходзь сюды! Зерне ў свірне — падгарнуць, але як мае быць — з-пад самага нізу, каб не прарасло!

— Крабат, ты ўчора прасяваў муку, а ў ёй шалупіння намерана! Пасля вячэры перасееш, і пакуль не зробіш як мае быць, спаць ты ў мяне не пойдзеш!

Дзень пры дні працаваў млын на Козелевых багнах, і па буднях, і на выхадных, ад світаньня да зьмярканьня. Толькі па пятніцах млынарчукі канчалі працу раней за звычайнае, а па суботах пачыналі на дзве гадзіны пазней.

Калі Крабат не цягаў зерне або не прасейваў муку, ён сек дровы, расчышчаў снег, насіў ваду ў кухню, чысціў коней і выграбаў гной з кароўніка — словам, працы заўжды хапала. Вечарам, кладучыся ўрэшце на свой сьняннік, ён адчуваў сябе калесаваным. Паясніцу ламіла, муляла нацёртая на плячах скура, рукі-ногі ледзь не адвальваліся.

Крабат дзівіўся сваім таварышам. Падавалася, любая цяжкая праца на млыне была ім лягчэй за лёгкае, ніводны з іх не стамляўся і не скардзіўся. Каб хто спацеў ці запыхаўся!

Неяк раніцай Крабат расчышчаў дарогу да студні. Усю ноч не сунімалася завіруха, вецер пазамятаў усе сцежкі. Хлопчык сцяў зубы: пасля кожнага ўзмаху рыдлёўкі ў спіне нясцерпна калола. Тут да яго падышоў Тонда. Упэўніўшыся, што побач нікога няма, ён паклаў руку сябру на плячо.

— Трымайся, Крабаце...

Раптам хлопчык адчуў прыліў свежых сіл. Боль нібы ветрам здзьмула. Ён схапіўся за рыдлёўку і з падвоеным запалам памкнуўся ўжо кінуцца ў бой са снегам, але Тонда яго спыніў.

— Цішэй! Глядзі, каб Майстар нічога не заўважыў, — папрасіў ён. — І Лышка таксама!

Лышка, худы і даўгі, як штыкецiна, хлопец з вострым носам і касым позіркам, з першага дня не спадабаўся Крабату: ён падаваўся шпегам і даносчыкам, які пільнуе за кожным вуглом і з якім заўсёды трэба глядзець ва ўсе вочы.

— Добра, — пагадзіўся Крабат і пачаў удаваць, быццам кожны кідок рыдлёўкі каштуе яму неймаверных высілкаў. Неўзабаве на сцяжыне, быццам выпадкова, нахапіўся Лышка.

— Ну, Крабаце, як табе такая праца? Па смаку?

— А ты не ведаеш, якая яна на смак? — прабурчаў хлопчык. — Выпі гною — дазнаешся!

З тае пары Тонда часта падыходзіў да Крабата і цішком клаў руку яму на плячо. Да хлопчыка прылівалі

свежыя сілы, і тады нават самая цяжкая праца нейкі час давалася яму лягчэй.

Майстар з Лышкам пра гэта не вызналі, астатнія хлопцы таксама: стрыечныя браты Міхал і Мертан, моцныя і дабрадушныя як мядзведзі; рабы дасціпнік Андруш; Ганца, якога празвалі Валом за бычыны карак і абкарнаную чупрыну; Петар, які пасля працы бавіў час, выразаючы драўляныя лыжкі; майстра на ўсе рукі Сташка, шпаркі як тхор і ўвішны як малпачка, якую Крбат бачыў даўней на кірмашы ў Каралеўскай Варце. Нічога не заўважылі ні Кіта, які заўжды хадзіў з такой мінай, нібыта яму скармілі фунт шавецкіх цвікоў, ні маўчун Кўба, а дурны Юрэк — пагатоў.

Юрэк, каржакаваты хлопец з кароткімі нагамі і пляскатым круглым тварам, абсыпаным рабаціннем, служыў на млыне крыху меней за Тонду. Млынар з яго быў аніякі. «Не хапае глуздоў, каб адрозніць муку ад мякіны», — усё пацвельваў з яго Андруш. Маўляў, як гэты няўклюда Юрэк яшчэ не спатыкнуўся і не ўваліўся між жорнамі. Тут дзякуй толькі таму, што дурням заўжды шчасціць.

Юрэк даўно звывся з такімі жартамі. Ён цярпліва зносіў кпіны Андруша і пакорліва ўцягваў галаву ў плечы, калі Кіта пагражаў яму кулаком за нейкую дробязь. Калі астатнія млынарчукі яго разыгрывалі, прычым даволі часта, Юрэк толькі нявінна ўсміхаўся, нібы хацеў сказаць: «Ну што вам ад мяне трэба? Юрэк і сам ведае, які ён дурны».

Аднак весці гаспадарку глуздоў у яго хапала. Нехта ж мусіў даць рады і гэтай працы, таму ўсе задаволіліся, калі Юрэк узяў яе на сябе: ён кашаварыў, мыў, пёк хлеб, паліў у печцы, начышчаў падлогу і сходы, выціраў пыл, праў бялізну, прасаваў і рабіў усё астатняе па доме і кухні. Яшчэ ён глядзеў курэй, гусей і свіней.

Як Юрэк паспяваў усё перарабіць, для Крабата заставалася таямніцай. Аднак хлопцаў нічога не дзівіла, Майстар дык наогул ставіўся да Юрэка як да апошняга быдла. Гэта падавалася Крабату несправядлівым, і аднаго разу, прынёсшы ў кухню абярэмак дроў, за што Юрэк паклаў яму ў кішэню, прынамсі не ўпершыню, шматок кілбасы, ён не вытрымаў і спытаў:

— Не разумею, як ты ўсё цярпіш?

— Я? — здзівіўся Юрэк.

— Так, ты! — сказаў Крабат. — Майстар здзекуецца з цябе, што проста сорам, а іншыя толькі смяюцца.

— Тонда не смяецца, — не пагадзіўся Юрэк. — І ты таксама.

— Хіба гэта нешта мяняе? — запярэчыў Крабат. — На тваім месцы я б не здаваўся. Не даў бы сябе ў крыўду, разумееш? Яны б у мяне пабачылі: і Кіта, і Андруш, і астатнія!

— Гм, — Юрэк пачухаў патыліцу. — У цябе, Крабаце, можа, і атрымалася б... Ты ж не такі дурань, як я.

— Ну тады ўцякай! — усклікнуў хлопчык. — Уцякай адгэтуль і знайдзі сабе лепшае месца!

— Уцячы? — на імгненне дурнаватая ўсмешка знікла з Юрэкавага аблічча, а на яе месцы заляглі расчараванне і стома. — То паспрабуй сам, Крабаце. Паспрабуй уцячы адгэтуль!

— А мне навошта?

— Ну так, — прамармытаў Юрэк, — табе не трэба. Спадзяюся, ніколі і не спатрэбіцца...

Са звычайнай дурнаватай усмешкай ён засунуў яму ў іншую кішэню акраец хлеба, заківаў галавой і выштурхнуў за дзверы, так і не даўшы Крабату падзякаваць.

Крабат прыбярэг хлеб і кілбасу на канец дня. Павячэраўшы, хлопцы неўзабаве ўладкаваліся ў чалядні. Пётар дастаў нож і кавалак дрэва, іншыя пачалі распавядаць розныя гісторыі. Крабат кінуў хлопцаў, падняўся на гарышча, пазяхнуў, лёг на сяннік і дастаў хлеб з кілбасой. Ён ляжаў на спіне, смакаваў пачастункі і міжволі згадваў Юрэка і іх размову ў кухні.

«Уцячы? — мільганула ў яго ў галаве. — Але ад чаго? Вядома, працаваць — не мёд лізаць, і каб не Тонда, цягнуў бы я гора. Але ежа тут добрая, еш — хоць заешся. Дах над галавой ёсць. Устанеш ранкам і ведаеш, што лажак да вечара нікуды не ўцячэ. Да таго ж ён цёплы, сухі, які-ніякі, а мяккі ды без клапаў і вошай. А чаго яшчэ жадаць колішняму жабраку?»

УЦЁКІ Ў СНЕ

Раней Крабату ўжо даводзілася ўцякаць: неўзабаве пасля таго, як летась ад воспы памерлі яго бацькі. Тады яго ўзяў да сябе мясцовы святар, каб малы, як той казаў, не загібеў. Крабат тады даў лататы, але не праз святара і яго жонку, якая заўжды марыла пра сына. Проста для такога, як Крабат, што столькі гадоў правёў у маленечкай вашывай халупе — у пастуховай хаціне пад Ёйтрыхам, — для такога, як ён, прыжыцца ў святаровай сям’і было надзвычай цяжка: добра паводзіцца ад ранку да вечара, не лаяцца, не біцца, хадзіць у белай кашулі, да чыстага мыць шыю і рукі, прычэсваць валасы, не бегаць голымі нагамі, чысціць пазногці. І быццам таго замала — яшчэ заўсёды размаўляць па-нямецку, а не палужыцку!

Крабат як мог стараўся прызвычаіцца тыдзень, другі, пакуль урэшце не ўцёк са святаровай сям’і і не прыбіўся да хлопчыкаў-жабракоў. Таму і тут, на млыне на Козелевых багнах, ён наўрад ці будзе векаваць.

«Але ж калі даваць драпака, то толькі летам... — вырашыў ён, праглынуў апошні кавалак і аблізнуў вусны. Вочы ўжо зліпаліся. — Пакуль яшчэ тыя паплавы зацвітуць, пакуль закалосіцца збажына на палях, заплёска-

ецца рыба ў млынавым ставе. Датуль ніхто мяне з млына не выганіць...»

Лета, зацвілі наплавy, закаласілася збажына, у млынавым ставе плёскаецца рыба. Майстар узняў крык на Крабата: замест таго каб цягаць мяхі, хлопчык прылёг у цяньку пад млыном і заснуў, тут яго Майстар і заспеў ды перацяў сукаватым кіем.

«Зараз я, хлапечка, выб'ю з тваёй галавы, як гэта — ляжаць белым днём і нічога не рабіць!»

Хіба такое сцярпіцца?

Зімой, калі сівер вые над палямі, Крабат, можа, і сцяў бы зубы. Але, відаць, Майстар забыў, што на дварэ лета!

Хлопчык рашае цвёрда: ні дня болей на гэтым млыне! Пракрадваецца ў хату на гарышча, хапае куртку і шапку, потым выслізгвае вонкі. Ніхто яго не заўважае. Майстар вярнуўся да сябе ў пакой, вокны завешаныя ад спёкі; вучні працуюць: хто ў клеці, хто на паставах. Нават Лышку не да Крабата. Але ў хлопчыка такое адчуванне, быццам за ім хтось цікуе.

Ён азіраецца і заўважае калматага чорнага ката, які ўтаропіўся ў яго з даху дрыготні. Раней тут такога ката не было. Аднавокага.

Крабат падхоплівае камень, шпурляе і праганяе ката прэч. А сам бяжыць праз вербалоз да млынавога става. Раптам у вадзе недалёка ад берага заўважае здаравеннага карпа. Ён звёў на хлопчыка свой аднавокі позірк.

Крабату не па сабе, ён хапае камень і запускае яго ў рыбіну. Карп паднырвае і знікае ў зялёнай тоні.

Вось Крабат ідзе ўздоўж Чарнаводы, да месца ля Козелевых багнаў, якое завецца Пусткай. Там ён на хвілю спы-

няецца ля Тондавай магілы. Ён цьмяна згадвае, як адным зімовым днём яны хавалі тут свайго сябра.

Толькі ён успомніў памерлага, як знячэўку — так нечакана, аж сэрца заходзіцца, — да яго даносіцца хрыплае карканне. На крывой хвоі на краі Пусткі нерухома сядзіць вялізны крумкач. У яго таксама — хлопчыка аж перасмыкнула, калі пабачыў, — няма левага вока.

Цяпер Крабат разумее, хто гэта. Ён доўга не вагаецца і кідаецца наўцёкі: бяжыць, пакуль стае сіл у нагах, усцяж Чарнаводы, уверх па цячэнні.

Калі ён спыняецца на імгненне, каб перавесці дух, то бачыць: у верасе паўзе вуж, шыпіць, водзіць галавой і глядзіць на яго — адным вокам! Адно вока і ў ліса, які вызірае з зарасніку.

Крабат бяжыць далей і спыняецца на хвілю, каб аддыхацца, бяжыць і спыняецца. Пад вечар ён дасягае верхняга канца Козелевых багнаў. Калі ён выйдзе з лесу, то, пэўна, вызваліцца з-пад Майстравай улады. Ён хуценька апускае рукі ў ваду, абмывае лоб і скроні. Потым запраўляе кашулю ў нагавіцы, яна расправілася, пакуль ён бег. Падцягвае пас, робіць колькі апошніх крокаў і замірае.

Ён спадзяваўся ўбачыць шырокі поплаў, але замест гэтага трапіў на паляну; пасярод яе стаіць млын — такі спакойны ў вечаровым сутонні. На парозе чакае Майстар.

— Ну, Крабаце, — здэкліва вітае ён. — Я ўжо хацеў паслаць на твае пошукі.

Крабат палае ад гневу: чаму ўсё зрываецца? Назаўтра ён зноў збягае, гэтым разам на самым золку, нават дзень яшчэ не пачало, і ў процілеглым напрамку — паўз лес, цераз палі і паплавy, праз вёскі і хутары. Пераскоквае ручаі, прабіраецца праз твані, нідзе не затрымліваецца і не спыняецца. Не звважае ні на крумкачоў, ні на вужоў, ні на лісоў; не глядзіць

ні на рыб з катамі, ні на курэй з качкамі. «Хоць аднавокія, хоць двухвокія — а каб хоць і сляпыя, — думае ён. — Зараз мяне з панталыку не саб'еш!»

І ўсё адно напрыканцы доўгага дня ён зноў апынаецца перад млыном на Козелевых багнах. Гэтым разам яго сустракаюць вучні: Лышка — з'едлівымі кпінамі, астатнія — моўчкі і хутчэй са спачуваннем. Крабат на мяжы адчаю. Ён ведае, што мусіць здацца, але адганяе гэтую думку і той жа ноччу робіць яшчэ адну спробу — трэцюю.

Збегчы з млына атрымліваецца лёгка, а там кіруй сабе на Паўночную зорку! Колькі б ён ні спатыкаўся, колькі б гузакоў ні набіваў і дзе б ні падрапаўся: галоўнае — абы ніхто яго не ўбачыў, абы ніхто не наслаў на яго злыя чары...

Недзе наблізу гукае сыч, міма пралятае сава; неўзабаве ў зорным святле ён заўважае старога пугача: той сядзіць на суку блізенька — дакрануцца можна — і пазірае на яго правым вокам. Левага вока няма.

Крабат бяжыць далей, спатыкаецца аб карані і падае ў роў з вадой. Яго ўжо амаль не дзівіць, што на досвітку новага дня перад ім у трэці раз зноў паўстае млын.

Гэтай парой у хаце пакуль усё ціха, толькі Юрэк завіхаецца на кухні ля печкі. Пачуўшы яго, Крабат заходзіць на кухню.

— Твая праўда, Юрэку. Адсюль не ўцячы.

Юрэк дае яму папіць.

— Спярга памыйся, Крабаце, — кажа ён і дапамагае хлопчыку сцягнуць мокрую, запэцканую крывёй і зямлёй кашулю, потым набірае гарлач вады і, схваўшы сваю звыклую тупаватую ўсмешку, кажа надзвычай сур'ёзна: — У цябе аднаго, Крабаце, нічога не атрымалася. Дык, можа, атрымаецца ўдвух? Давай у наступны раз паспрабуем разам, га?

Крабата абудзіў тупат ног — гэта млынарчукі падымаліся сходамі на гарышча да сваіх сеннікоў. У роце яшчэ стаяў смак кілбасы: відаць, ён праспаў зусім нядоўга, хоць у сне пражыў ажно два дні і дзве ночы.

Назаўтра раніцай выйшла так, што ён на колькі хвілін застаўся сам-насам з Юрэкам.

— Ты мне прысніўся, — сказаў Крабат. — У сне ты мне нешта прапанаваў.

— Я? — здзівіўся Юрэк. — Прапанаваў? Пэўна, тую яшчэ бязглуздіцу! Плюнь і забудзься, Крабаце!

СПАДАР З ПЕЎНЕВЫМ ПЯРОМ

Млын на Козелевых багнах быў на сем жорнавых паставаў. Шэсць працавалі заўжды, а сёмы — ніколі, таму яны і празвалі яго мёртвым паставам. Ён стаяў у самым дальнім куце млынарні. Спыраша Крабат думаў, што там адламалася лапатка на зубчатым коле, ці заклінавала прывадны вал, ці ў хадавой шасцяльні якаясь непаладка. Але адным ранкам, падмятаючы пад стокам мёртвага пастава, ён заўважыў на масніцах купкі мукі. Прыгледзеўся: трошкі свежага мліва і ў жалабку, быццам пасля памолу яго не абабілі як след.

Няўжо ноччу на мёртвым паставе малолі? Калі так, то гэта адбывалася ўпотаі, пакуль усё спала. Або гэтай ноччу адзін Крабат спаў непрабудным сном?

Ён прыгадаў, што іншыя млынарчукі з'явіліся сёння на сняданак з шэрымі тварамі і сінякамі пад вачмі, некаторыя цішком пазяхалі. Цяпер гэта падалося яму падазроным.

Поўны цікаўнасці, ён падняўся драўлянымі сходамі на памост, адкуль зерне мяхамі засыпаецца ў шырокі кош і потым самацёкам па нахіленых сценках трапляе

ў жолаб, па якім далей падаецца ў жорны. Калі такім чынам сыплеш зерне, цяжка нічога не прасыпаць. Але пад кош, як бы ні разлічваў Крабат, не ўпала ніводнага зярнятка. На памосце ляжала нешта іншае, што з першага позірку падалося жвірам. Хлопчык прыгледзеўся: тое аказаліся зубы... Зубы і аскепкі касцей.

Хлопчыка ахапіў жах, ён захацеў закрычаць, але горла не выціснула ні гуку.

Раптам за спінай з'явіўся Тонда. Відаць, Крабат не пачуў, як той да яго падышоў. Тонда ўзяў яго за руку.

— Што ты тут шукаеш, Крабаце? Хутчэй спускайся, пакуль Майстар цябе не заспеў. І забудзь, што бачыў. Чуеш мяне? Забудзь!

Ён звёў яго сходамі ўніз; і як толькі хлопчык адчуў пад нагамі цвёрдую падлогу млынарні, усё перажытае раніцай тут жа ў ім сцерлася.

У другой палове лютага ўдарылі моцныя маразы.

Штораніцы хлопцам даводзілася адбіваць лёд ад шлюза. За ноч, пакуль вадзяное кола прастойвала, на лапаткі намярзалі тоўстыя гузы лёду: іх таксама трэба было пасколваць, перш чым запусціць млын.

Але самай небяспечнай была намёрзлая вада пад млынавым колам. Каб яна не паспела яго скаваць, двое хлопцаў час ад часу мусілі спускацца да букты, каб разбіць наледзь — праца, ахвочых да якой ніколі не знаходзілася. Тонда пільна сачыў, каб ніхто не ўвільваў. Але ён сам спусціўся пад кола, калі надышла Крабатава чарга. Маўляў, гэта праца не для хлопчыка — яшчэ пакалечыцца.

Пагадзіліся ўсе, акрамя Кіты, які нешта прабубніў сабе пад нос, і Лышкі, які заявіў:

— Не, ну калі не глядзець, то пакалечышся.

Выпадкова ці не, але акурат у гэты час дурны Юрэк ішоў міма карміць свіней: у кожнай руцэ па свіным вядры. Параўняўшыся з Лышкам, ён спатыкнуўся і выплюхнуў на яго памыі. Лышка вылаяўся, а Юрэк, ломячы рукі, пачаў клясціся, што сам бы даў сабе плескача за такую нягоду.

— Аёечкі! Падумаць толькі, як ад цябе гэтыя дні будзе смярдзець! І ўсё праз мяне... Аёечкі, Лышка! Прашу, не злуйся на мяне. А што цяперачкі даць бедным парсючкам?!

Гэтай парою Крабат з Тондам і астатнімі хлопцамі часта ездзілі сячы лес. Цёпла ўхутанья, яны ўтульна сядзелі ў снях, у жыватах ранішня каша, футравыя шапкі нацягнутыя на самыя вушы, і Крабат тады не зважаў ні на які мароз. Лепей не будзе, бадай, нават малому медзведзянятку.

Хлопцы валілі дрэвы, там жа абсякалі сучча, абкорвалі бяровенні, распілоўвалі на патрэбную даўжыню і складвалі ў штабелі, перакладаючы папярэчынамі, каб між асобнымі радамі гуляў вецер. Наступнай зімой бяровёны тралявалі да млына, а потым абчэсвалі на бэлькі ці распілоўвалі на дошкі і брусы.

Так мінаў тыдзень за тыднем, у Крабатавым жыцці нічога не мянялася. Але тое, што адбывалася навокал, наводзіла на пэўныя думкі. Перш за ўсё дзівіла тое, што сюды ніхто ніколі не прыходзіў малоць зерне. Чаму сяляне з ваколіц абыходзяць млын стараною? Зерне тым часам дзень пры дні засыпалася ў кашы, жорнавыя паставы круціліся, пераціраючы авёс, ячмень ды грэчку.

Няўжо мука і вотруб'е, якія ўдзень з жалабкоў перацякалі ў мяхі, за ноч зноў ператвараліся ў зерне? Як на Крабата, то цалкам магчыма.

У пачатку сакавіка надвор'е змянілася. Паваяў заходні вецер і зацягнуў неба шэрымі хмарамі.

— Пойдзе снег, — прабурчаў Кіта, — касцямі чую.

І сапраўды: неўзабаве з неба паляцелі тоўстыя мокрыя шматкі снегу, потым дзе-нідзе пачало накрапваць, снег паціху перайшоў у дождж, які затым паваліў сцяной.

— Ведаеш, Кіту, — не сцярпеў Андруш, — завядзі сабе квакшу. А то ніякай веры тваім касцям...

Надвор'е было — гнюсней не пажадаеш! Бура хвастала залевай, ад талага снегу і лёду млынавы ставок пагрозліва набрыняў. Даводзілася выходзіць пад самы лівень, перакрываць шлюз і падпіраць яго слупамі.

Ці вытрымае грэбля паводку?

«Калі так і далей пойдзе — праз тры дні патонем мы разам з млыном», — думаў Крабат.

Але вечарам шостага дня дождж спыніўся, заслона з хмар разарвалася, і чорны, набухлы сырасцю лес на некалькі імгненняў зазіхаеў у промнях вечаровага сонца.

Наступнай ноччу Крабату прысніўся вусцішны сон: на млыне ўсчаўся пажар. Хлопцы паўскоквалі з сеннікоў і затупалі па сходах. Сам жа Крабат застаўся ляжаць як калода на сваім тапчане, не здольны паварушыцца.

Вось затрашчалі ахопленыя полымем бэлькі, вось іскры шуганулі яму ў твар — і хлопчык з крыкам прахапіўся з лежака.

Крабат працёр вочы, пазяхнуў і агледзеўся. Раптам унутры ўсё пахаладзела. Ён не паверыў сваім вачам. Дзе ўсе хлопцы?

На тапчанах нікога не было. Падавалася, што іх кінулі наспех: на сенніках валяліся на хаду адкінутыя коўдры і скамечаныя прасціны. На падлозе — нечая куртка, трохі далей — шапка, шалік і папруга. Усё гэта выразна бачна ў водблісках мільгатлівага чырвонага святла, якое ішло са слыхавога акенца...

Няўжо млын сапраўды ў агні?

Сон як рукой зняло, Крабат кінуўся да акна і расчыніў яго. Высунуўся вонкі і ўбачыў: на падворку перад млыном стаяў цяжка наладаваны воз з напратым, пачарнелым ад дажджу навесам. У воз запряжана шасцёрка чорных як крумкач коней. На козлах хтосьці — у плашчы з наштаўленым каўняром і ў капелюшы, нацягнутым на самы лоб, — таксама чорны як ноч. Толькі пеўневае пярэ на яго капелюшы зырчэла ярка-чырвоным. Яно, не раўнууючы як полымя, палала на ветры: то выгіналася хвосткім агністым языком, то зноў ападала, быццам вось-вось згасне. Яго ззяння хапала, каб ахутаць увесь падворак дрогкім святлом.

Між млыном і крытым возам насіліся млынарчукі. Закідвалі мяхі на плечы, зносілі іх у млынарню і падбегам вярталіся па новыя. Усё адбывалася ў поўнай цішыні і ў гарачкавай спешцы. Ні гаманы, ні лаянкі, толькі чуваць, як сапуць хлопцы, а фурман іншы раз як хвастане бізуном па-над іх галовамі — аж вецер шугае, — а хлопцы тады ўвіхацца ўдвая шпарчэй.

Нават Майстар дбайна працаваў. Майстар, які на млыне павек нічога не зробіць, палец аб палец не ўдарыць, гэтай ноччу насіў мяхі, як і ўсе. Прычым надрываўся нібы за вялікія грошы.

Толькі раз ён адлучыўся на кароткае імгненне і знік у цемры, але не для таго, каб перавесці дух, як меркаваў

Крабат. Майстар пабег да става і, адцягнуўшы падпоры, адчыніў шлюз.

Вада з шумам рынула ў раўчук, адкуль забурліла-панеслася прама ў латак. Млынавое кола рыпнула і зрушыла; мінула колькі імгненняў, пакуль яно набрала ходу і бадзёра закруцілася. Вось з глухім шоргатам мусілі запусціцца жорнавыя паставы, але запрацаваў толькі адзін — прычым з нейкім дзіўным гукам, не чутым дагэтуль хлопчыкам. Гэтыя стукат і грукат ішлі нібыта з дальняга кута млынарні, потым да іх далучыўся агідны віск, які паціху перарос у пранізлівае, нясцерпнае для слыху скавытанне.

Крабат згадаў мёртвы пастаў, і па яго спіне прабеглі мурашкі.

Тым часам праца на падвор'і не стаяла. Разгрузіўшы воз, хлопцы крыху адпачнулі, але зусім нядоўга, і цяганіна завялася зноў, але гэтым разам мяхі пераносілі з млына на воз. Што б у іх ні было раней — цяпер змесціва цягалі назад змеленым.

Крабату захацелася падлічыць мяхі, але яго змарыў сон. З першымі пеўнямі ён прачнуўся ад грукату вазавых колаў. Хлопчык паспеў убачыць, як незнаёмец, ляснуўшы бізуном, рушыў паўз поплаў да лесу. Але дзіва — у роснай траве за цяжка наладаваным возам не ставалася аніякага следу.

Праз хвіліну шлюз перакрылі, і млынавое кола спынілася. Крабат прашмыгнуў назад на свой тапчан і накрыўся коўдрай з галавой. Змораныя, змучаныя млынарчкі хістаючыся падняліся па сходах. Яны моўчкі паклаліся на сеннікі, толькі Кіта прабубніў нешта пра маладзік — каб яго тройчы ліха! — і пякельную бойню.

Раніцай Крабат быў такі стомлены, што ледзь адарваў галаву ад сенніка. Галава гудзела, увесь час нудзіла. За сняданкам ён паглядаў на хлопцаў: заспанья і змардаваныя, яны панура глыталі кашу. Нават Андрушу было не да жартаў: хмурна ўтаропіўшыся ў міску, ён не падаваў голасу.

Пасля сняданку Тонда адвёў Крабата ўбок.

— У цябе была дрэнная ноч?

— Гэта як паглядзець, — адказаў Крабат. — Мне ж не трэба было гарбаціцца, я толькі глядзеў. Але вы?.. Чаму не пабудзілі мяне, калі прыехаў той... з пеўнёвым пяром? Што вы ад мяне хаваеце? На млыне дзеецца столькі ўсяго, а мне ні пра што нельга ведаць. Але ж я не сляпы і не глухі... Дый не ляснуты на ўсю галаву!

— Ніхто так не думае, — перарваў яго Тонда.

— Думаеце! — закрычаў Крабат. — Што вы ў жмуркі са мной гуляеце? Можа, хопіць ужо?

— На ўсё — свой час, — спакойна прамовіў Тонда. — Неўзабаве ты ўсё даведаешся: і пра Майстра, і пра млын. Дзень і час прыспеюць раней, чым думаеш. А пакуль — пацярпі!

АГЫЛІ, НА ЖЭРДКУ!

Надвячоркам Вялікай пятніцы над Козелевымі багнамі вісеў бляклы разбухлы месяц. Хлопцы паселі ў чалядні, а стомлены Крабат ляжаў на тапчане і марыў пра сон. Нават сёння, у свята, ім давялося працаваць. Як добра, што ўрэшце настаў вечар і можна адпачыць...

Раптам яго паклікалі па імені, як тады ў сне, у кузні ля Пятровага гаю, але цяпер хрыплы голас, які даносіўся з ніадкуль, быў яму знаёмы.

Хлопчык сеў і прыслухаўся.

— Крабаце! — гукнуў голас у другі раз.

Хлопчык схапіўся за вопратку.

Калі ён апрануўся, Майстраў голас пачуўся ў трэці раз.

Спехам Крабат памкнуўся да выхаду, знайшоў навобмацак дзверы і адчыніў. Святло ішло знізу, з калідора даляталі галасы і грукат драўляных чаравікаў. Хлопчыка ахапіў неспакой, ён завагаўся, стаіў подых. Але потым узяў сябе ў рукі і, пераскокваючы тры прыступкі за раз, збег уніз.

У канцы калідора стаялі адзінаццаць вучняў. Дзверы ў чорную камору былі расчыненыя, Майстар сядзеў за сталом. Як і тады, калі Крабат сюды прыйшоў, перад Майстрам ляжала тая ж тоўстая кніга ў скураной вокладцы.

Чэрап з запаленай чырвонай свечкай таксама быў на месцы. Толькі сёння Майстраў твар быў не такі спалатнелы — хоць нешта з часам змянілася.

— Падыдзі, Крабат!

Хлопчык выйшаў наперад, да парога чорнай каморы. Куды дзелася стома? У галаве больш не гудзела, і сэрца ўжо не калацілася.

Майстар змерыў яго позіркам, а потым узняў левую руку і павярнуўся да вучняў, якія стаялі ў калідоры.

— Агылі, на жэрдку!

З карканнем і лапатаннем крылаў міма Крабата ў чорную камору праяцелі адзінаццаць крумкачоў. Хлопчык азірнуўся: млынарчукоў ззаду не было. Крумкачы паселі на жэрдку ў далёнім левым куце пакоя і ўтаропілі ў Крабата свае позіркі.

Майстар падняўся, яго цень упаў на хлопчыка.

— Ужо тры месяцы, як ты на млыне, Крабаце, — скажаў ён. — Ты вытрымаў выпрабавальны тэрмін, адгэтуль ты ўжо не просты вучань, адгэтуль ты — *мой* вучань.

Ён наблізіўся да Крабата і крануў левай рукой яго левае плячо. Крабата да касцей пранізала дрыготкай. Ён адчуў, што змяншаецца: яго цела сцягвалася, пакрываючыся крумкачовым пер'ем, самі сабой выраслі дзюба і кіпцюры. І вось ён сядзіць на парозе ля ног Майстра, баючыся ўзняць позірк.

Млынар нейкі час яго разглядаў, потым пляснуў у далоні і крыкнуў:

— Агылі!

Крабат — крумкач Крабат — паслухмяна распасцёр крылы і ўзняўся ў паветра. Нязграбна махаючы крыламі, ён пераляцеў камору, пакружыў над сталом, чырка-

нуў пёрамі кнігу і чэрап. Затым сеў да іншых крумкачоў і моцна ўчапіўся кіпцюрамі ў жэрдку.

— Ведай жа, Крабаце: ты ў Школе чорнае магіі, — патлумачыў Майстар. — Тут не вучаць ні чытаць, ні пісаць, ні лічыць. Тут вучаць найвышэйшаму з Мастацтваў. У мяне на стала кніга на ланцугу — гэта Карактар, або «Молат ведаў». Бачыш, у яе старонкі чорныя, а літары белыя. У ёй усе заклёны свету. Толькі я адзін магу іх прачытаць, бо я — Майстар. А вам — табе і астатнім вучням — чытаць яе забаронена. Зарубі сабе на носе! Нават не думай мяне падмануць — дабром для цябе не скончыцца! Ты мяне зразумеў, Крабаце?

— Зразумеў, — пракрэкаў хлопчык і здзівіўся, што можа размаўляць — хоць і хрыпла, але выразна і без якога-небудзь напружання.

Да Крабата раней даходзілі чуткі пра Школы чорнае магіі. Казалі, што найбольш іх у Лужыцы. Аднак ён заўжды думаў, што гэта жахалкі, якія звычайна апавядаюць за прадзівам ці кудзеляй. Цяпер жа ён сам трапіў у такую школу, хоць яна і выглядала як звычайны млын. Але тутэйшы люд, пэўна ж, шаптаўся, што на гэтым млыне не так усё чыста, як можа падацца. Іначай чаму тады ўсе абміналі Козелевы багны?

У хлопчыка не засталася часу ўсё як след абдумаць. Майстар зноў сеў за стол і пачаў чытаць урывак з Карактара: паволі, напеўным голасам, мерна гайдаючы скамянелай спінай уперад і назад, уперад і назад:

— Гэта мастацтва адным махам асушыць студню, каб не засталася ні кроплі вады. Перш за ўсё высушы на печы чатыры бярозавыя калочкі, кожны ў тры з паловай пядзі даўжынёй і з вялікі палец таўшчынёй, ніжні канец

кожнага калочка падчашы з трох бакоў і завастры; потым ноччу, паміж дванаццатай і першай гадзінамі, ага-радзі імі студню — забі ў зямлю за сем крокаў ад цэнтра студні, па аднаму на кожны кірунак свету, пачынаючы з поўначы і заканчваючы захадам; і апошнія: рабі ўсё моўчкі, потым тройчы абыдзі студню і паўтарай, што тут напісана...

Пасля Майстар прачытаў заклён: чараду незразумелых слоў, мілагучных, але з нейкім цёмным водгаласам, які прадвяшчаў бяду і доўга яшчэ стаяў увушшу, нават калі пасля кароткай паўзы Майстар заводзіў з самага пачатку:

— Гэта мастацтва адным махам асушыць студню...

Агулам ён тройчы прачытаў урывак і чароўныя словы, штораз аднолькава манатонна, гайдаючыся ўперад і назад усім тулавам. Пасля трэцяга прачытання ён загарнуў кнігу. Пэўны час прасядзеў моўчкі, потым павярнуўся да крумкачоў.

— Я навучыў вас, — сказаў ён ужо сваім звычайным голасам, — яшчэ адной мудрасці Таемнага мастацтва. А зараз паслухаем, ці ўсё вы запамнілі. Вось ты — пачынай! — ён ткнуў пальцам на аднаго з крумкачоў і загадаў паўтарыць тэкст з заклёнам.

— Гэта мастацтва... адным махам асушыць студню... каб не засталося ні кропелькі вады...

Млынар паказваў то на аднаго крумкача, то на іншага і пытаў урок. Нікога з дванаццаці ён па імені не назваў, але па манеры гаварыць Крабат здолеў адрозніць хлопцаў адзін ад аднаго. Тонда і крумкачом прамаўляў спакойна і паслядоўна, Кіта — з непрыхаванай незадаволенасцю ў голасе, Андруш лепятаў дзюбай гэтаксама спрытна, як языком, а Юрэку паўтарэнне далася цяжка,

ён часта збіваўся. Карацей кажучы, неўзабаве Крабат пазнаў усіх у гэтай чарадзе.

— Гэта мастацтва адным махам асушыць студню...

Словы заклёну з «Молата ведаў» зноў і зноў паўтараліся: то без запінкі, то нерашуча — у пяты, дзявяты, адзінаццаты раз.

— А зараз ты! — павярнуўся Майстар да хлопчыка.

Крабат задрыжэў і заікаючыся прамармытаў:

— Гэта мастацтва... мастацтва... адным махам асушыць...

Тут ён запнуўся і замоўк. Пры ўсім жаданні ён не мог згадаць, што ішло далей. Зараз яго пакараюць?

Але Майстар спакойна сказаў:

— Наступным разам, Крабаце, болей увагі звяртай на словы, а не на галасы. Акрамя таго, ты мусіш ведаць: вучыцца ў гэтай школе нікога сілком не прымушаюць. Запомніш, што я чытаю з Карактара, будзе табе карысць. Іначай ты толькі сабе нашкодзіш. Падумай пра гэта.

З тымі словамі Майстар скончыў урок, дзверы расчыніліся, і крумкачы вылецелі ў калідор. Там яны зноў прынялі чалавечы выгляд. Крабат таксама, хоць і не ведаў, хто і як яму дапамог. Падымаючыся за хлопцамі на гарышча, ён падумаў, што ўсё гэта надзвычай блытаны сон.

ЗНАК ТАЕМНАГА БРАЦТВА

Назаўтра, у суботу перад Вялікаднем, хлопцы не працавалі. Большасць з іх скарысталася магчымасцю і пасля сняданку зноў адправілася на бакавую.

— Ідзі і ты, Крабаце, — сказаў Тонда, — выпіся ўперад.

— Уперад? Навошта?

— Хутка даведаешся. Ідзі ў ложак і паспі колькі зможаш.

— Добра, — прамармытаў хлопчык, — ужо іду... Прабач, што спытаўся...

На гарышчы нехта ўжо завесіў акно анучаю — выдатная прыдумка, каб хутчэй заснула. Крабат лёг на правы бок спінай да акна і абхапіў галаву рукамі. Так ён спаў, пакуль Юрэк не разбудзіў.

— Падымайся, Крабаце, на стале накрыта!

— Што, ужо абед?

Юрэк усміхнуўся і сцягнуў анучу з акна.

— Абед, анягож! — гукнуў ён. — Зараз сонца зойдзе!

Сёння млынарчукі елі абед разам з вячэрай. Тлустых страў хапала з лішкам, як на бядзе.

— Наядайцеся дасхочу! — папярэдзіў Тонда. — Самі ведаеце, за стол вернемся няхутка.

Пасля вячэры апусціліся перадвелікодныя прыцемкі, у чалядную ўвайшоў Майстар, каб адправіць хлопцаў «па знак».

Усе пасталі ў кола вакол млынара, ён пачаў іх лічыць, — зусім як дзеці, калі гуляюць у квача ці хованкі. Словы лічылкі гучалі халодна і пагрозліва. Спачатку Майстар лічыў справа налева, а потым злева направа. Першым, на кім спынілася лічылка, стаў Сташка, другім — Андруш. Яны моўчкі выйшлі з кола і скіраваліся да дзвярэй, Майстар тым часам пачаў лічыць нанова. Наступнымі выйшлі Мертан і Ганца, за імі — Лышка і Петар, пакуль урэшце не засталіся Тонда і Крабат.

Апошні раз Майстар мовіў злавесныя словы павольна і ўрачыста; потым махнуў рукой, каб яны сышлі, і адварнуўся.

Тонда падаў Крабату знак ісці следам. Яны моўчкі выйшлі з млына, моўчкі прайшлі да дрывотні.

— Пачакай тут хвілінку!

З дрывотні Тонда вынес дзве коўдры, адну даў Крабату. Затым рушыў міма млынавога става, паўз Козелевы багны і далей у бок Чарнагорыцы.

Калі яны зайшлі ў лес, апусцілася ноч. Крабат намагаўся не адставаць ад Тонды. Тут яму ўспомнілася, што ён ужо хадзіў гэтай сцяжынай. Толькі ў адваротным напрамку, калі ўзімку і зусім адзін ішоў да млына. Няўжо з тае пары сапраўды мінула ўсяго толькі тры месяцы? Аж не верыцца!

— Вось і Чарнагорыца, — неўзабаве азваўся Тонда.

Між дрэвамі замільгалі агні вёскі, але хлопцы звярнулі направа да верасавішча. Сухая пясчаная сцяжына

вяла паўз рэдкі пералесак, зарослы кустоўем і хмызняком. Зіхоткія зоркі высіліся ў расхінутым небе.

— Куды мы ідзём? — пацікавіўся Крабат.

— Да развілку мерцвяка, — адказаў стараста.

Неўзабаве яны заўважылі водбліскі вогнішча, якое гарэла ў пясчанай нізінцы. Хто б мог яго развесці?

— Дакладна не пастухі, — прамовіў Крабат, — вясна яшчэ ранняя. Хутчэй за ўсё, гэта цыгане або падарожны бляхар-рамеснік са сваім таварам.

Тонда спыніўся.

— Яны нас апырэдзілі з развілкам мерцвяка. Пайшлі тады да Боймелевай загубы.

Ён больш нічога не патлумачыў і развярнуўся. Давялося вяртацца той жа сцяжынай да лесу, потым, узяўшы правей, яны выйшлі на палявую дарогу, што вяла міма Чарнагорыцы і за мястэчкам упадала ў гасцінец, які бег далей усцяж узлеску.

— Ужо недалёка, — сказаў Тонда.

Тым часам узышоў месяц і асвяціў ім шлях. Яны прайшлі дарогай да наступнага павароту, дзе ў цені сосен стаяў драўляны крыж у чалавечы рост. Без надпісу ці якой-небудзь аздобы, пабіты вятрамі і непагаддзю.

— Боймелева загуба, — прамовіў Тонда. — Шмат гадоў таму тут загінуў чалавек, якога звалі Боймелем. Здаецца, калі лес валілі. Цяпер дакладна ніхто не скажа.

— А мы? — спытаў Крабат. — Мы сюды навошта прыйшлі?

— Майстар так загадаў, — адказаў Тонда. — Усе мы мусім правесці велікодную ноч пад адкрытым небам, па двое, на тым месцы, дзе нехта загінуў не сваёй смерцю.

— Што мы будзем тут рабіць? — не адставаў Крабат.

— Раскладзём вогнішча, — патлумачыў Тонда. — Потым станем трымаць варту пад крыжам да світанку, а як развіднее — намалюем адзін аднаму знак.

Хлопцы не давалі вогнішчу як след разгарэцца, каб іх не заўважылі з Чарнагорыцы. Захутанія ў коўдры, яны трымалі варту пад крыжам. Раз-пораз Тонда пытаўся ў Крабата, ці не халодна яму, або прасіў падкінуць у вогнішча галля, якое яны назбіралі на ўзлеску. Але з часам Тонда азваўся ўсё меней і меней, пакуль зусім не заціх. Крабат паспрабаваў яго разгаварыць.

— Тондзе...

— Што такое?

— А ў Школе чорнае магіі заўжды так? Ну, што Майстар зачытвае кавалак з Карактара, а потым: «Ну-ткі, паглядзім, што ты там запомніў...»

— Так, — сказаў Тонда.

— Як на мяне, так чараваць не навучышся.

— Навучышся, — сказаў Тонда.

— Думаеш, я раззлаваў Майстра, што няўважліва слухаў?

— Не, — сказаў Тонда.

— Надалей я зраблю ўсё, каб нічога не прпусціць. Думаеш, у мяне атрымаецца?

— Атрымаецца! — сказаў Тонда.

Падавалася, хлопцу не вельмі хацелася размаўляць з Крабатам. Тонда абাপіраўся спінай аб крыж, сядзеў прамі і нерухома, скіраваўшы позірк удалячынь, за вёску, у поле, залітае месячным святлом. І зусім змоўк. Крабат ціхенька паклікаў яго па імені, але той не азваўся. Ад мерцвяка і тое болей шуму, нябожчык не здолее так утаропіць вочы.

Неўзабаве ад такіх паводзінаў Тонды хлопчыка ахапіў жах. Ён згадаў аповеды пра людзей, якія ўмеюць «выходзіць з цела», выпырхваць з яго, як матылёк з кокана, і пакідаць пасля сябе пустую абалонку, пакуль іх сапраўдная нябачная воку існасць блукае патаемнымі сцежкамі ў пошуках нейкай патаемнай мэты. Няўжо Тонда выйшаў з цела? Магчыма, вось ён сядзіць ля агню, а насамрэч блукае недзе далёка-далёка.

«Галоўнае — не заснуць», — вырашыў Крабат.

Ён абапіраўся то на правы, то на левы локаць і пільнаваў, каб вогнішча гарэла роўна. Потым заняўся галлём: паламаў яго на патрэбную даўжыню і склаў усё ў ахайныя купкі. Так мінала гадзіна за гадзінай. Зоркі рухаліся па небе, цені ад дамоў і дрэў выплывалі з-пад месячнага святла і паволі выпляталі сабе новыя абрысы.

Раптам — прынамсі так падалося — да Тонды вярнулася жыццё. Ён нахіліўся да Крабата і павёў рукой навокал.

— Званы зазвінелі... Чуеш?

З Чыстага чацвярга званы маўчалі, а цяпер, калі надышоў Вялікдзень, яны адначасна загукалі ва ўсіх звоніцах. Іх гоман ляцеў з вясковых цэркваў да самай Чарнагорыцы. Цьмяны глухі гул нагадваў гудзенне пчалінага рою. Ім поўнілася ўсё наваколле: вёска, палі, паплавы — аж да ўзгорыстага небакраю.

Амаль у тое ж імгненне да аддаленага перазвону далучыўся дзявочы голас з Чарнагорыцы, які ўрачыста ўзносіў старую велікодную песню. Крабат пазнаў яе: у дзяцінстве сам падпяваў гэтым радкам у царкве. Але цяпер падавалася, быццам чуў упершыню.

Хрыстос уваскрос!

Хрыстос уваскрос!

Алілуя, алілуя!

Затым заступіў хор з дванаццаці ці пятнаццаці дзяўчат і праспяваў прыпеў да канца. Дзяўчына, якая вяла хор, зацягнула наступны куплет. Так працягвалася далей: спачатку запяваў адзін голас, а потым да яго далучаліся іншыя. Песня за песняю.

Дома было гэтаксама. Звычайна ў велікодную ноч, ад поўначы і аж да світанку, дзяўчаты хадзілі па вясковай вуліцы і спявалі. Вось і тут яны сталі плячо ў плячо па трое-чацвёра ў шэраг, і ў першым шэрагу — Крабат тое ведаў — ішла тая пявуння з найпрыгажэйшым і найчысцейшым голасам у свеце і вяла за сабой песню.

Удалечыні лунала бомканне званаў, дзяўчаты спявалі, а Крабат сядзеў ля вогнішча пад драўляным крыжам і баяўся лішні раз дыхнуць. Ён як зачараваны слухаў і слухаў песню, што даносілася з вёскі.

Тонда падкінуў сучча ў агонь.

— Калісьці я кахаў адну дзяўчыну, — падаў ён голас. — Яе клікалі Варшўла. Ужо з паўгода, як яна ляжыць на могілках у Зігфрыдавым Куце... Не прынёс я ёй шчасця. Памятай: ніхто з нашага млына не зможа прынесці шчасця ніводнай дзяўчыне. Не ведаю, чаму ўсё так, ды і палохаць цябе не хачу. Але, Крабаце, калі ты закахашся ў якую-небудзь дзяўчыну, то ніколі нікому таго не паказвай. Глядзі, каб Майстар нічога не даведаўся... І Лышка таксама, той пра ўсё яму данясе.

— Чаму?.. Хіба гэта Майстар з Лышкам давялі яе да магілы? — спытаў Крабат.

— Не ведаю. Ведаю толькі, што Варшула жыла б і цяпер, каб я не выдаў ейнае імя. Але я вельмі позна даведаўся пра тое. Ты ж, Крабаце, ведаеш усё цяпер, ведаеш загадзя. Глядзі: як пакахаеш якую дзяўчыну, то нікому з млына не называй ейнае імя! Ні ў якім разе! Нікому, чуеш?! Ні наяве, ні ў сне — каб не наклікаць няшчасця на вас абаіх.

— Не турбуйся, — сказаў Крабат. — Мне няма ніякіх спраў да дзяўчат, і наўрад ці гэта зменіцца.

На світанку званы і спевы ў вёсцы змоўклі. Ад крыжа Тонда адшчапіў ножыкам дзве трэскі і ўсунуў іх у жар вогнішча, каб абвугліліся канцы.

— Ты ж ведаеш, што такое пентаграма?

— Не, — адказаў Крабат.

— Тады глядзі!

Не адрываючы рукі, Тонда намаляваў пальцам на пяску фігуру: пяціканцовую зорку, якую ўтваралі пяць прамых ліній, кожная з якіх перасякалася з дзвюма іншымі.

— Гэта — магічны знак, — патлумачыў Тонда. — Паспрабуй цяпер сам намаляваць.

— Не сказаў бы, што дужа цяжка, — прамовіў хлопчык. — Спачатку ты зрабіў так... потым вось так... і яшчэ так...

З трэцяй спробы Крабату ўдалося правільна намаляваць пентаграму на пяску.

— Добра, — заключыў Тонда і працягнуў яму адну з абвугленых трэсак. — А зараз стань на калені па той бок вогнішча і намалюй гэты знак мне на лбе. Я буду прамаўляць словы, а ты паўтарай.

Крабат зрабіў усё, што сказаў стараста. Яны малявалі пентаграму адзін аднаму на лоб, і Крабат паволі прыгаворваў за Тондам:

«Я стаўлю знак на табе, браце,
Вугалем з драўлянага крыжа,
Я стаўлю на табе
Знак Таемнага
Брацтва».

Потым яны тройчы расцалаваліся ў левую шчаку, засыпалі агонь пяском, параскідалі рэшткі галля і рушылі дадому.

Тонда павёў той жа сцяжынай паўз палі, усцяж вёскі, да лесу, ахутанага ранішняй смугой. Раптам з сутоння паказаліся расплывістыя абрысы людзей: ім насустрач доўгай чарадою моўчкі ішлі вясковыя дзяўчаты. Іх галовы і плечы пакрывалі цёмныя хусткі, у руках у кожнай — гліняны збан для вады.

— Хадзем, — ціха сказаў Тонда, — яны набралі велікоднай вады, не будзем іх пужаць...

Яны стаіліся ў зацемку бліжэйшай агароджы, каб перачакаць, пакуль пройдуць дзяўчаты.

Крабат ведаў, што велікодную вадку трэба моўчкі набраць з крыніцы да ўыходу сонца і гэтак жа моўчкі прынесці дадому. Калі ёй умыцца, увесь год будзеш прыгожай і шчаслівай — так, прынамсі, лічылі дзяўчаты.

А яшчэ: калі нясеш велікодную вадку дадому, не азірайся — тады можаш сустрэць свайго нарачонага. Дзяўчаты верылі і ў гэта. Але хто ведае, праўда яно ці не?

ПАМЯТАЙ, ШТО Я — МАЙСТАР

Перад расчыненымі дзвярыма Майстар прычапіў валовы хамут. Млынар расцягнуў яго ў бакі і на вышыні пляча прыбіў яго канцы да дзвярной рамы. Вярнуўшыся, хлопцы мусілі па адным прайсці пад хамутом са словамі: «Схіляю голаў пад ярмо Таемнага Брацтва».

Майстар чакаў іх у калідоры. Кожнаму ён адвешваў аплявуху па правай шчацэ і гучна прыгаворваў: «Памятай, што ты — вучань!»

Потым пляскаў па левай і дадаваў: «Памятай, што я — Майстар!»

Тады кожны млынарчук меў тройчы нізка пакланіцца млынару і прысягнуць: «Я буду ва ўсім цябе слухацца, Майстру, ад сёння і назаўжды».

Тонду і Крабата млынар сустрэў на той жа манер. Хлопчык яшчэ не ведаў, што адгэтуль ён пад суцэльнай уладай Майстра, належыць яму душой і целам, жывым і мёртвым, ушчэнт і дазвання. Ён далучыўся да іншых чаляднікаў, якія стаялі ў канцы калідора і нібыта чакалі ранішняю кашу. У кожнага, як у яго з Тондам, — пентаграма на лбе.

Петар з Лышкам яшчэ не вярнуліся.

Неўзабаве і яны з'явіліся на парозе. Схіліліся пад хамут, атрымалі свае аплявухі і прынеслі прысягу — і адразу ж млын зашумеў і загрузкатаў.

— А ну за працу! — крыкнуў Майстар вучням.

Парабкі паскідалі курткі і, на хаду закасаўшы рукавы кашуль, пабеглі ў млынарню. Там ускінулі на спіны мяхі з зернем, панесліся да паставаў і ўзяліся за памол. А Майстар прыспешваў іх воклічамі і нецярплівымі рухамі.

«Вось табе і Вялікдзень! — падумаў Крабат. — Ноч не спаўшы, з раніцы не еўшы, а як працаваць — дык за траіх!»

Нават Тонда неўзабаве запыхаўся і пакрыўся потам. Зрэшты, запарыцца гэтым ранкам давялося ўсім: пот ільсніўся на лбе і скронях, цёк па шыі, ліўся ўніз па спіне, аж кашулі разам са штанамі папрыліпалі да цела.

«І доўга так будзе?» — пытаў у сябе Крабат.

Куды ні глянь — спрэс панурый твары. Усе задыхаюцца і крэхчуць, запарваюцца і стогнуць. Пентаграмы на лбах усё больш і больш залівае, расчыняе і паціху сцірае пот.

Затым адбылося нешта нечаканае.

Крабат, з мехам пшаніцы на плячах, ледзь уздымаецца па сходах на памост. Збірае на гэта апошнія сілы і апошнія драбкі волі. Ногі вось-вось заплятуцца, і ён абрынецца пад цяжкім грузам. Як раптам усю стому як рукой здымае. Ногі болей не падгінаюцца, боль у спіне знікае, дыхаць робіцца лягчэй.

— Тондзе! — усклікнуў ён. — Глядзі!

Скок — і ён на памосце. Нахіляе з пляча мех, падхоплівае яго за абодва канцы, з гучным «гэ-гэй!» падкідвае пад самую столь, быццам у ім не зерне, а пух, і ссыпае змесціва ў кош.

Хлопцаў таксама нібы падмянілі: махаюць рукамі, смяюцца, пляскаюць адзін аднаго па плячы. Нават вечна незадаволены буркун Кіта — і той не выключэнне.

Крабат ужо было пабег у клець па чарговы мех.

— Стой! — крыкнуў стараста. — Не ляці, досыць ужо! — яны прагналі рэшткі пшаніцы, і Тонда спыніў млын. — На сёння хопіць!

Млынавое кола рыпнула, грукнула — спынілася. Хлопцы абабілі жалабкі ад мукі.

— Браточкі! — падаў голас Сташка. — А зараз гуляйма!

У вокамгненне на стала з'явіліся вялікія гарлачы з віном, Юрэк прынёс велікодныя булкі: румяныя і салодкія, печаныя на топленым тлушчы, з тварожнай і слівавай начинкай.

— Ешце, браточкі, ешце. І пра віно не забывайце!

Хлопцы елі, пілі і гулялі як мае быць. Потым Андруш заспяваў, звонка і гарэзліва. Хуценька даеўшы булкі і запіўшы ўсё віном, хлопцы сталі ў кола, узяліся пад рукі і пачалі выстукваць нагамі такт.

Каля млына
Сядзеў млынар,
Гэй тупай, гэі гупай,
Гэй бум!
Аж нейкі хлапчына
Глядзіць у твар:
Гэй тупай, гэі гупай,
Глядзіць у твар —
Гэй тупай, гэі гупай,
Гэй бум!

«Гэй тупай, гэй гупай!» падхоплівалі ўсе хлопцы хорам, а наступны куплет вёў Ганца — і так яны запявалі ўсе па чарзе, ходзячы карагодам то ўправа, то ўлева, то звужаючы кола, то разыходзячыся ўшыркі.

У самым канцы, як заўжды тое бывае ў школе, чарга дайшла і да вучня Крабата. Ён заплюшчыў вочы і праспяваў апошні куплет.

Хлапчына ж той
Не дурнем быў,
Гэй тупай, гэй гупай,
Гэй бум!
На раз млынару
Галаву скруціў:
Гэй тупай, гэй гупай,
На раз скруціў —
Гэй тупай, гэй гупай,
Гэй бум!

Яны скончылі танцы і спевы і зноў узяліся за віно. Куба, які звычайна адмоўчваўся, адвёў хлопчыка ўбок.

— А ў цябе прыгожы голас, — паляпаў ён Крабата па плячы, — у царкоўным хоры з цябе выйшаў бы нядрэнны пяхун.

— З мяне? — перапытаў Крабат. І толькі цяпер, калі Куба пра гэта згадаў, хлопчык заўважыў, што адбылося — ён зноў мог спяваць. Голас стаў ніжэйшым, але глыбокім і цвёрдым. У горле больш не пярыла — ад пакут на пачатку зімы не засталася і следу.

У панядзелак пасля Вялікадня хлопцы вярнуліся да звычайнай працы. Зноў усё пайшло па-заведзенаму, толькі

Крабат больш не высільваўся, як раней. Якую б працу ні загадаў яму Майстар, усё ў хлопчыка ішло спорна. Падавалася, што тыя часіны, калі ён вечар пры вечары як падкошаны падаў на тапчан, мінулі назаўжды.

Крабат успрыняў гэту змену з удзячнасцю і мог толькі здагадацца, як усё выйшла. Калі наступным разам ён застаўся з Тондам сам-насам, то спытаўся пра гэта ў сябра.

— Так і ёсць, — сказаў Тонда. — Пакуль у нас на лбе пентаграма, мы мусім працаваць, як валы ў ярме, — аж датуль, калі апошняя з іх не змыецца потам. Тады і ўвесь год любая праца, якую робіш з ранку да вечара, будзе давацца лёгка.

— А ноччу? — спытаў Крабат. — То-бок як сцямнее?

— Не. Тады толькі ад нас залежыць, ці дамо рады. Але ты, Крабаце, не пераймайся! Па-першае, ноччу нас падымаюць не дужа часта, а па-другое, перажыць можна і гэта.

Велікодную ноч і Тондаву журбу па дзяўчыне яны больш не згадвалі ні словам, ні паўсловам. Аднак Крабат падазраваў, дзе лунаў Тонда, калі нерухома, як мярцвяк, сядзеў ля вогнішча, утаропіўшыся ўдалечыню. І што-раз, калі Крабат думаў пра гісторыю Варшулы, у памяці ўсплівала пявуння. А дакладней — яе голас, які апоўначы даносіўся тады з Чарнагорыцы. Яму рабілася ніякавата, ён хацеў бы забыць той голас, аднак нічога не атрымлівалася.

Раз на тыдзень, штопятніцы пасля вячэры, млынарчукі збіраліся ля дзвярэй у чорную камору, абарочваліся крумкачамі — неўзабаве Крабат таксама гэтаму навучыўся — і сядалі на жэрдку. Майстар чытаў ім чарговы ўрывак з Карактара, звычайна тройчы, потым усе

мелі яго паўтарыць — і няважна, хто колькі запомніў: тут Майстар асабліва не прыдзіраўся.

Крабат з усіх сіл стараўся запомніць усё, чаму вучыў Майстар: як наслаць непагадзь і намовіць град, як зачараваць кулі і як імі карыстацца, як зрабіцца нябачным, як выходзіць са свайго цела і шмат што іншае. Дзень пры дні за працай і ноч пры ночы перад тым, як класціся спаць, Крабат нястомна паўтараў словы і заклёны, каб яны лепей запячаталіся ў памяці.

Бо ўрэшце зразумеў: хто авалодае найвышэйшым з Мастацтваў, той здабудзе ўладу над іншымі. А здабыць уладу — прынамсі столькі, колькі было ў Майстра, калі не болей, — падавалася яму вялікай мэтай. І каб яе дасягнуць, ён усё вучыўся, вучыўся і вучыўся.

Мінаў другі тыдзень пасля Вялікадня. Сярод ночы ў дзвярах спальні з'явіўся Майстар з ліхтаром у руцэ і падняў усіх чаляднікаў.

— А ну за працу! Пан Жнец едзе! Давайце шпарчэй!

У спешцы Крабат не знайшоў чаравікаў — і як быў босы, так і выбег на падворак.

Маладзік яшчэ не нарадзіўся, цемра стаяла непраглядная, хоць вока выкалі. У агульнай сумятні нехта наступіў Крабату на нагу драўляным абцасам.

— Гэй! — закрычаў хлопчык. — Вочы разуй, куды прэшся!

Тут нечая рука заціснула яму рот.

— Ціха! — шыкнуў Тонда.

Толькі цяпер хлопчык заўважыў, што ад таго, як іх пабудзілі, ніхто не вымавіў ні слова. Рэшту ночы хлопцы маўчалі, Крабат разам з усімі.

Заставалася толькі гадаць, што ж за праца такая іх чакае. Неўзабаве да млына з грукатам прыкаціў воз, на ім — незнаёмец у капелюшы з вогненным пеўневым пяром. Хлопцы кінуліся да воза, знялі чорны навес і пачалі цягаць мяхі ў дальні кут млынарні да мёртвага пастава.

Усё адбывалася так, як чатыры тыдні таму, калі Крабат назіраў за хлопцамі праз слыхавое акенца. Толькі гэтым разам Майстар прымасціўся на козлах побач з незнаёмцам. Сёння ўжо Майстар ганяў бізуном вецер над галовамі чаляднікаў, а тыя толькі паспявалі ўбіраць галовы ў плечы.

Крабат ужо амаль забыўся, як цяжка насіць поўныя мяхі і як хутка збіваецца дыханне. «Памятай, што ты — вучань!»

Чым болей ён разважаў над гэтымі словамі Майстра, тым больш мязотнымі яны падаваліся.

Бізун свістаў, хлопцы бегалі сюды-туды; вадзяное кола закруцілася, і млын запоўніўся грукатам і віскатам мёртвага пастава. Што ж у мяшках? Крабат зазірнуў у кош. Але хіба шмат убачыш пры цьмяным святле ліхтара, які гайдаецца пад столлю? Што ён сыпаў: конскі гной ці сасновыя шышкі? А можа, і камяні: круглыя, з засохлым брудам на баках...

Хлопчыку не хапіла часу ўсё як след разгледзець — крэхчучы, падышоў Лышка з чарговым мехам на плячах. Ён ткнуў Крабата локцем пад рэбры і адпіхнуў убок.

Міхал з Мертанам занялі пост ля жалабка, падстаўлялі пад яго пустыя мяхі, напаўнялі іх млівам і завязвалі. Далей — як і раней. З першымі пеўнямі воз быў загрузаны, зверху раскінулі і нацягнулі навес. Незнаёмец схопіў бізун, і — нээ! — воз зрынуўся з месца так хутка, што Майстар, саскокваючы, ледзь не скруціў сабе галаву.

— Хадзем! — паклікаў Тонда Крабата.

Іншыя хлопцы зніклі ў хаце, а яны спусціліся да става, каб перакрыць шлюз. Знізу спынілася млынавое кола, усё навокал сцішылася. Цішыню прарэзаў крык пеўня, заквахталі куры.

— І часта ён прыязджае? — спытаў Крабат, хітнуўшы галавой у той бок, дзе ў тумане знік воз.

— Штораз перад маладзіком, — адказаў Тонда, — у ноч на пусты месяц.

— Ведаеш, хто ён такі?

— Толькі Майстар ведае. Ён заве яго панам Жняцом і дужа яго баіцца.

Яны паціху крочылі па росным лузе да млына.

— Нешта я не разумею, — азваўся Крабат, калі яны былі на парозе. — Мінулым разам, калі прыязджаў незнаёмец, Майстар працаваў разам з усімі. А сёння чаму не?

— Тады, — патлумачыў стараста, — яму давялося выскачыць на падмену, каб назбіраўся поўны тузін. Але з Вялікадня нас у Школе чорнае магіі зноў дванаццаць. Таму цяпер у ночы на пусты месяц ён можа даць волю бізуну.

ВОЛ-БЛАШКЕ З КАМЕНЬЦА

Часам Майстар адсылаў млынарчукоў па двое ці па трое ў мястэчка з рознымі даручэннямі, каб даць хлопцам магчымасць скарыстаць на практыцы веды, здабытыя ў Школе чорнае магіі.

Адным ранкам Тонда падышоў да Крабата і сказаў:

— Сёння мы з Андрушам ідзём у Вітыхенаў на жывёльны рынак. Калі хочаш, хадзем з намі — Майстар дазваляе.

— Цудоўна, — абрадаваўся Крабат. — Хоць нешта новае, а то ўсё млын ды млын!

Яны пайшлі лясной дарогай, якая за навасельскім стаўком ля самай ваколіцы злучалася з пасялковай. Стаяў гожа ліпеньскі дзень. У галлі лапаталі сойкі, у дрэвах перастукваліся дзятлы, маліннік гудзеў пчоламі і чмялямі.

Тонда з Андрушам не хавалі ад хлопчыка радасці, што ідуць на рынак. Не толькі ж пагода таму прычынай. Дасціпнік Андруш заўжды быў у гуморы, але каб Тонда задаволена сабе насвістваў — такое свет бачыў нячаста. Раз-пораз ён сцябаў пугай.

— Што, ужо трэніруешся, як павядзеш дадому? — спытаў Крабат.

— Каго павяду?

— Ну, мы ж ідзем у Вітыхенаў быка купляць.

— Наадварот — прадаваць.

У гэтае імгненне за спінай хлопчыка прагучала нечаканае «Му-у!». Ён абярнуўся і на месцы, дзе толькі што стаяў Андруш, убачыў укормленага рудога быка з гладкай поўсцю; той прыязна пазіраў на Крабата.

— Гэй! — здзівіўся ён, праціраючы вочы.

Раптам знік і Тонда. Замест яго перад Крабатам вырас старэнькі селянін-лужычанін: на нагах — лапці, палатняныя нагавіцы, зашнураваныя раменьчыкамі ніжэй каленняў, зверху — падпярэзаная вяроўчынай світка, а на галаве — зашмальцаваная футравая шапка, аблезлая па краях.

— Гэй! — у другі раз гукнуў Крабат.

Тут яго нехта паляпаў па плячы і засмяяўся. Крабат абярнуўся і зноў убачыў Андруша.

— Дзе ты быў, Андрушу? І куды дзеўся бык, які толькі што тут стаяў?

— Му-у! — па-бычынаму раўнуў Андруш.

— А Тонда?

На Крабатавых вачах селянін перакінуўся ў Тонду.

— Дык вось яно як! — усклікнуў хлопчык.

— Ага, — сказаў Тонда, — вось яно як. От мы з Андрушам фарсанём на рынку.

— Ты што... прадасі яго?

— Майстар так загадаў.

— Я калі Андруша зарэжуць?

— Не бойся! — запэўніў Тонда. — Калі прададзім Андруша, галоўнае — не аддаваць вяроўкі з рагоў. Тады ён зможа ператварыцца ў каго захоча і калі захоча.

— А што, калі мы прадамо яго разам з вяроўкай?

— Нават мне не думайце! — закрычаў Андруш. — Тады я да канца сваіх дзён застануся быком і буду жэрці сена і салому. Не забудзьцеся пра гэта, не нарабіце мне бяды!

На рынку ў Вітыхенаў з'яўленне Тонды і Крабата з быком выклікала суцэльную шуміху і захапленне. З усіх бакоў іх абступілі гандляры жывёлай. Да хлопцаў праціснулася нават колькі гараджан і сялян, якія паспелі прадаваць сваіх свіней і кароў. Не кожны дзень убачыш такога тлустага быка! Тут ужо хапай хутчэй, пакуль гэтую цудоўную жывёліну не звялі з-пад носа!

— Колькі просіце за вашага бугая?

Гандляры з усіх бакоў напіралі на Тонду, закідваючы яго пытаннямі і дзеручы глоткі. Мяснік Краўзэ з Гоерсверды даваў за Андруша пятнаццаць гульдэнаў, а кульгавы Лейшнер з Каралеўскага Моста — шаснаццаць.

На ўсе прапановы Тонда толькі хітаў галавой і тлумачыў:

— Нешта замала.

— Нешта замала? — дзівіўся люд навокал. — Ды ў яго, пэўна, глуздоў няма ў галаве! Ты што, за дурняў нас лічыш?

— Ну, дурні вы ці не, — адказаў Тонда, — спадарству лепей ведаць.

— Ладна, — вырашыў Краўзэ з Гоерсверды, — даю васьмнаццаць.

— За васьмнаццаць лепш пакіну сабе, — буркнуў Тонда.

І не аддаў быка ні Лейшнеру з Каралеўскага Моста за дзевятнаццаць, ні селяніну Густаву з Падгор'я за дваццаць.

— А каб ты аслізнуў са сваім быком! — залаяўся мяснік.

А Лёйшнер пачухаў патыліцу і грымнуў:

— Ат, было не было! Пусціш мяне, дурнога, па свету! Даю дваццаць два — гэта маё апошняе слова!

Падавалася, гандаль зайшоў у тупік. Як раптам праз натоўп пачаў прадзірацца нязграбны пузан. Ён соп і пыхаў, як раскормлены кныр. Яго азызлы, як у жабы, твар з круглымі лупатымі вачамі аж ільсніўся ад поту. На ім быў зялёны сурдут са срэбнымі гузікамі, па аксамітнай чырвонай камізэльцы збягаў важкі гадзіннікавы ланцужок, а на поясе ва ўсіх навідавоку вісеў тоўсты кашэль.

Гэта быў Блэшкe з Камёньца па мянушцы Вол, вядомы на ўсю ваколіцу багацей і хвацкі гандляр жывёлаю. Адсунуўшы Лёйшнера з Густавам убок, ён загарлаў гулкім раскацістым голасам:

— Якой трасцы ў такога схуднелага селяніна ўзяўся такі тлусты бык? Бяру яго за дваццаць пяць.

Тонда пачухаў за вухам.

— Нешта замала, спадару...

— Замала? Слухай сюды! — Блашке выцягнуў вялізную срэбную табакерку, клацнуў вечкам і прапанаваў Тондзе: — Панюх табакі? — занюхнуўшы спярша сам, ён даў нюхнуць і старому лужычаніну. — Апчхі! Во — праўду сказаў!

— Будзьце здаровыя, спадару.

Вол-Блашке высмаркаўся ў агромністую клятчастую насоўку.

— Дваццаць сем, каб цябе чэрці тачылі, і па руках!

— Нешта замала, спадару.

Блашке заліўся чырванню.

— Гэй, ты кім мяне лічыш? Дваццаць сем за твайго бычка і ні гузіка зверху. Не будзь я Вол-Блашке з Каменьца!

— Трыццаць, спадару, — сказаў Тонда. — Трыццаць — і ён ваш.

— Рабуюць сярод белага дня! — закрычаў Блашке. — Хочаш мяне з торбамі па свеце пусціць? — ён закаціў вочы і пачаў ламаць рукі. — Сэрца ў цябе няма! Ні спагады, ні жалю да гаротнага гандляра! Ну, злітуйся ты, дзеду! Аддай быка за дваццаць восем!

Тонда заставаўся непакінутым.

— Трыццаць — і кропка! Такого шыкоўнага быка я за ніжэйшую цану не аддам. Каб вы ведалі, як цяжка расставалася з бысам. Ніякак уласнага сына прадаю.

Вол-Блашке зразумеў, што тут ён больш рады не дасць. Але ж які гэта быў бык! Бугай! Дык навошта тады марнаваць час з гэтым цвердалобым лужычанінам?

— Добра, твая ўзяла, тачы цябе чэрці! — усклікнуў ён. — Я сёння добры: давай, дуры мяне, абдзірай. Такі ўжо я, нічога не зробіш. А ўсё таму, што спачуваю беднякам. То ўдарым па руках — і ўся справа!

— Па руках! — прамовіў Тонда.

Ён зняў шапку, каб Блашке — манетка за манеткай — адлічыў у яе трыццаць гульдэнаў.

— Сам пералічыў?

— Пералічыў.

— Ну, тады давай сюды свайго сыночка!

Вол-Блашке ўзяўся за вярочыну і памкнуўся ўжо весці Андруша, але Тонда пацягнуў пузана за рукаў.

— Чаго яшчэ? — буркнуў Блашке.

— Нічога такога, — напусціў Тонда на сябе збянтэжаны выгляд. — Драбязя, не болей...

— Якая яшчэ драбязя?

— Калі б спадар Блашке быў такі добры і дазволіў мне пакінуць сабе вяроўчыну з ягоных рог, я быў бы вельмі ўдзячны...

— Вяроўчыну?

— На памяць. Бо спадар Блашке пэўна ж разумее, як мне цяжка разлучацца з бысем. Я дам іншую вяроўчыну на замену, каб спадар Блашке адвёў майго беднага бысю... які больш не мой...

Тонда выцягнуў пасак, якім быў падпяразаны. Блашке толькі пацепнуў плячыма і даў старому зняць з рог быка вяроўчыну і памяняць яе на пасак. Потым гандляр звёў Андруша. Толькі яны завярнулі за рог вуліцы, як Блашке ўхмыльнуўся: хоць ён і аддаў за Андруша трыццаць гульдэнаў — па сутнасці немалую цану, — але ў Дрэздэне ён у лёгенькую атрымае за такога цудоўнага быка ўдвая больш, калі нават не ўтрая.

За мястэчкам на ўзлеску Тонда з Крабатам селі ў траву і сталі чакаць Андруша. У Вітыхенаў яны купілі аполец сала і бохан хлеба і вырашылі падсілкавацца.

— Малайчына ты, Тондзе! — сказаў Крабат сябру. — Бачыў бы ты сябе, калі выцягваў гульдэны з гэнага пузана: «Нешта замала, спадару, нешта замала...» Шчасце, што ты ў час згадаў пра вяроўчыну! Я ўжо на яе забыўся.

— Справа звычкі, — быццам міжволі заўважыў Тонда.

Пакінуўшы Андрушу па кавалку хлеба і сала і загарнуўшы ўсё ў Крабатову світку, яны вырашылі трошкі паляжаць. Сытыя і здарожаныя пасля доўгага шляху, яны адразу моцна заснулі. І спалі б так яшчэ доўга, калі б іх не абудзіла працяжнае «Му-у!». Перад імі стаяў Андруш: зноў у чалавечым абліччы, рукі-ногі, падаецца, цэлыя.

— Гэй вы, там, не спаць! Ведаў я адных: дрыхлі да паўдня, аж атупелі! Ці знойдзеца ў вас мне акраец хлеба?

— Знойдзеца і хлеб, і сала, — сказаў Тонда. — Сядай да нас, братку, смачніцы табе! Ну, як там яно было з Валом-Блашке?

— Ох, як яно ўжо мне было! — прабуркатаў Андруш. — Задавальнення, скажу я вам, аніякага. Анягож: у бычынай скуры столькі міль адрэзаць па такой спёцы ды пылу наглытацца. А яшчэ як з непрывычкі! Таму я асабліва не раззлаваўся, калі ў Ўслінгу Блашке завярнуў у карчму. «Глядзі-ткі! — кідае карчмар, убачыўшы нас. — Ці не мой гэта стрыечнік з Каменьца?! Як жывы-дужы?» «Ды жывём памаленьку, — адказвае Блашке, — каб толькі смага не даканала па такой спёцы!» «Ну, гэтай справе мы рады дамо! — кажа карчмар. — Заходзь, сядай за стол! Піва ў падвале — сем тыдняў піць, не перапіць, нават ты не здужаеш!» «А што з быком? — пытаецца пузан. — Што з маім трыццацігульдэнавым бугаём?» «Яго мы завядзём у хлеў, там ён і нап'ецца, і наесца да-схочу!» Сена, вядома ж...

Андруш накалоў на нож шмат сала, а потым, абнюхаўшы яго, кінуў у рот і працягнуў:

— Значыць, завялі мяне ў хлеў, карчмар з Ўслінга паклікаў кароўніцу. «Гэй, Кátэль, абслужы быка майго стрыечніка з Каменьца, ды каб ён тут не схуднеў!» «Добра, спадару», — кажа Катэль і ўжо кідае мне ў кармушку ахапак сена. А мне бычынае жыццё ўжо так абрыдла, ну я, доўга не думаючы, вазьмі і скажы чалавечым голасам: «Жрыце самі сваё сена-салому, я ж з'ем лепей свініны з клёцкамі і капустай, яшчэ і піўцом зап'ю!»

— Ах ты ж елкі зялёныя! — усклікнуў Крабат. — А што далей?

— Далей? — прамовіў Андруш. — Ад жаху ўсе трое пападалі дагары нагамі і закрычалі: «Ратунку!» — быццам іх на кол насаджвалі. Ну, я ім яшчэ памукаў на развітанне, а потым абярнуўся ластаўкай, шчабятнуў раз, другі і шусь у дзверы. Тут мяне і бачылі...

— А Блашке?

— А бадай яго ліха з ягонымі бычынымі справамі! — Андруш схпіў пугу і сцэбануў штомоцы, нібы надаючы сілы сваім словам. — Добра, што хоць так выкруціўся, нават мой рабы нос застаўся цэлы!

— Так, добра, — сказаў Тонда. — Справіўся ты цудоўна, і мяркую, Крабат шмат чаму навучыўся.

— Анягож! — усклікнуў хлопчык. — Цяпер я ведаю, як весела, калі ўмееш чараваць!

— Весела? — стараста раптам пасур'ёзнеў. — Можа, ты і маеш рацыю... весела гэта часам бывае таксама.

ВАЙСКОВЫ МАРШ

Ужо шмат гадоў курфюрст Саксоніі вёў баі са шведскім каралём за польскую карону. На вайне як на вайне: акрамя грошай і гармат, у першую чаргу патрэбныя жаўнеры, таму яго пасланцы нястомна раз'язджалі па краіне, білі ў барабаны і вербавалі ў войска маладых хлопцаў. Ахвочых стаць пад баявыя штандары курфюрста было дастаткова, асабліва на пачатку вайны. Але знаходзіліся і такія, каму даводзілася дапамагчы: дзе гарэліцай, а дзе і палкай па спіне. Чаго толькі не зробіш на славу гераічнага войска! Асабліва калі за кожнага прыведзенага рэкрута даюць адмысловую ўзнагароду.

І вось неяк восеньскім вечарам адзін такі атрад вярбоўшчыкаў — лейтэнант дрэздэнскага пяхотнага палка, вусаты капрал, два яфрэйтары і барабаншчык, які нёс свой барабан на спіне, як заплечны кош, — прыблукаў на Козелевы багны. Цямнелася, Майстар з'ехаў па справах на тры ці чатыры дні, парабкі білі лынды ў чалядні і меліся прабавіцца гэтак рэшту дня. Раптам у дзверы пагрукалі. Тонда пайшоў адчыняць і ўбачыў на парозе лейтэнанта з атрадам.

— Я — афіцэр Ягонай Светласці найяснейшага курфюрста. Мы збіліся са шляху, таму пастанавілі закватаваць на гэтым клятым млыне. Усё зразумела?

— Так, вашамосць. Месца ў пуні хопіць усім.

— У пуні? — уз'юшыўся капрал. — Ты, хлопча, пэўна, з глузду з'ехаў! Найлепшы ложак на млыне для Ягонай Міласці, дзяры цябе ліхая! І калі мне хоць на трошкі будзе горай, я з цябе жывога скуру злуплю! Да таго ж мы галодныя. То нясі на стол усё, што ёсць у кухні. І яшчэ віна ці піва, няважна чаго, абы хапіла. А не будзе хапаць, тады вось гэтымі кулакамі пералічу табе ўсе косці! І давай шпарчэй, бадай цябе халера!

Тонда прысвіснуў скрозь зубы. Ціхенька і коратка, але хлопцы, якія сядзелі ў чалядні, яго пачулі. Таму калі старапта прывёў туды вярбоўшчыкаў, там ужо нікога не было.

— Калі ласка, спадары служывыя, размяшчайцеся. Ежа хутка будзе!

Пакуль няпрошаныя госці ўладкоўваліся ў чалядні, паслаблялі каўняры і размотвалі анучы на нагах, хлопцы згуртаваліся ў кухні, каб парадзіцца.

— От гэтыя малпы з банцікамі! — выгукнуў Андруш. — Ды кім яны сябе лічаць?

У яго ўжо і план саспеў. Усе, нават Тонда, з захапленнем яго ўхвалілі. Андруш са Сташкам і Міхал з Мертанам спехам згатавалі вячэру: тры місы балотнага глею прыправілі махоркай ды замяшалі ў кашу з пілаваннем і з'ялчэлым алеем. Юрэк збегаў у свінушнік і вярнуўся з двума заплеснелымі боханамі хлеба пад пахамі. Крабат з Ганцам набралі ў пяць піўных кудляў затхлай дажджавой вады з бочкі.

Калі ўсё было гатова, Тонда пайшоў да жаўнераў і абвясціў, што вячэра звараная.

— Калі дазволіць вашамосць, я загадаю накрываць на стол.

Ён пстрыкнуў пальцамі; і гэта — як выявіцца далей — быў асаблівы пстрык.

Спачатку стараста загадаў прынесці тры місы.

— Вось, спадарства, зрабіце ласку: суп з локшынай, ялавічынай і куркай, вунь там трыбухі са свежай капустай, а там спелы боб з падсмажанай цыбуляй і скваркамі...

Лейтэнант абнюхаў усе стравы, не ведаючы, якую выбраць.

— Малойца, што ўсё гэта прынёс. Паспрабуем-ткі спярша твайго супца!

— А вось і шынка з вяндлінкай падаспелі, — працягнуў Тонда, паказваючы на заплеснелы хлеб, які Юрэк вынес на дошцы.

— Толькі самага галоўнага не хапае! — нагадаў капрал. — Ад вяндліны мучыць смага! А смагу трэба ўтаймаваць, пакуль яна не распалілася, каб цябе халера ўдусыла!

Тонда падаў знак, і ў пакой маршам увайшлі Ганца, Крабат, Петар, Лышка і Куба, несучы па куфлі з затхлай вадой.

— З вашага дазволу, вашамосць, і за ваша здароўе! — капрал выпіў да дна за лейтэнанта, потым выцер вусы і рыгнуў. — Непаганая бурда, душой клянуся, непаганая! Самі варылі?

— Не, — адказаў Тонда. — Ад бровара, калі дазволіце, што ў вёсцы Вадасцёкава.

Вечар выдаўся вясёлы. Вярбоўшчыкі елі і пілі за дзесяцярых, а парабкі ведай сабе толькі хіхікалі, бо бачылі, што насамрэч спажывалі, ні пра што не здагадваючыся, спадары служывыя.

Бочка пад вадасцёкам была досыць вялікая, затхлай вады ў ёй хапала, колькі куфляў адтуль ні чэрпай. Паціху твары гасцей раззурмяніліся. Барабаншчык, хлопец Крабатавага веку, пасля пятага куфля заваліўся, як мех мукі, гучна — быццам ударылі ў літаўры — ляснуўся галавой аб стол і захроп. Астатнія рупна пілі далей. У запале бяседы лейтэнант агледзеў млынарчукоў і згадаў пра ўзнагароду, якую выплачвалі за кожнага прыведзенага рэкрута.

— А што, калі... — усклікнуў ён, размахваючы піўным куфлем, — што, калі вы кінеце свой млын і пойдзеце да нас у войска? Ну хто такі чаляднік на млыне? Ніхто і нішто! Куча гною! А от жаўнер...

— У жаўнера, — перабіў яго капрал і грывнуў кулаком па сталю, аж барабаншчык віскнуў, — у жаўнера не жыццё, а маліна, з пастаянным заробкам ды ў кампаніі вясёлых сяброў! А як апанеце двухколernes мундзіры з бліскучымі гузікамі і гамашы да каленяў, у вас захаецца ўся ваколца, асабліва дзяўчаткі і маладзенькія ўдованькі!

— А вайна? — пацікавіўся Тонда.

— А што вайна? — узняў голас лейтэнант. — Вайна — гэта найлепшае, што жаўнер можа сабе пажадаць. Калі на плячах не качан капусты ды яшчэ трошкі фартане, то слава і трафеі дакладна не абмінуць. Атрымаеце ордэны, а за подзвігі вам прыпішуць якога капрала ці ўвогуле вахмістра...

— А ёсць і такія, — абвясціў капрал, — хто на вайне з простага жаўнера даслужыўся да афіцэра, нават да генерала! І каб мяне на катлету пасеклі, зжэрлі ды выплюнулі, калі гэта не самая што ні на ёсць чысцюткая праўда!

— Няма чаго марудзіць! — гаркнуў лейтэнант. — Бачу, вы — хлопцы бравыя, гайда ў наш полк! Бяру вас рэкрутамі. Ну што, па руках?!

— Па руках! — Тонда паціснуў лейтэнанту працягнутую руку. Міхал, Мертан і ўсе астатнія зрабілі тое ж самае.

Лейтэнант заззяў ад радасці. Капрал, хоць няпэўна трымаўся на нагах, кльпаў ад хлопца да хлопца і глядзеў усім у зубы.

— Зараз глянем, каб цябе чэрці тачылі, ці моцна яны сядзяць! У жаўнера, ведаеце, прэдняе зубы мусяць быць добрыя. Іначай у баі ён не надкусіць патрон і не стрэлье па ворагах Ягонай Светласці найвялебнейшага курфюрста, як таго вымагае прысяга перад штандарам.

Зубы ў парабкаў аказаліся здаровымі, пакуль капрал не падышоў да Андруша. Капрал засумняваўся і націснуў вялікім пальцам на зубы юнака, потым таргануў на сябе — тут усё і здарылася.

— Ляці, душа, у турэцкі вырай! — Капрал выламаў Андрушу два зубы. — Што ты сабе думаеш, вош ты апоўзлая? Знайшоўся мне тут: жаўнер з зубамі як у старой бабці! А ну прэч з вачэй маіх, выварат ты бяззубы, а то я за сябе не адказваю!

— Калі дазволіце, — Андруш заставаўся сам спакой і ветлівасць, — вярніце мне мае зубы.

— На, уторкні іх у зямлю, — ашчэрыўся капрал, — можа, што вырасце.

— У зямлю? — перапытаў Андруш, быццам не расчуўшы. — Ну, гэта наўрад ці!

Ён забраў зубы, плюнуў на іх і ўставіў іх на ранейшае месца.

— Цяпер яны сядзяць мацней. Ці не зробіць спадар капрал ласку праверыць?

Хлопцы заўхмыляліся, у капрала ад злосці набухла жылка на лбе. А лейтэнанту, які ўжо было падбіў грошы за кожную галаву, не вельмі хацелася адмаўляцца ад Андруша, таму ён загадаў:

— А ну давай правер!

Капрал паняволі ўзяўся выконваць загад і ўхапіўся за Андрушавы зубы. І дзіва дзіўнае! Як бы ён ні намагаўся вырваць іх ці расхістаць, яны ні на ёту не паддаваліся. Нават калі паспрабаваў выбіць іх муштуком сваёй люлькі.

— Справа тут нячыстая! — засоп капрал. — Нячыстая, зуб даю! Але якая мне розніца? Не мне вырашаць, стане гэты рабы цецярук жаўнерам ці не. Гэта ўжо як вашамосць скажа...

Лейтэнант пачухаў за вухам. Хоць ён быў на ладным падпітку, яму таксама ўсё падавалася дзіўным.

— Пераначуем — болей пачуем! — пастанавіў ён. — Перад адыходам глянем на хлопца яшчэ раз.

І даў каманду «адбой».

— Выдатна, — сказаў Тонда. — Вашай міласці паслалі ложка Майстра, а спадару капралу — пасцель у гасцёўні. Але куды пакласці спадароў яфрэйтараў і барабаншчыка?

— Не б-бярыце да г-галавы! — прагугніў капрал. — Хай лезуць у пун-ню, д-досыць ім!

Назаўтра раніцай лейтэнант прачнуўся за хатай у скрыні з буракамі, капрал ачухаўся ў свіным карыце. Абодва зараўлі як рэзанья, абсыпаючы праклёнамі ўсё навокал. Млынарчукі — усе дванаццаць — з самым бязвінным выглядам выскачылі вонкі.

Што такое? Як так? Учора ж вечарам спадароў, як і належыць, паклалі спаць. Можа, яны ходзяць у сне?

Выдае на лунацізм. Прынамсі, калі ўлічыць, колькі піва яны выжлукцілі. Шчасце, што спадарства за такімі бадзяннямі не набіла сабе сінякоў і гузакоў, калі не што горшае! Не дарма ж кажуць, што ў дзяцей, дурняў і п'янчуг свой анёл-ахоўнік.

— Ляпы пазабівалі! — гыркнуў капрал. — Згіньце з вачэй і рыхтуйцеся да паходу! Гэй ты, з рабым носам, ходзь сюды, глянем на твае зубы!

Андрушавы зубы вытрымалі выпрабаванне, таму ў лейтэнанта развеяліся ўсе сумневы, і ён пастанавіў, што хлопец прыдатны да службы.

Паснедаўшы, атрад вярбоўшчыкаў са свежым папаўненнем выступіў у дарогу. Яны маршыравалі ў Каменьц, дзе ішоў набор навічкоў у полк. Спераду крочыў лейтэнант, адразу за ім — барабаншчык, потым — пашыхтаваныя ў шарэнгі млынарчукі, за імі — два яфрэйтары. Замыкаў калону капрал. Чаляднікі былі ў добрым гуморы, чаго не скажаш пра іх спадарожнікаў. Чым далей вяла дарога, тым болей яны рабіліся бляклымі і бясколернымі з твару, тым часцей то адзін, то другі збочваў са шляху і знікаў у кустоўі. Крабат, які маршыраваў у апошнім шэрагу са Сташкам, пачуў, як адзін яфрэйтар паскардзіўся другому:

— Божачкі, каб ты ведаў, братку, як мне пагана. Я быццам з'еў дзесяць фунтаў клейстару, і ён колам стаў у жываце!

Крабат і Сташка перакінуліся вясёлымі позіркамі. «Так заўсёды бывае, — падумаў хлопчык, — калі наглытаешся пілавіння замест локшыны і заплеснелага хлеба з пацярушанай махоркай замест вяндліны з кропам».

Папаўдні лейтэнант дазволіў трохкі адпачыць пры бярозавым гайку.

— Да Каменьца чвэрць мілі, — прамовіў ён. — Ка-
му трэба адскочыць у кусты, то не марудзьце, таму што
гэта — апошняя магчымасць. Капрале!

— Вашамосць?

— Правер, як хлопцы спакавалі рэчы, і прасачы, каб
ніхто з іх не выбіўся з калоны, калі мы ўвойдзем у горад.
І каб яны бржава трымалі крок, акурат пад бой барабана!

Пасля кароткага адпачынку атрад рушыў маршам да-
лей, але цяпер пад барабанны дробат і гукі труб.

Труб?

Андруш склаў правую руку рупарам, прытуліў яе да
рота і, надзьмуўшы поўныя шчокі, зайграў марш швед-
скіх грэнадзёраў. Найлепшы трубач свету не сыграў бы
лепей, нават на самай дасканалай трубе.

Хлопцы ўпадабалі гэтую ідэю і таксама зайгралі што
было моцы: Тонда, Сташка і Крабат дзьмулі ў трамбоны,
Міхал, Мертан і Ганца — у ражкі, іншыя падзялілі між-
собку вялікія і малыя трубы, а Юрэк зайграў на тубе.
Яны ўсе, як Андруш, дзьмулі ў складзеныя рупарам да-
лоні, але падавалася, быццам па дарозе маршыруе са-
праўдны вайсковы аркестр шведскай кароны.

— Адставіць! — хацеў было зараўці лейтэнант.

— Адставіць! Адставіць, блышынае вы аб'еддзе! —
намагаўся крыкнуць капрал.

Але як бы ім ні хацелася, іх вусны заставаліся сцяты-
мі, а рукі адмаўляліся пускаць у ход палку-кульбу.

Кожны на сваім месцы — адзін спераду, другі зза-
ду, — яны працягвалі маршыраваць разам з усімі. Не да-
памаглі ані праклёны, ані малітвы.

Пад барабанны пошчак і трубны туш калона ўвайшла
ў Каменьц на пацеху жаўнерам і гараджанам, якія сустра-
каліся на вуліцы. З воклічамі «Ура!» да калоны збягалася

дзятва, вокны дамоў расчыняліся, мясцовыя дзяўчаты махалі хусцінкамі і пасылалі паветраныя пацалункі.

Тонда з таварышамі і эскортам не суніمالі гучнага грання і некалькі разоў абышлі гарадскую плошчу. Яе хуценька запоўніў натоўп цікаўных, а напрыканцы, устрывожаны гукамі ненавіснага шведскага марша, аб'явіўся сам камандзір дрэздэнскага пяхотнага палка Яго Светласці найвяльможнейшага саксонскага курфюрста спадар Хрысціян Праведнант Страхалюдэн Вьяльмогант фон Земляпален-Памэршторф.

Яго мосць фон Земляпален-Памэршторф — стары ваяка, крыху размажнелы за доўгія гады службы, — выйшаў на плошчу ў суправаджэнні трох штаб-афіцэраў і чарады ад'ютантаў. Абураны блазенскім спектаклем, які адкрыўся яго вачам, ён ужо хацеў даць волю патокам найвытанчаннейшай лаянкі, але словы захраслі ў горле.

Бо Андруш з таварышамі заўважылі спадара камандзіра і тут жа перайшлі на ўрачысты марш шведскай кавалерыі — а гэта, ясная рэч, давяло старога адважнага пехацінца саксонскага курфюрста да шаленства. Да таго ж гэта была мелодыя, пад якую лепей ехаць верхам, чым маршыраваць, таму чаляднікі і іх спадарожнікі пусціліся трушком — відовішча, вядома, забаўнае, але не для спадара камандзіра.

Ад гневу Земляпален-Памэршторф ажно знямеў. Хапаючы ротам паветра, нібы той карп у нераце, ён не мог адвесці позірку ад плошчы, на якой тузін рэкрутаў выпісваў «Гайда-гайда, буланенькі!». Ды яшчэ ў такт варажага кавалерыйскага марша! Што за д'ябал усяліўся ў лейтэнанта, які іх прывёў? Гэты ёлуп асядлаў шаблю, заціснуў яе між каленямі і паскакаў, як малы на кіёчку! Камандзір назіраў за нечуванымі паводзінамі

саксонскага афіцэра і зусім не заўважыў, што капрал з барабаншчыкам таксама знахабіліся і пусціліся наўскач наўздагон.

— Эскадрон, стой! — скамандаваў Тонда, калі яны дайгралі марш да канца.

Хлопцы сталі ў шыхт перад камандзірам і з усмешкамі на тварах памахалі яму шапкамі.

Спадар фон Земляпален-Памэршторф наблізіўся да іх і зароў на дванаццаць капральскіх глотак:

— Ах вы клятая байстручая хеўра! Адкуль, чорт пабірай, толькі смеласць узялася зладзіць гэты цырк перад усім людзям?! Хто вы такія, галамоўзы нямытыя, каб мне тут зубы скаліць? Мне — камандзіру гераічнага палка, які пакрыў сябе славай у трыццаці сямі бітвах і ста пяцідзсяці дзевяці сутычках! Зараз вы ў мяне атрымаеце — умомант уся дурасць вылеціць! Я здам вас ваеннай паліцыі, я загадаю збіць вас на горкі яблык, я...

— Хопіць! — перабіў яго Тонда. — Пашкадуйце сваю паліцыю і іх кулак. Вось я і мае адзінаццаць сяброў перад вамі. Ну якія з нас жаўнеры? Такім ёлупам, — ён паказаў на лейтэнанта, — і доўбням, — ён махнуў у бок капрала, — можа, і няма нічога лепей за войска, пакуль іх, вядома, не пастрэляюць. Але я і мае сябры — мы з іншага цеста. Чхаць мы хацелі на вас і на ваш полк разам з найвялебнейшым курфюрстам. Так яму і перадайце!

У тое ж імгненне парабкі млынара ператварыліся ў крумкачоў і ўзняліся ў неба. Каркаючы, яны пакружылі над плошчай і на развітанне пакрылі капялюш і пагоны спадара камандзіра — але гэтым разам зусім не славай.

ПАДАРУНАК НА ПАМЯЦЬ

У другой палове кастрычніка зноў вярнуліся амаль летнія сонца і цеплыня. Хлопцы скарысталіся гожымі дзянькамі, каб прывезці пару вазоў торфу. Юрэк запрог валоў, Сташка з Крабатам нагрузілі падводу дошкамі і брусамі і прыхапілі дзве тачкі. Потым прыйшоў Тонда, і яны паехалі.

Тарфянік месціўся ў дальнім канцы Козелевых багнаў, на другім беразе Чарнаводы. Летам, калі стаялі самыя спякотныя дні, Крабату ўжо давялося там папрацаваць. Ён тады дапамагаў Міхалу і Мертану, бо яшчэ не ўмеў як след арудаваць тарфяным нажом і штыкавой рыдлёўкай. Вывозіў на тачцы чорныя бліскучыя скібы торфу з прамывіны і складваў іх у сухое месца.

А цяпер свяціла сонца, у калюгах на ўзлеску адлюстроўваліся бярозы. Трава на балотных купінах пажоўкла, верас даўно ўжо адцвіў. Дзе-нідзе ў хмызняку праглядваліся чырвоныя, як кропелькі крыві, ягадзіны. А месцамі ад галінкі да галінкі працягнуліся срэбныя нітачкі павуціння.

Крабату прыгадалася дзяцінства ў Ойтрыху. У такія восеньскія дні яны збіралі ў лесе галлё і сасновыя шышкі. Часам у кастрычніку знаходзілі яшчэ і грыбы: апенькі, рыжыкі і сыраежкі. Цікава, ці ёсць грыбы цяпер? Яшчэ даволі цёпла...

Пад'ехаўшы да пагорка ля тарфяніку, Юрэк спыніў валоў.

— Прыехалі. Разгружайся!

Там, дзе Чарнавода найбольш звужалася, яны перакінулі да іншага берага брусы і замацавалі іх калочкамі. Потым адну за адной на ўсю даўжыню брусой выслалі дошкі: атрымалася кладка. Каб яна не асела і яе не засмактала ў твань, Сташка падклаў знізу некалькі качулак. Аднак да тарфяніку аказалася далей, чым думалася. Юрэк прапанаваў яшчэ з'ездзіць па дошкі, але Сташка заявіў, што патрэбы ў гэтым няма. Ён адламаў бярозавую галінку і пайшоў па драўляным насціле, прамаўляючы ў такт крокам чарадзейныя словы і стукаючы галінкай па дошках. Насціл пачаў даўжэць і паціху працягнуўся да тарфяніку.

— Не разумею, — агаломшана ўсклікнуў Крабат, — навошта мы ўвогуле працуем, калі можам проста нараваць усё, што робім рукамі?!

— Можам, — адказаў Тонда. — Але ці доўга ты вытрымаеш такое жыццё, пакуль не збрыдзіць? Без працы шмат не працягнеш. Вядома, калі ты не хочаш згалець як сабака.

Непадалёк ад тарфяніку стаяла збітая з дошак паветка. У ёй захоўваліся сухія скібы торфу з мінулага года. Хлопцы тачкамі перавозілі іх цераз раку, а Юрэк загружаў на падводу. Як след яе наладаваўшы, ён усеўся зверху на сядушку.

— Нэ-э! — прыкрыкнуў ён на валоў, і тыя няспешным ходам рушылі да млына.

Каб не губляць часу, пакуль вернецца Юрэк, Тонда, Сташка і Крабат звозілі накроены летам торф у паветку і там складвалі яго ў штабелі. Працавалі паціху, спяшацца не было куды, і тут Крабату прыйшла адна думка. Ён спытаў у старасты і Сташкі дазволу ненадоўга адлучыцца.

— Куды?

— У грыбы. Толькі свісніце, і я адразу вярнуся.

— Ну, калі думаеш, што нешта знойдзеш...

Тонда пагадзіўся, Сташка таксама.

— Спадзяюся, у цябе пры сабе досыць вялікі ножык! — усклікнуў Сташка.

— Каб ён у мяне ўвогуле быў, то ўзяў бы, — адказаў хлопчык.

— То вазьмі мой, — азваўся стараста. — На, толькі не згубі!

Ён паказаў, дзе трэба націснуць на дзяржальне, каб раскрыць складанчык. Лязо выскачыла — цёмнае, амаль чорнае, быццам Тонда патрымаў яго над полымем свечкі.

— А зараз ты! — ён склаў ножык і працягнуў яго хлопчыку. — Пакажы, ці зразумеў, як яго раскрыць.

Крабат націснуў куды трэба, лязо выслізнула — бліскае, без ніводнай плямінкі.

— Штосьці не так? — спытаў Сташка.

— Н-не... — прамармытаў Крабат. Пэўна, яму здалося.

— Ну, тады наперад! — прыспешыў яго Тонда. — А то ўчуюць твае грыбы нядобрае, лаві іх потым.

Чатыры дні працавалі хлопцы на тарфяніку, чатыры разы хадзіў Крабат у грыбы. Але нічога не знайшоў,

акрамя пары перарослых падбязавікаў, пабурэлых і аслізлых.

— Не бяры да галавы, — сказаў Сташка. — Што там знойдзеш, калі грыбная пара даўно прайшла? Але каб ты сабе трошкі дапамог, то...

Ён прамовіў чароўныя словы, развёў рукі і абярнуўся вакол сябе сем разоў. На тарфяніку адразу вырасла недзе пад семдзсят грыбоў. Не раўнуючы як краты, яны вытыркаліся з зямлі, шапка да шапкі, і ўтваралі нешта кшталту вядзьмарскага кола: баравікі і падасінавікі, махавікі і падбязавікі — усе як на падбор, моцныя, чысценькія.

— Ого! — здзівіўся Крабат. — Сташку, навучы мяне гэтаму заклёну!

Ён выняў ножык і хацеў ужо кінуцца да грыбоў. Але толькі ён падносіў да іх руку, як яны моршчыліся і знікалі пад зямлёй. Ды так хутка, быццам іх знізу цягнулі за нітачкі.

— Стой! — закрычаў хлопчык. — Куды вы?!

Але ўсе грыбы зніклі і больш не вылазілі.

— Не бяры да галавы, — зноў сказаў Сташка. — Начараваныя грыбы горкія як палын, толькі страўнік сабе папсуеш! Летась я праз іх ледзь ногі не выцягнуў.

Увечары чацвёртага дня Сташка з Юрэкам паехалі дадому на апошняй нагужанай торфам падводзе, а Тонда з Крабатам вырашылі вяртацца пешкі. Яны пайшлі самай кароткай сцяжынай, якая вяла напразткі праз балота. Па-над тванню ды купінамі навісла павалока туману. Хлопчык вельмі ўзрадаваўся, калі яны недалёка ад Пусткі ўрэшце адчулі пад нагамі цвёрдую глебу.

Цяпер хлопцы маглі шыбаваць побач. Гэтую мясцовасць чаляднікі заўжды абміналі, Крабат не меў аніякага

ўяўлення чаму. Ён згадаў сон пра начныя ўцёкі. У ім, здаецца, было пра Тонду, ці не на гэтым самым месцы яны яго пахавалі?

Але Тонда, дзякуй богу, жывы і ідзе поруч.

— Крабаце, я хачу табе нешта падарыць, — стараста выцягнуў з кішэні складанчык. — На памяць.

— Ты што, пакінеш нас? — спытаў хлопчык.

— Магчыма, — адказаў Тонда.

— Але ж Майстар? Павек не паверу, што ён дазволіць табе сысці.

— У жыцці часам здараецца такое, у што цяжка паверыць.

— Не кажы так! — закрычаў Крабат. — Застанься, прашу! Дзеля мяне! Як будзе на млыне без цябе? Не ўяўляю.

— Крабаце, часам у жыцці, — працягнуў хлопец, — здараецца такое, што нават уявіць сабе немагчыма. І трэба ўмець даць гэтаму рады.

Па краях Пустка — невялічкая адкрытая мясцовасць, бадай не болей за гумно, — парасла крывымі соснамі. Нават у прыцемках Крабат разгледзеў радок прадаўгаватых нізенькіх пагорачкаў — амаль як зарослыя верасам магілы на закінутым цвінтары, занядбаных, без крыжоў, без камянёў. Чые яны?

Тонда спыніўся.

— Бяры ўжо! — ён працягнуў Крабату складанчык, і хлопчык зразумеў, што адмаўляцца нельга. — У ножыка ёсць адна асаблівасць, пра якую ты мусіш ведаць. Калі табе будзе пагражаць небяспека — сапраўдная небяспека, — то ягонае лязо мяняе колер.

— Яно чарнее? — спытаўся Крабат.

— Так, — адказаў Тонда. — Быццам ты патрымаў яго над полымем свечкі.

БЕЗ СВЯТАРА І БЕЗ КРЫЖА

За цёплай восенню надышла ранняя зіма. Пасля Дня Усіх Святых недзе з паўмесяца ішоў снег і не раставаў. Крабату зноў давялося расчышчаць дарогу да млына. У першую ноч на пусты месяц праз замецены сумётамі поплаў на сваім возе прыехаў Жнец. Нідзе не захрасаючы і не пакідаючы слядоў на снезе.

Як на Крабата, зіма была як зіма, снегапады хоць і мялі, але маразы асабліва не ціснулі. Але ў іншых парабкаў душа была не на месцы: тыдзень пры тыдні яны рабіліся ўсё больш змрочнымі, а з набліжэннем Новага году з імі ўвогуле стала амаль немагчыма ладзіць. Проста пальца не пакажы: кідаліся на ўсё як сабака на ланцугу. Найдрабнейшая зачэпка — і ўсё ўскіпалі, нават Андруш не быў выключэннем.

Аднойчы Крабат кінуў у яго снежкай і збіў яму шапку з галавы, проста жартам — аж рукі свярбелі, так хацелася гэта зрабіць. Андруш адразу накінуўся на хлопчыка. І збіў бы яго ў горкі яблык, не ўмяшайся Тонда, які іх расчапіў.

— Паглядзі на яго! — прабіраў Андруш. — Што, пушок на барадзе вылез? Ды ў цябе яшчэ малако на губах не абсохла, каб тут разнахабіцца! Але пачакай, ты ў мяне яшчэ паскачаш!

У адрозненне ад таварышаў Тонда па-ранейшаму заставаўся разважлівым і прыветлівым. Хоць Крабату і здавалася, што стараста журыўся болей за звычайнае, нават калі і выгляду стараўся не паказваць.

«Можа, тужыць па сваёй дзяўчыне», — падумаў Крабат. І зноў воляй-няволяй яму ўспомнілася пявуння з Чарнагорыцы. Даўно ён пра яе не думаў. Лепей было б увогуле яе забыць. Але як?

Насталі Каляды, але для млынарчукоў гэта былі звычайныя будныя дні. Стомленыя і невясёлыя, яны хадзілі на сваю працу. Каб хоць трошкі ўсіх узбадзёрыць, Крабат прынёс з лесу некалькі яловых галінак і паставіў іх на стол. Калі хлопцы прыйшлі вячэраць, яны ўскіпелі ад гневу.

— Што гэта? — закрычаў Сташка. — Выкініце гэтае смецце! Прэч!

— Выкініце! Выкініце! — панеслася з усіх бакоў. Нават Міхал з Мертанам пачалі лаяцца.

— Вось хто прынёс сюды гэтае вецце, — заявіў Куба, — той хай і выносіць!

— І шпарчэй! — прыгразіў Ганца. — Іначай я зубы яму павыбіваю!

Крабат хацеў іх супакоіць, нешта патлумачыць, але Петар абарваў яго.

— Прэч! — адрэзаў ён. — Ці мне пайсці кол выламаць?

Крабат вынес галінкі вонкі, але ўся гісторыя не давала яму спакою. І што такога дрэннага, ліха яго забірай, ён

зрабіў? Ці гэта ён накручвае і нічога такога не адбылося? Апошнім часам на млыне пастаянна на нешта крыўдавалі, з-за нечага сварыліся. Апроч таго не трэба забываць, што тут ён усяго толькі малодшы вучань, а малодшым вучням калі-нікалі даводзіцца сцяць зубы. Дзіўна толькі, што дагэтуль яму нічога такога ў вочы не кідалі. А з надыходам зімы ўсе на яго наваліліся. Няўжо так цяпер будзе да канца навучання? Гэта ж цэлыя два гады...

Як выпала нагода, Крабат спытаў старасту, што здарылася з хлопцамі.

— Чаго гэта яны?

— Баяцца, — адказаў Тонда і адвёў вочы.

— Баяцца чаго? — дапытваўся хлопчык.

— Мне нельга пра тое казаць. Хутка сам пра ўсё даведаешся.

— А ты, Тондзе... Ты ж не баішся?

— Болей, чым ты думаеш, — пацэпнуў плячыма Тонда.

У навагоднюю ноч яны ляглі спаць раней за звычайнае. Майстра ўвесь дзень не было бачна. Можа, ён зачыніўся ў чорнай каморы, як тое часам бывала, або выехаў некуды на санях. Ніхто пра яго не пытаўся, ніхто яго не згадваў.

Пасля вячэры хлопцы моўчкі залезлі на свае сеннікі.

— Дабранач, — звыкла прамовіў Крабат, як тое і належаць малодшаму вучню.

Але сёння гэта хлопцаў абурыла.

— Забі зяпу! — працадзіў скрозь зубы Петар, а Лышка кінуў у хлопчыка чаравікам.

— Ай! — крыкнуў Крабат і строма ўскочыў на тапчане. — А можна спакайней? Ужо і «дабранач» сказаць нельга...

Да яго паляцеў другі чаравік і зачапіў плячо. Тонда злавіў трэці.

— Пакіньце хлопца ў спакоі! — скамандаваў ён. — Гэтая ноч міне, як і ўсе астатнія, — ён павярнуўся да Крабата. — А ты, хлопча, ляжы ціхенька.

Крабат яго паслухаўся. Тонда накрыў яго коўдрай і паклаў далонь яму на лоб.

— Засынай, Крабаце. І хай табе пашчасціць у новым годзе!

Зазвычай, калі яго ніхто не будзіў, Крабат спаў усю ноч да самага ранку. Але сёння ён абудзіўся недзе апоўначы. Дзіўна — лямпа гарэла, хлопцы не спалі. Прычым усе, калі вочы яго не падводзілі.

Яны ляжалі на тапчанах і быццам нечага чакалі, баючыся ўздыхнуць ці паварушыцца.

У хаце залягла мёртвая цішыня — Крабату аж падалося, што ён аглух.

Але толькі падалося, бо раптам ён пачуў прарэзлівы крык і нейкі шум у калідоры, нібыта нехта ўпаў. І як хлопцы застагналі: ці то з адчаем, ці то з палёгкай.

Здарылася нешта дрэннае?

Хто там крычаў, быццам перад самай смерцю?

Не доўга думаючы, Крабат ускочыў на ногі і падбег да дзвярэй. Хацеў іх расчыніць і збегчы па сходах, каб паглядзець.

Дзверы аказаліся зачыненымі з таго боку. Як бы моцна ён іх ні торгаў, яны не паддаваліся.

Нехта абчапіў яго рукамі за плечы і загаварыў. Гэта аказаўся Юрэк, дурны Юрэк, Крабат пазнаў яго голас:

— Пойдзем. Вяртайся на свой сяннік.

— Але там крычалі! — задыхаўся Крабат. — Толькі што!

— Няўжо ты думаеш, — адказаў Юрэк, — што мы нічога не пачулі?

Ён адвёў Крабата да яго тапчана.

Парабкі сядзелі на сенніках. Ніхто не выдаваў ні гуку, усе ўтаропіліся ў Крабата. Не, не ў Крабата!

Яны глядзелі міма яго, на ложка старасты.

— А Тонды... няма? — спытаў хлопчык.

— Няма, — адказаў Юрэк. — А цяпер давай кладзіся і паспрабуй заснуць. І не плач, чуеш! Слязьмі нічога не павернеш.

Яны знайшлі Тонду раніцай у першы дзень новага года. Ён ляжаў тварам на падлозе ля падножжа сходаў. Млынарчукоў нібы нічога не здзівіла, толькі Крабат ніяк не мог паверыць, што Тонда памёр. Ён заплакаў і кінуўся да яго. Клікаў яго па імені і ўсё прасіў, прасіў:

— Ну, скажы хоць што-небудзь, Тондзе! Хоць што-небудзь!

Ён схпіўся за мёртвую далонь. Яшчэ ўчора перад сном ён адчуваў яе ў сябе на лбе. А цяпер яна застылая і халодная. Адначасна яна зрабілася чужой, вельмі чужой.

— Уставай, — паклікаў яго Міхал. — Мы не можам яго тут пакінуць.

Са стрыечным братам Мертанам яны аднеслі цела ў чалядню і паклалі на ложка.

— Што з ім здарылася? — спытаў Крабат.

Міхал адказаў не адразу.

— Ён... — запнуўся хлопец. — Ён зламаў шыю.

— Напэўна, у цемры не трапіў нагой на прыступку...

— Напэўна... — працягнуў Міхал.

Ён закрыў мерцвяку вочы і падсунуў яму пад галаву пук саломы, які прынёс Юрэк.

Тондаў твар спалатнеў. «Быццам з воску», — падумаў Крабат. Ён не мог глядзець на яго без слёз. Андруш і Сташка адвядлі яго ў спальню.

— Лепей пабудзем тут, — прапанавалі яны. — Знізу мы толькі ўсім замінаем.

Крабат прысеў на край тапчана і спытаў, што цяпер будзе з Тондам.

— Што заўжды і бывае, — адказаў Андруш. — Юрэк пра ўсё паклапоціцца, яму не ўпершыню. А потым мы яго пахаваем.

— Калі?

— Мабыць, сёння па абедзе.

— А Майстар?

— Абыдземся без яго, — адрэзаў Сташка.

Па абедзе яны вынеслі Тонду з млына ў яловай труне і пранеслі паўз Козелевы багны да Пусткі. Магілу ўжо выкапалі, сценкі ямы пакрыліся шэранню, выкапаную зямлю замяло снегам.

Яны пахавалі нябожчыка спехам і без цырымоній. Без святара і без крыжа, без свечак і без галашэнняў. Ніхто з хлопцаў не затрымаўся ля магілы даўжэй, чым было трэба.

Усе сышлі, акрамя Крабата.

Ён хацеў прачытаць Тонду «Ойча наш», але словы малітвы выляталі ў яго з галавы: як ні пачынаў, так і не здолеў пазбіраць іх разам. Ні па-лужыцку, а па-нямецку — і пагатоў.

ГОД ДРУГІ

ЗГОДНА З ТРАДЫЦЫЯМІ І ЗВЫЧАЯМІ МЛЫНАРСКАЕ ГІЛЬДЫ

Майстар знік на некалькі дзён, у гэты час млын не ма-лоў. Млынарчукі то валяліся без справы на тапчанах, то туліліся да цёплай грубкі. Елі мала, калі-нікалі перакід-валіся скупым слаўцом, пра Тонду стараліся не згадваць. Нібы на млыне на Козелевых багнах ніколі не было ста-расты з іменем Тонда.

У нагах Тонданавага тапчана цяпер ляжалі яго коліш-нія рэчы, чыстыя і акуратна складзеныя: штаны, кашуля, світка, папруга і фартух, і з самага верху — шапка. Іх прынёс Юрэк вечарам пасля Новага году, і хлопцы з усіх сіл удавалі, быццам нічога не заўважаюць. Крабат паку-таваў, адчуваў сябе пакінутым і самым няшчасным у све-це. Тондава смерць не была выпадковай: і чым болей хлопчык пра гэта думаў, тым болей ён у тым перакон-ваўся. Ён проста нечага не ведаў, а іншыя чаляднікі пра гэта не гаварылі. Што за таямніца такая? Чаму Тонда так і не адкрыў яе яму?

Пытанні, пытанні... Ад іх ужо галава лопалася. Хоць бы якая справа знайшлася! Ад бяздзеянага ляжання ўжо рабілася зусім млосна.

Адзін толькі Юрэк у гэтыя дні, як заўжды, быў у клопатах. Ён паліў у печцы, гатаваў ежу, дбаў, каб стол быў у час накрыты, хаця хлопцы толькі пару разоў тыкалі лыжкамі ў міскі. Ранкам праз чатыры дні Юрэк неяк сустрэў Крабата ў калідоры і папрасіў:

— Крабаце, не ў службу, а ў дружбу — накалі смалякоў.

— Добра, — пагадзіўся Крабат і пайшоў за ім у кухню.

Ля пліты ляжаў абярэмак смаловых пален, якія трэба было расшчапіць на трэскі. Юрэк пайшоў да шафы па ножык, але Крабат сказаў, што мае пры сабе свой.

— Тым лепей! Тады давай. Глядзі толькі не парэжся!

Крабат узяўся за справу. І раптам адчуў, як з Тондавага складанчыка нібыта заструменіла жывая сіла. Хлопец задумліва ўзважыў яго ў далоні. Упершыню пасля Новага году да яго вярнулася рашучасць, упершыню ён адчуў у сабе ўпэўненасць.

Непрыкметна падышоў Юрэк і глянуў яму цераз плячо.

— Прыгожы ў цябе ножык, — прамовіў ён.

— Падарунак, — азваўся хлопчык.

— Пэўна, ад дзяўчыны?

— Не, — адказаў Крабат. — Ад сябра. Найлепшага ў свеце. Наўрад ці яшчэ такога сустрэну.

— Ты ўпэўнены?

— Упэўнены як ніколі.

Раніцай пасля пахавання Тонды парабкі вырашылі абраць старастам Ганцу. Той пагадзіўся.

Майстар вярнуўся толькі ўвечары напярэдадні Трох Каралёў. Хлопцы паспелі палегчы на тапчаны, Крабат акурат хацеў задзьмуць святло, як дзверы спальні раптам расчыніліся. На парозе вырас Майстар, спалатнелы, быццам крэйдай абмазаны. Абвёў пакой вострым позіркам, а Тондавай адсутнасці, здаецца, нават не заўважыў. Прынамсі, выгляду не падаў.

— А ну за працу! — загадаў ён. Развярнуўся і больш гэтай ноччу не паказваўся.

Хлопцы схамянуліся, адкінулі коўдры і, ускочыўшы з сеннікоў, упохапкі кінуліся апрапаца.

— Хутчэй! — падганяў Ганца. — Не тое Майстар разгневаецца, вы ж яго ведаеце!

Сташка з Петарам пабеглі да става адкрываць шлюз. Астатнія кінуліся ў млынарню. Засыпалі зерне ў кош, запусцілі паставы. І калі тыя закруціліся, з рыпеннем, грукатам і глухім перагудам, у хлопцаў адлягло ад сэрца.

«Млын меле зноў! — падумаў Крабат. — Жыццё працягваецца...»

Працу яны завяршылі апоўначы. Вярнуліся ў спальню і ўбачылі, што на Тондавым тапчане нехта спіць: хударлявы бледнатвары хлапчыска з вузкімі плячыма і рудой чупрынай. Яны абступілі яго і разбудзілі — як разбудзілі Крабата роўна год таму. І роўна як год таму напалохаўся Крабат, гэтак жа цяпер рудавалосы малы напалохаўся адзінаццаці прывідаў вакол свайго ложка.

— Не бойся! — супакоіў яго Міхал. — Мы — чаляднікі на гэтым млыне, нас няма чаго баяцца. Як цябе клічуць?

— Вітка. А цябе?

— Міхал. А гэта Ганца, стараста. Гэта мой стрыечны брат Мертан, гэта Юрэк...

Раніцай Вітка спусціўся на сняданак у Тондавай вопратцы. Яна сядзела на ім бышцам на яго пашытая. Падавалася, малога зусім не цікавіла, каму яна належала раней, ніякіх пытанняў ён не задаваў. Як на Крабата, то так нават лепей, іначай ён бы наўрад ці ўсё гэта вынес.

Увечары — новенькі ўвесь дзень адпакутаваў у засеку і цяпер спаў без задніх ног — Майстар загадаў парабкам і Крабату зайсці ў яго пакой. Абрануты ў чорны плашч, млынар сядзеў на сваім крэсле: перад ім на стала дзве запаленыя свечкі, між свечкамі — сякерка і яго трохвуголка, таксама чорная.

— Я паклікаў вас да сябе, — пачаў ён, калі ўсе хлопцы сабраліся ў пакоі, — як таго вымагае звычай млынарскае гільдыі. Ці ёсць сярод вас вучань? Хай зробіць крок наперад!

Крабат не адразу зразумеў, што Майстар меў на ўвазе яго. Дацяў толькі тады, калі Петар пхнуў яму ў бок. Крабат зрабіў крок наперад.

— Як тваё імя?

— Маё імя — Крабат.

— Хто за гэта паручыцца?

— Я, — адказаў Ганца і стаў побач з Крабатам. — Я ручаюся за гэтага хлопца і за ягонае імя.

— Адзін — гэта нішто, — адрэзаў Майстар.

— Ваша праўда, — падаў голас Міхал і стаў з іншага боку ад Крабата. — Але двое — гэта пара. А пары дастаткова, каб засведчыць. Таму і я ручаюся за гэтага хлопца і за ягонае імя.

Паміж Майстрам і хлопцамі распачалася размова, якая вялася паводле пэўных правіл і складалася з устойлівых фармулёвак. Майстар пытаў абодвух, ці праўда,

што вучань Крабат вывучаў млынарства. Дзе? Калі? Хлопцы запэўнілі, што той як трэба засвоіў усе тонкасці млынарскае справы.

— І вы ручаецеся за гэта?

— Мы ручаемся за гэта, — адказалі Ганца і Міхал.

— Добра. Тады згодна з традыцыямі і звычаямі млынарскае гільдыі мы пераводзім гэтага вучня Крабата ў млынарчукі.

Пераводзяць? У млынарчукі? Крабат не паверыў сваім вушам. Няўжо яго навучанне ўжо завяршылася? Усяго толькі праз год?

Майстар падняўся і надзеў трохвуголку. Потым узяў сякерку і падышоў да хлопчыка. Праводзячы лязом сякеркі па яго скронях і плячах, ён прамовіў:

— Згодна з традыцыямі гільдыі, Крабаце, я — твой Настаўнік і Майстар — перад прысутнымі млынарчукамі аб'яўляю, што ты больш не вучань. Адгэтуль ты робішся адным з іх і мусіш трымацца звычаяў млынарскае гільдыі.

З гэтымі словамі ён уклаў сякерку Крабату ў руку, каб той заправіў яе за пояс — прывілея кожнага наваспечанага млынарчука. Потым адпусціў Крабата і хлопцаў з пакоя.

Крабат быў агаломяны і разгублены, на такое ён ніяк не разлічваў. Ён апошнім выйшаў з пакоя і прычыніў за сабой дзверы. Тут яму на галаву знянацку нацягнулі мех з-пад мукі, нехта схопіў яго за плечы, яшчэ нехта — за ногі.

— Давай у млынарню яго! — пазнаў ён Андрушаў крык.

Крабат спрабаваў адбрыквацца — усё дарма! Хлопцы пад рогат і гаману зацягнулі яго ў млынарню, закінулі ў засек і ўзяліся качаць-малаціць.

— Быў ён вучнем, — крычаў Андруш, — а цяпер прапусцім яго, браточкі, праз увесь млын, каб выйшаў з яго млынарчук без мякіны ды без пазадкаў.

Яны мясілі Крабата як цеста, качалі яго ў засеку з аднаго кута ў іншы, аж пакуль яму не зблажэла. Калашмацілі і таўклі яго кулакамі — а нехта з усёй дурасці заехаў яму пару разоў па цемені, — пакуль Ганца не крыкнуў:

— Досыць, Лышку! Мы яго тут перамолваем, а не збіваем да смерці!

Калі ад Крабата нарэшце адступілі, таму падалося, быццам яго насамрэч прапусцілі праз жорны. Петар зняў мяшок з яго галавы, а Сташка пасыпаў яму на макаўку прыгаршчу мукі.

— Вось яго і перамалолі! — абвясціў Андруш. — Дзякуй вам, браточкі! Выйшаў у нас ладны млынарчук — ні сцерці, ні змалоць. Такі нас не прысароміць.

— Падкідвай! — закрычалі Петар і Сташка, якія разам з Андрушам верхаводзілі гэтым абрадам. — Падкідвай яго!

Крабата зноў схпілі за рукі-ногі, тройчы падкінулі пад самую столь і тройчы злавілі. Потым паслалі Юрэка ў пограб па віно. Крабат мусіў чокнуцца келіхам з кожным.

— За тваё здароўе, братку! Будзьма!

— Будзьма, братку!

Млынарчукі ўсё пілі, а Крабат крышку адышоўся і сеў на купе пустых мяхоў. Не дзіва, што пасля ўсяго перажытага сёння ўвечары гула галава.

Неўзабаве да яго далучыўся Міхал.

— Ты быццам не да канца ўсё зразумеў.

— Так, — прамовіў Крабат. — Як Майстар мог перавесці мяне ў млынарчукі? Маё ж навучанне яшчэ не скончылася!

— Першы год на гэтым млыне роўны тром звычайным, — патлумачыў Міхал. — Хіба ты не заўважыў, што падрас роўна на тры гады ад таго, як трапіў сюды?

— Але як такое магчыма?

— Магчыма, — сказаў Міхал. — На гэтым млыне магчыма і не такое. Гэта ты, пэўна, ужо і сам прыкмеціў.

МЯККАЯ ЗІМА

Зіма як узялася снежная і мяккая, ды і цягнулася. Сёлета лёд перад шлюзам, на гаці і ў стаўку турбаваў хлопцаў мала. Ён адбіваўся даволі хутка, а часам па некалькі дзён нідзе нічога не намярзала. Затое снегу намяло — хоць засыпацца, — на бяду новенькаму, які ледзь паспяваў яго расчышчаць.

Назіраючы за хударлявым Віткам, які вечна шморгаў носам, Крабат урэшце паверыў, што Міхал казаў праўду пра тры гады, на якія ён паспеў падрасці. Уласна кажучы, ён сам даўно мусіў тое заўважыць: па зменах у сваім голасе, целе, сілах, не кажучы ўжо аб лёгкім пушку, які ў пачатку зімы з'явіўся на шчоках і падбароддзі, пакуль яшчэ непрыкметны, але ўжо адчувальны, калі правесці па ім пальцамі.

Гэтымі тыднямі Крабат усё часцей думаў пра Тонду, тужыў па ім і вельмі сперажываўся, што так і не наведаў яго магілу. Ужо двойчы спрабаваў, але штораз не атрымлівалася: Козелевы багны заваяла снегам, і хлопец правальваўся ў яго праз сотню-другую крокаў. Але ён усё адно вырашыў паспрабаваць трэці раз, калі выпадзе такая нагода. І раптам прысніў сон.

Вясна. Снег ужо растаў, вецер развееў яго. Крабат прабіраецца паўз Козелевы багны, на дварэ і дзень і ноч. На неба выпаўз месяц, ззяе сонца. Неўзабаве Крабат будзе на Пустцы. І тут ён бачыць, як да яго ў тумане набліжаецца нечая постаць. Хаця не, аддаляецца. Гэта, здаецца, Тонда.

«Тондзе, — кліча хлопец, — спыніся! Гэта я — Крабат!»

Постаць быццам нейкае імгненне вагаецца. Але калі Крабат крочыць далей, тая таксама рушыць сваёй дарогай.

«Спыніся, Тондзе!»

Крабат пераходзіць на бег. Бяжыць што ёсць духу. Адлегласць паміж імі скарачаецца.

«Тондзе!» — кліча ён.

Застаецца зусім крыху, як раптам перад ім разяўляе пашчу шырокі і глыбокі роў. Кладкі няма. Паблізу ніводнай дошкі, каб перакінуць і перайсці.

На тым баку стаіць Тонда. Спінай да Крабата.

«Чаму ты ўцякаеш ад мяне, Тондзе?»

«Я не ўцякаю ад цябе. Я на іншым беразе, бачыш? А ты заставайся на сваім».

«Ты хоць павярніся тварам да мяне!»

«Я не магу азірацца, Крабаце, мне нельга. Але я чую цябе і магу адказаць на тры пытанні. Дык пытайся, чаго хочаш ведаць».

А што ён хоча ведаць? Крабату не трэба думаць двойчы.

«Тондзе, хто вінен у тваёй смерці?»

«Найболей я сам».

«А хто яшчэ?»

«Ты хутка даведаешся, толькі глядзі ва ўсе вочы. Давай апошняе пытанне».

Крабат задумваецца... Яшчэ столькі ўсяго хочацца даведацца...

«Мне самотна, вельмі, — кажа ён. — Як ты пайшоў, у мяне больш няма сябра. Каму я магу даверыцца? Каго параіш?»

«Ідзі дадому, — Тонда і цяпер не азіраецца на яго. — Можаш даверыцца самаму першаму, хто пакліча цябе па імені. У ім можаш быць пэўным. І яшчэ адно, самае апошняе, пакуль я яшчэ тут. Няважна, што ты не наведваеш маю магілу. Я ведаю, што ты думаеш пра мяне — гэта нашмат важней».

Тонда паволі ўздымае руку, каб развітацца. Затым растае ў тумане і, так і не павярнуўшы галавы, знікае.

«Тондзе! — кліча яго Крабат. — Застанься, Тондзе! Не пакідай мяне!»

Яго крык пранізвае ўсё навокал, як раптам нехта кліча яго па імені: «Крабаце, прачніся! Прачніся, Крабаце!»

Над яго тапчаном схіліліся Міхал і Юрэк. Да Крабата не адразу дайшло, сон гэта ці ён прачнуўся.

— Хто мяне клікаў? — спытаў ён.

— Мы, — адказаў Юрэк. — Чуў бы ты, як ты крычаў у сне!

— Я? — здзівіўся Крабат.

— Горай проста не прыдумаеш, — Міхал узяў яго за руку. — У цябе гарачка?

— Не, — сказаў Крабат. — Проста... сон прысніў, — а потым хуценька спытаў: — Хто з вас першым паклікаў мяне па імені? Скажыце. Мне трэба ведаць!

Міхал з Юрэкам развялі рукамі — на гэта яны ўвагі не звярнулі.

— Але наступным разам, — дадаў Юрэк, — мы кінем жэрабя, хто пойдзе цябе будзіць. Каб потым ужо не было сумневаў.

Крабат быў пэўны, што першым яго паклікаў Міхал. Вядома, Юрэк — хлопец неблагі, дабрадушны да мозгу касцей, але ўсё-ткі дурань. Відавочна, што ў сне Тонда меў на ўвазе толькі Міхала. Таму з гэтай пары, калі трэба было пра нешта спытацца ці папрасіць парады, Крабат заўжды звяртаўся да Міхала.

І той Крабата не расчараваў: ён з радасцю адказваў юнаку на любыя пытанні. Адмовіўся Міхал толькі аднойчы: калі Крабат загаварыў пра Тонду.

— Мёртвыя памерлі, — сказаў ён. — Яны не аживуць, колькі пра іх ні гавары.

У некаторых рэчах Міхал быў падобны да Тонды. Крабат падазраваў, што ён таемна дапамагаў новенькаму, таму што не раз бачыў яго каля Віткі — пастаіць сабе, пагамоніць. Зусім як Тонда мінулай зімой: падыдзе да Крабата, паразмаўляе, дапаможа.

Юрэк таксама — хоць і на свой капыл — прыняў новенькага пад крыло, пастаянна змушаючы таго есці да-схочу.

— Еш, хлопча, еш, пакуль есца. Каб хутчэй вырас ды падужэў. Каб хоць якое мяса на костках нарасло!

Праз тыдзень пасля Грамніц пачалася праца ў лесе.

Шэсць хлопцаў, сярод іх і Крабат, мусілі перавезці на млын паваленыя і нарыхтаваныя летась дрэвы. Праца не з лёгкіх, асабліва ў такім глыбокім снезе. Спатрэбіўся цэлы тыдзень, каб расчысціць дарогу да бяровён — і гэта прытым, што Міхал і Мертан шчыравалі як апантаныя.

Андруш не разумеў такой іх рупнасці. Ён браўся за працу толькі для таго, каб не акалець.

— Хто працуе і мерзне, той ёлуп, — патлумачыў ён, — а хто працуе і пацее, той ёлуп малёваны.

Лютаўскімі днямі прыгравала так, што ў хлопцаў у лесе намакалі ногі. Калі млынарчукі вярталіся дадому, то шчодра шмаравалі боты здорам, а потым яшчэ і ўціралі яго пальцамі, каб скура заставалася мяккай і не заскарузла, пакуль абутак усю ноч сох на натопленай печцы.

Усе выконвалі гэту дакучлівую працу самі, акрамя Лышкі; той заўжды пільнаваў Вітку, каб скінуць яе на малога. Міхал убачыў гэта і ва ўсіх на вачах запатрабаваў у Лышкі тлумачэння.

Але на Лышку гэта мала падзейнічала.

— А што такога? — бесклапотна адказаў ён. — Боты намоклі. А вучань на тое і вучань, каб працаваць.

— Не за цябе! — прамовіў Міхал.

— Ведаеш што! — агрызнуўся Лышка. — Не сунь свайго носа туды, куды не просяць. Ці ты ў нас ужо стаў старастам?

— Не, — мусіў адступіцца Міхал. — Але думаю, Ганца не пакрыўдзіцца, калі я скажу, што надалей ты мусіш сам намазваць свае боты, Лышка. Іначай калі-небудзь перападзе табе на арэхі — і ніхто мяне потым не ўпікне, што я цябе не папярэджаў.

На арэхі неўзабаве перапала. Толькі зусім не Лышку.

Увечары наступнай пятніцы, калі хлопцы ў крумкачовых абліччах паселі на жэрдцы ў чорнай каморы, Майстар паведаміў:

— Да маіх вушэй дакацілася, быццам хтосьці з вас таемна дапамагае новенькаму і, нягледзячы на ўсе забароны, палягчае яму працу. А гэта заслугоўвае кары, — ён павярнуўся да Міхала. — З чаго гэта ты вырашыў дапамагаць хлопчыку? Адказвай!

— Я пашкадаваў яго, Майстру. Ты даручаеш яму за-
надта цяжкую працу.

— Няўжо?

— Так.

— Значыць так: слухай мяне ўважліва!

Млынар скочыў на ногі, сагнуўся над сталом і ўпёрся
рукамі ў Карактар.

— Што і каму я даручаю, не твая сабачая справа!
Ці ты забыўся, хто тут Майстар? Мой загад — гэта мой
загад, і кропка! А зараз я дам табе ўрок, век помніць бу-
дзеш! А вы гэць адгэтуль!

Ён выгнаў млынарчукоў з каморы, зачыніў дзверы
і застаўся сам-насам з Міхалам.

У трывозе хлопцы паспяшаліся пакласціся ў ложка.
Паўночы па хаце разносіліся жахлівыя крыкі і карканне,
потым у спальню падняўся Міхал, спалатнелы і знійка-
велы.

— Што ён там з табой рабіў? — спытаўся Мертан.

Міхал зняможана пахітаў галавой.

— Прашу, не чапайце мяне!

Хлопцы добра ведалі, хто выдаў Міхала Майстру. На-
заўтра яны сабраліся ў засеку, каб парадзіцца, і пастана-
вілі, што Лышку трэба адплаціць.

— Давайце ноччу сцягнем яго з тапчана і адмяцелім
як след! — прапанаваў Андруш.

— Дубінамі! — усклікнуў Мертан.

— А потым, — працадзіў скрозь зубы Ганца, — па-
голім яго налыса, нашмаруем яму твар здорам, а зверху
яшчэ і сажай!

Міхал моўчкі сядзеў у куце.

— Скажы і ты хоць што-небудзь! — крыкнуў яму
Сташка. — Цябе ж ён выдаў, а не нас!

— Анягож, — азваўся Міхал, — скажу.

Ён пачакаў, пакуль хлопцы сціхнуць. Потым загава-рыў тым спакойным голасам, якім на яго месцы гаварыў бы Тонда.

— Тое, што зрабіў Лышка, — гэта падступства, — прамовіў ён. — Але ж і тое, што вы цяпер задум-ваеце, — не нашмат лепш. Вядома, калі злуешся, словы асабліва не ўзважваеш. Аднак вы ўжо выпусцілі пару — і годзе на гэтым. Супакойцеся, каб мне за вас чырванець не давялося!

ВІВАТ АЎГУСТУ!

Так і не даўшы Лышку прачуханцу, хлопцы вырашылі проста яго ўнікаць. Ніхто з ім не размаўляў, ніхто не адказваў на яго пытанні. Юрэк накладваў яму кашу і суп у асобны посуд, «бо нікому не хочацца есці з прадажнікам з адной міскі». Крабат лічыў, што гэта правільна: хто даносіць Майстру на сваіх таварышаў, заслугоўвае толькі знявагі.

У ноч на пусты месяц прыехаў Жнец са сваім намотам, млынар зноў мусіў узяцца за працу разам з усімі. Ён працаваў вельмі старанна, быццам хацеў паказаць сваім гадаванцам, як трэба кідаць мех на плечы. Ці гэта ён хацеў дагадзіць пану Жняцу?

А наогул напрыканцы зімы Майстар даволі часта бываў у раз'ездах: то верхам, то на санях. Хлопцы мала цікавіліся, што за справы дрэнчылі яго. Навошта лезці туды, куды не просяць? Меней ведаеш — даўжэй паспіш.

Неяк увечары пад Іосіфаў дзень, калі снег ужо растаў і ліў моцны дождж, а млынарчукі радаваліся, што сядзяць у натопленай хаце, Майстар раптам загадаў падаць фурманку. І як мага хутчэй, справа важная і неадкладная!

Крабат дапамог Петару запрэгчы гнядых, потым узяў каня пад аброць.

— Нэ, крокам!

Петар пабег у хату сказаць Майстру, што фурманка гатова, а Крабат тым часам падаў яе да ганка. Хлопец хаваў галаву ад дажджу пад гуняй, Майстру ён абачліва прыхапіў дзве коўдры, бо спераду ў фурманцы навеса не было.

Спачатку выйшаў Петар з ліхтаром, потым Майстар у шырокім плашчы і чорнай трохвугольцы. На ботах пабліскавалі шпory, з-пад крыса вызірала шпага.

«Зусім розумам крануўся? — падумаў Крабат, пакуль Майстар прымошчваўся на козлах. — Тут сабаку з хаты не выганіш, а ён некуды едзе».

Майстар абгарнуўся коўдрамі і мімаходзь спытаў:

— Хочаш са мною?

— Я? — здзівіўся Крабат.

— Табе ж карціць даведацца, навошта я выязджаю.

Цікаўнасць перасіліла боязь дажджу, і Крабат вока-мгненна апынуўся на козлах ля млынара.

— Ну, пакажы, ці ўмееш ты кіраваць! — Майстар перадаў яму бізун і лейцы. — Праз гадзіну нам трэба быць у Дрэздэне!

— У Дрэздэне? Праз гадзіну? — не паверыў сваім вухам Крабат.

— Давай, паганяй ужо!

Фурманка грукатала па ўхабістай лясной дарозе. На-вокал цемень, быццам у коміне.

— Хутчэй! — падганяў Майстар. — Можаш паддаць?

— Мы ж перакулімся, Майстру...

— Лухта! Давай сюды лейцы!

Далей правіў ужо сам Майстар. І як правіў! Яны ветрам праяцелі праз лес і выехалі на Каменьцкую дарогу. Крабат учапіўся ў сядзенне і ўпёрся нагамі ў перадок.

Дождж хвастаў яму ў твар, сустрэчны вецер зносіў яго з фурманкі.

Раптам наперадзе вырасла заслона туману, і яны сіганулі прама ў яго шчыльны куродым. Але ненадоўга. Спачатку вынырнулі іх галовы, туман жа спадаў усё ніжэй і ніжэй, пакуль урэшце схаванымі не засталіся толькі капыты гнядых.

Дождж сціх, заззяў месяц, і зямлю, куды ні зірні, услала серабрыста-белае, быццам заснежанае, покрыва з туману. На які гэта поплаў яны выехалі? Не чуваць ні пошчаку капытоў, ні грукату калёс. Фурманку больш не трэсла і не падкідвала. Крабату здалася, што яны коцяцца па дыване ці па мяккім як пух снезе. Коні беглі лёгкім спружыністым трушком. Як хораша імчаць шырокай раўнінай пад месячным святлом!

Фурманку знянацку штурханула, яна аж затрашчала. Яны наехалі на пень? Ці на валун? Што будзе, калі пераламаўся дышаль, а раптам кола...

— Зараз гляну!

Крабат быў ужо адной нагой на падножцы, як Майстар схопіў яго і пацягнуў назад.

— Куды палез?

Ён паказаў пальцам уніз. Туды, дзе развееўся туман.

Хлопец не паверыў сваім вачам. Унізе мільгануў вільчак даху, паказаліся могілкі: цені ад крыжоў і магіл расцягнуліся ў святле месяца.

— Мы зачাপіліся за вежу Каменьцкай царквы, — сказаў Майстар. — Трымайся, каб не вываліцца з воза!

Ірвануўшы на сябе лейцы, ён сцебануў бізуном.

— Но, пайшлі!

Яшчэ раз штурханула, і фурманка зноў сіганула наперад. Далей яны несліся ў паветры без затрымак,

хутка і бясшумна, па зіхоткіх ад месячнага святла сумарках.

«А я, дурань, — падумаў Крабат, — за туман іх палічыў...»

Калі Майстар з Крабатам даехалі да Дрэздэна, на кафедральным саборы прабіла палова на дзясятую. Фурманка рыпнула і спынілася на брукаванай плошчы перад замкам. Тут жа падбег конюх і пераняў у Майстра лейцы.

— Усё як заўжды, спадару?

— Што за дурное пытанне!

Майстар кінуў яму манету, саскочыў з фурманкі і загадаў Крабату ісці за ім у замак. Яны хуценька ўзняліся да параднага ўвахода.

Наверсе шлях ім заступіў даўгі як аглобля афіцэр з шырокай шаўковай стужкай і ордэнам на ёй, у якім адбівалася месячнае ззянне.

— Пароль!

Замест адказу Майстар адштурхнуў афіцэра ўбок. Той схапіўся за шпагу і меўся ўжо выцягнуць яе з ножан. Але дзе там — Майстар пстрыкнуў пальцамі, і даўгалыгі афіцэр знерухомеў на месцы. Скамянеў як статуя — з вырачанымі вачыма і правіцай на цаўі шпагі.

— Ідзём! — кінуў Майстар. — Гэта, пэўна, новенькі!

Яны спехам падняліся па мармуровых сходах, прамінулі калідоры і залі з люстранымі сценамі і вялізнымі вокнамі, завешанымі важкімі вышытымі золатам парцэрамі. Выглядала на тое, што прыдзвернікі і лёкаі, якія трапляліся на іх шляху, ужо ведалі Майстра. Ніводны не заступаў ім дарогі, ніводны нічога не пытаўся. Калі Майстар з Крабатам праходзілі міма, яны моўчкі хілілі галовы і адступалі ўбок.

Крабат увесь гэты час чуўся быццам у сне. Ашаломлены замкавай раскошай, бляскам і веліччу, хлопец падаваўся сабе невыказна ўбогім у сваёй млынарскай світцы.

«Лёкаі, пэўна, з мяне смяюцца, — падумаў ён, — а прыдзвернікі моршчаць насы ў мяне за спінай».

У галаве блыталася, і ён ледзь не спатыкнуўся. Што такое?.. Яму па нагах трапіла шпага... Што яшчэ за шпага, халера на яе?! Зірнуўшы ў люстэрка, ён не даў рады вачам і здзівіўся: на ім быў чорны ваенны мундзір са срэбнымі гузікамі, скураныя батфорты, а на папрузе — сапраўды! — вісела шпага ў ножнах. Што гэта ў яго на галаве? Няўжо трохвуголка? І калі гэта ён пачаў насіць напудраны парык з коскай ззаду?

«Майстру! — хацеў ён гукнуць. — Што ўсё гэта значыць?»

Але не паспеў, бо яны апынуліся ў асвечанай свечкамі прыёмнай залі, якая поўнілася розным людям: капітанамі, палкоўнікамі і прыдворнымі чынамі з зоркамі на ордэнскіх стужках.

Да Майстра падышоў камергер.

— Нарэшце вы прыбылі. Курфюрст вас зачакаўся! — ён кінуў у Крабатаў бок. — Вы не адны?

— Мой юнкер, — кінуў Майстар. — Ён застанецца тут.

Камергер махнуў аднаму з капітанаў.

— Спадару, паклапаціцеся пра юнкера!

Капітан узяў Крабата пад руку і падвёў яго да століка пры акне.

— Чаго пажадаеце, шаноўны: віна ці шакаладу?

Крабат папрасіў келіх чырвонага віна. Калі ён чокаўся з капітанам, Майстар пайшоў у пакоі курфюрста.

— Спадзяюся, — прамовіў капітан, — у яго ўсё атрымаецца.

— Атрымаецца што? — спытаў Крабат.

— Вам-та, юнкеру, не ведаць! Хіба гэта не ваш гаспадар ужо месяц як намагаецца пераканаць Ягоную Светласць у тым, што радцы Ягонай Светласці, якія заклікаюць да міру са Швецыяй, проста ёлупы і мусяць каціцца да чорта?!

— Так-так, — паспяшаўся адказаць Крабат, хоць ён ані на каліўца не зразумеў, пра што вядзецца.

Спадары палкоўнікі і капітаны, якія стаялі побач, радасна засмяліся і ўзнялі тост.

— За вайну са шведамі! — усклікнулі яны.

— Хай Ягоная Светласць вырашыць яе працягнуць!

— За перамогу ці паразу, абы толькі надалей ваяваць са шведамі!

Майстар выйшаў толькі недзе апоўначы. Курфюрст правёў яго да парога прыёмнай залі.

— Мы дзякуем вам, — сказаў ён. — Як вам вядома, мы цэнім і ўважаем вашу парадку. І хоць нам спатрэбіўся пэўны час, каб пераканацца ў вашых довадах і аргументах, мы ўрэшце прынялі рашэнне працягваць вайну!

Спадары ў прыёмнай залі дзынкнулі шаблямі і замахалі капелюшамі.

— Віват Аўгусту! — гримнулі яны.

— Слаўся Ягоная Светласць курфюрст!

— Смерць шведам!

Курфюрст Саксоніі — грузны і мажны мужчына гіганцкага росту з плячыма як у каваля і далонямі, якім мог бы пазайздросціць любы матрос, — узмахам рукі падзякаваў спадарству. Потым павярнуўся да Майстра,

сказаў яму некалькі слоў, якія праз шум у залі ніхто не расчуў і якія наўрад ці прызначаліся для чужых вушэй, і пайшоў да сябе.

Прыдворныя і вайсковыя чыны трыумфавалі ў прыёмнай залі далей, а Крабат паспяшаўся за Майстрам. З замка яны вярталіся той жа дарогай, што і прыйшлі: міма вялізных вокнаў і люстранных сцен, праз залі і калідоры, уніз па мармуровых сходах да параднага ўвахода і вонкі на ганак, дзе дагэтуль стаяў даўгі як аглобля афіцэр з вырачанымі вачыма і правіцай на цаўі шпагі — застылы, не раўнуючы як алавыны салдацік.

— Знімі з яго чары, Крабаце, — сказаў Майстар.

Крабату толькі і трэба было, што пстрыкнуць пальцамі — гэтаму ён ужо навучыўся ў Школе чорнае магіі.

— Спацні! — скамандаваў ён. — Напрррава — крррокам руш!

Афіцэр агаліў шпагу, брава ёю адсалютаваў, павярнуўся і пайшоў прэч.

На плошчы перад замкам ужо стаяла іх запрэжаная фурманка. Конюх адрапартаваў, што паклапаціўся пра гнядых, як было загадана.

— Спадзяюся, так і ёсць! — сказаў Майстар. Яны селі ў фурманку. Толькі цяпер Крабат заўважыў, што ён зноў у сваёй старой вопратцы. Ну і добра! А то што яму рабіць на млыне ў трохвугольцы, мундзіры ды пры шпазе?

Яны прагрукаталі па каменным мосце цераз Эльбу. Выехалі з горада, падняліся на ўзгорак па той бок ракі, і Майстар выправіў фурманку ў чыстае поле.

Коні зноў узняліся ў паветра і скіраваліся па-над хмарамі дадому.

На захадзе досыць нізка над зямлёй вісеў месяц, неўзабаве ён схавецца за небакраем. Крабат маўчаў, зану-

рыўшыся ў свае думкі. Ён глядзеў уніз, на вёскі і мястэчкі, над якімі яны праяталі, на палі і лясы, азёры і рэкі, на балоты з багнамі і пясчанымі касагорамі. На мірную зямлю, цёмную і ціхую.

— Пра што думаеш? — пацікавіўся Майстар.

— Пра тое, колькі ўсяго можна дасягнуць з дапамогай Чорнай магіі, — адказаў Крабат, — і што яна даруе ўладу нават над курфюрстамі і каралямі.

У СВЯТЛЕ ВЕЛІКОДНАЕ СВЕЧКІ

Сёлета Вялікдзень прыпазініўся і выпаў на другую палову красавіка. У Вялікую пятніцу, увечары, Вітку прынялі ў Школу чорнае магіі. Такого схуднелага і кудлатага крумкача Крабат яшчэ ніколі не бачыў. Яго пер'е адбівала чырванаватым, але можа, Крабат усё сабе толькі навывдумляў.

Суботу перад Вялікаднем хлопцы адсыпаліся на ноч уперад. Надвячоркам Юрэк паставіў на стол багаты абед.

— Давайце, наядайцеся, — папярэдзіў Ганца, — самі ведаеце, за стол вернемся няхутка!

Лышку зноў паклікалі есці з агульнай місы: перад Вялікаднем у млынарчукоў было прынята забывацца на ўсе спрэчкі.

Надышло сутонне, і Майстар паслаў парабкаў «па знак». Усё адбывалася роўна як год таму. Як і тады, Майстар зноў іх палічыў, як і тады, яны выходзілі з млына па двое. Гэтым разам Крабат ішоў з Юрэкам.

— Куды пойдзем? — спытаў той, калі яны прыхапілі коўдры.

— Калі не супраць, то давай да Боймелевай загубы.

— Калі ведаеш дарогу, то давай. Уначы з мяне карысці аніякай. Мне б з хаты да хлява дайсці ды не заблукаць.

— То я пайду спераду, — сказаў Крабат, — а ты глядзі не згубіся ў цемры!

Яны выйшлі на дарогу, якой Крабат летась ішоў з Тондам. Перабрацца паўз Козелевы багны няцяжка. Цяжка — за лесам, дзе давядзецца шукаць палявую дарогу, што вядзе ўсцяж Чарнагорыцы. «Калі не дамо рады, — падумаў Крабат, — то пойдзем праз поле напрасткі...» Але ўсё атрымалася.

Нягледзячы на цемру, яны адшукалі сцэжку даволі хутка. Агні вёскі праплылі леваруч, хлопцы перайшлі поле і неўзабаве апынуліся за мястэчкам на гасцінцы, з якога не збочвалі да першага павароту.

— Мусіць быць недзе тут, — прамовіў Крабат.

Далей на ўзлесак, а там навобмацак, ад сасны да сасны. Крабат вельмі ўзрадаваўся, калі ўрэшце адчуў далонямі склюдаваны слуп драўлянага крыжа:

— Сюды, Юрэку!

Не гледзячы пад ногі, той кінуўся да сябра.

— Як у цябе толькі атрымалася, Крабаце? Я б павек не знайшоў! А хто б знайшоў?

Ён парыўся ў кішэнях, дастаў крэмень і крэсіва, высек агонь і падпаліў купку сухіх галінак. У водблісках цяпельца яны назбіралі пад дрэвамі кары і сухавецця.

— Падтрымліваць агонь буду я, — сказаў Юрэк. — Вось што-што, а зладзіць з дрывамі і агнём клёку ў мяне хапае.

Крабат захінуўся ў коўдру і сеў пад крыжам. Не раўнуючы як Тонда летась: выпрастаў спіну, падцягнуў калені і прыхінуўся да склюдаванага дрэва.

Каб прабавіць час, Юрэк баяў гісторыі. Зрэдчас Крабат устаўляў «так», «ого» ці «бач ты». Проста так, асабліва не прыслухоўваючыся. Больш і не трэба было, Юрэку хапала. Ён заўзята апавядаў далей то пра адно, то пра другое — усё, што ўспадала на думку. Падавалася, яму было зусім няважна, слухае яго сябар ці не.

А Крабат думаў пра Тонду — і разам з тым пра пывунню. Яна няпрошана ўвайшла ў яго думкі, і хлопец ужо не мог дачакацца той начной хвіліны, калі яе голас разальецца над вёскай.

А раптам ён яе не пачуе? Што, калі сёлета хор павядзе іншая дзяўчына?

Крабат паспрабаваў уявіць сабе яе голас, як... Вось табе і маеш! Не здолеў. Голас знік з яго памяці, прапаў, сцёрся. Ці яму толькі так падалося?

Ад гэтага ў яго на душы зашчымела. Асаблівым, незнаёмым болем: быццам яго ранілі ў месца, пра якое ён дагэтуль нічога не ведаў.

Ён хацеў пазбавіцца ад гэтых думак. «Мне ніколі не было спраў да дзяўчат, — сказаў ён сабе, — хай так надалей і застаецца. Ну, якая мне з іх карысць? Толькі скончу некалі як Тонда. Буду сядзець сабе тут, а сэрца — аж заходзіцца ад гора. А па начых, калі позірк мой упадзе на залітыя месячным святлом паплавы, я буду выходзіць з цела, каб знайсці месца, дзе ў зямлі ляжыць тая, якой я прынёс столькі няшчасця...»

Крабат ужо навучыўся выходзіць са свайго цела і вяртацца ў яго. Гэта навука была адным з нямногіх уменняў Мастацтва, ад якога Майстар засцерагаў вучняў: маўляў, можна лёгка выйсці, а потым не знайсці зваротны шлях. Таксама Майстар удзеўб у галаву кожнаму: выходзіць

з сябе можна толькі пасля таго, як сцямнее, а вяртацца ў цела — да світання новага дня.

Спознішся, хоць на трошачкі затрымаешся — і дарогі назад ужо не будзе. Тваё цела не ўпусціць цябе, яго пахаваюць як нежывое, а твая неспакойная існасць заблукае недзе паміж жыццём і смерцю і не здолее ні паказацца, ні загаварыць, ні падаць якога іншага знака — у гэтым і хаваецца найбольшы жах такога бытавання. Бо нават самы кволы прывід можа прынамсі грукнуць у дзверы, ляпнуць гаршкамі або бразнуць паленнем аб сцяну.

«Не, — падумаў Крабат, — з цела нельга выходзіць, што б там мяне ні заваблівала».

Юрэк замоўк, ён сядзеў ля агню і не варушыўся. Крабату нават падалося, што ён заснуў, але не — той зрэдку то падкідваў у вогнішча галлё, то падсоўваў карыну.

Надышла поўнач.

Зноў забомкалі званы над Чарнагорыцай. Як і летась, залунаў дзявочы спеў. Крабат пазнаў гэты голас — як доўга ён чакаў і як безнадзейна шукаў яго ў памяці.

Пачуўшы цяпер, хлопец не мог даўмецца, як мог яго забыць.

Хрыстос уваскрос!
Хрыстос уваскрос!
Алілуя, алілуя!

Крабат услухоўваўся ў спевы вясковых дзяўчат. Галасы мяняліся адзін за адным: спярша той самы дзявочы голас, за ім іншыя. І пакуль пяюць грамадою, хлопцу аж няўсцерп: калі зноў зазвініць той самы голас?

«Цікава, якія ў яе валасы? — падумалася яму. — Каштанавыя, чорныя... А можа, светлыя як пшаніца?»

Вось бы даведацца. Як жа ён хоча ўбачыць яе — дзяўчыну з вабным голасам, як ён прagne гэтага.

«Можа, выйсці з цела? — думае ён. — Усяго на хвіліначку-другую. Толькі зазірнуць ёй у твар...»

І вось ён ужо прамаўляе словы заклёну, ужо адчувае, як аддзяляецца ад цела, як подыхам вылятае ў чорную ноч.

Ён азіраецца на вогнішча: на Юрэка, які сядзіць і клые носам, і на самога сябе — ён сядзіць роўна, абапёршыся аб крыж, ні жывы ні мёртвы. Усё жывое, што было ў Крабаце, вылецела вонкі і цяпер на волі. Яно лёгкае і нічым не абцяжаранае — і вельмі чуйнае: вуха чуе як ніколі раней, вока бачыць далей.

Ён не адразу наважваецца проста ўзяць і кінуць уласнае цела. Не так і лёгка абрэзаць апошнюю павязь — можна і не вярнуцца. Усё ж ён адводзіць позірк ад хлопца ля вогнішча, які носіць яго імя, і кіруецца да вёскі.

Ніхто не чуе Крабата, ніхто не заўважае. Але сам ён чуе і бачыць усё з ашаламляльнай яснасцю.

Вясковай вуліцай то ў адзін, то ў другі бок са спевам ідуць дзяўчаты, у руках у іх — ліхтары і велікодныя свечкі. Дзяўчаты ў камунійных сукенках, чорных ад каптуркоў да абцасаў. Белыя — толькі стужкі на туга зачасаных на прабор валасах.

Юнак робіць тое самае, што зрабіў бы і звычайны — відочны — Крабат: далучаецца да вясковых хлапцоў, якія гуртамі пасталі абапал вуліцы, пазіраюць на дзяўчат і аклікаюць іх жартам або воклічам.

— Грамчэй спявайце, нічога не чуваць!

— Глядзіце за ліхтарамі, а то насы падсмажыце!

— Вы ж пасінелі ад холаду! Ходзьце сюды, сагрэем!
 Дзяўчаты ўдаюць, быццам не бачаць ніякіх хлопцаў.
 Сённяшняя ноч належыць дзяўчатам, толькі ім адным.
 Яны спакойна крочаць сваім шляхам: уверх па вуліцы,
 потым уніз.

Неўзабаве яны заходзяць у адну з сялянскіх хат па-
 грэцца. Хлопцы спрабуюць заскочыць за імі, але гаспа-
 дар іх праганяе. Тады яны кідаюцца да акна і зазіраюць
 усярэдзіну. Дзяўчаты абступілі печ, а гаспадыня частуе
 іх велікоднымі булкамі і гарачым малаком. Болей раз-
 глядзець не атрымліваецца, бо гаспадар зноў тут як тут,
 але цяпер з палкай.

— Кыш! — замахваецца ён на іх, як на памаўзлівых
 катой. — Прэч адгэтуль, а то як секану!

Панурыя хлопцы цягнуцца прэч. Крабат таксама
 ўвязваецца за імі, хоць аніякай патрэбы ў тым няма.
 Яны спыніліся непадалёк і чакаюць, калі дзяўчаты вый-
 дуць з хаты і пакрочаць далей.

Крабат ужо ведае, што пявуння светлавалася. Зграб-
 ная, высокая, горда ступае і галаву нясе высока. Па сут-
 насці, вярнуцца да Юрэка і да вогнішча можна было
 даўно, дык час ужо не цярпіць.

Аднак дагэтуль яму ўдалося ўбачыць пявунню толькі
 здалёк, з узбочыны вуліцы. А цяпер хочацца зазірнуць
 ёй у вочы.

Крабат зліваецца з агенчыкам свечкі, якую пявуння
 нясе перад сабой. Вось яна побач — ён яшчэ ніколі не
 быў так блізка да ніводнай дзяўчыны. Ён заглядае ў ма-
 ладое прыгожае аблічча, абрамленае стужкай і каптур-
 ком. Вялікія ласкавыя вочы пазіраюць на яго, але не ба-
 чаць. Праўда не бачаць?

Ён памятае, што ўжо час вяртацца да вогнішча. Але вочы дзяўчыны, такія светлыя пад вяночкам веек, трымаюць яго і не адпускаюць. Спеў яе даносіцца нібы здалёк: глянуў ёй у вочы — і голас больш не важны.

Крабат ведае, што хутка світанне, але не можа адарвацца ад дзявочых вачэй. Ён ведае, што загубіць сябе, калі своечасова не вызваліцца і не вернецца ў цела. Ведае — але не можа нічога зрабіць.

Пакуль хлопца не пранізвае востры, пякучы як агонь боль, які ў адно імгненне зносіць яго прэч.

Крабат ачуўся: ён зноў на ўзлеску, побач з Юрэкам. Ubачыў на далоні распалены вугельчык і паспяшаўся яго страсянуць.

— Ох, Крабаце! — усклікнуў Юрэк. — Я незнарок! Ты раптам зрабіўся нейкім дзіўным, не такім, як заўжды! Ну я і пасвяціў табе ў твар вось гэтай трэскай. Хто ж ведаў, што жар з яе зваліцца табе на далонь... Пакажы, ці апякло!

— Жыць буду, — прамовіў Крабат і плюнуў на апечанае месца.

Як жа ён быў удзячны Юрэку за яго нязграбнасць, але паказваць таго нельга. Каб не той вугельчык, ён тут больш не сядзеў бы. Праз боль у далоні Крабат з хуткасцю думкі з'яднаўся з целам — у самую апошнюю секунду.

— Днее, — сказаў Крабат, — давай трэскі шчапаць. Яны адшчапілі па трэсцы і ўсунулі іх у жар вогнішча.

«Я стаўлю знак на табе, браце,
Вугалем з драўлянага крыжа,
Я стаўлю на табе

Знак Таемнага
Брацтва».

Па дарозе да млына ім сустрэліся дзяўчаты, якія неслі збанкі з вадой. З імгненне Крабат разважаў, ці не загаварыць яму з пявунняй, але потым пакінуў усё як ёсць. Таму што Юрэк быў побач і таму што не хацеў спалохаць пявунню.

ГІСТОРЫІ ПРА КАПЯЛЛЮХА

Зноў перад дзвярыма валовы хамут, зноў б'юць па шчацэ, зноў трэба прысягаць Майстру ў поўнай пакорнасці. Крабату было цяжка засяродзіцца. Яго пераследавалі вочы пявунні: усё-ткі яны глядзелі на святло велікоднае свечкі і зусім не на яго.

«Наступным разам я пакажуся ёй, — вырашыў ён. — Каб надалей, калі гляне на мяне, яна ведала, што гэта я».

Вярнуліся апошнія млынарчукі, вада рынула ў латок, млын запрацаваў. Майстар пагнаў усіх парабкаў у млынарню.

За працай Крабата не адпускала пачуццё, быццам гэта не ён, а нехта іншы цягае на сабе мяшкі з клеці, ссыпае зерне ў кош (сёння яшчэ і прасыпалася шмат) і паціху пакрываецца потам. Майстрыны воклічы чуліся нібы з іншага пакоя і быццам не датычылі хлопца. Некалькі разоў ён ненаўмысна натыкаўся на кагосьці з таварышаў, бо думкамі лунаў недзе далёка. Раз паслізнуўся на ніжняй прыступцы сходаў, якія вялі на памост, і збіў сабе калена. Але болю не адчуў — толькі паправіў мех, які пагрозліва спаўзаў са спіны, і рушыў далей наверх.

Крабат працаваў, як цяглавы конь. Ногі неўзабаве наліліся цяжарам, пот збягаў струменямі, хлопец стагнаў і крахтаў пад клятымі мяхамі, але асабліва не задумаўся, гэта яго мала абыходзіла. Усё, што гэтым ранкам адбывалася на млыне, датычыла таго Крабата, які праседзеў усю ноч пад драўляным крыжам. А Чарнагорыцу наведаў іншы Крабат, якога млынарства зусім не цікавіла, усё тут было яму чужым, незразумелым і не мела з ім нічога агульнага.

Гэтым разам першым усклікнуў Вітка, ад чаго ўсіх ахапіла агульная радасць.

Крабат здзіўлена спыніўся на імгненне, потым плюнуў у далоні і памкнуўся ўжо ўзяцца за наступны мех. Юрэк пхнуў яму ў рэбры.

— Хопіць, Крабаце!

Удар трапіў акурат у тое месца пад левым плячом, дзе баліць найболей. На хвілю ў Крабата заняло дух. А потым ён загаварыў, і гэта ўжо былі зноў абодва з'яднаныя Крабаты, якія выціснулі з сябе здушаным голасам:

— Гэй, Юрэку... Цябе мехам ляснулі?.. Даўно ў нос не атрымліваў?

Хлопцы весяліліся, пілі, заядалі сытнымі румянымі велікоднымі булкамі. Потым пачаліся танцы.

Рыпіць і плача кола —

Скрып-хрэсь-бух! —

У млынара старога,

Дурнога як абух!

Але як травень-месяц

На вуліцы прыйшоў,

Нявесту маладую

Млынар сабе знайшоў.
Зусім не з векавух,
Хоць сам быў як абух!
І ледзь рыпела кола —
Скрып-хрэсь-бух!

Танцавалі, спявалі. Вітка выкрумкаў словы песні, нібы хацеў перагарланіць усіх сваім рэзкім, як па бляшанцы ўдарыць, голасам.

Пазней Сташка спытаў Андруша, ці не заманулася б таму расказаць якую гісторыку, скажам, пра Капяллюха.

— Анягож, — пагадзіўся Андруш. — Толькі віна падліце!

Зрабіўшы доўгі глыток з келіха, ён пачаў:

— Дык вось, аднойчы Капяллюх прыйшоў на млын у Шляйфэ, а тамтэйшы млынар — вы самі, пэўна, ведаеце — такі ўжо быў скупінда, снегу зімой не дапрасіцца... Але чакайце, мне тут падумалася, што Вітка, магчыма, зусім не ведае, хто такі Капяллюх...

Як выявілася, Вітка сапраўды нічога не ведаў, і Крабат таксама.

— Тады трэба загадзя растлумачыць, — сказаў Андруш і паабяцаў астатнім, што будзе сціслым. — Капяллюх — такі ж млынарчук, як і мы, і таксама з лужычан. Родам, здаецца, з-пад Спáлы. Худы, даўгалыгі, а гадоў яму столькі, што ніхто і не падлічыць. На выгляд дасі пад сорок, не болей. У левым вуху ён носіць залатую завушніцу, маленечкую і вузенькую, адразу і не ўгледзіш, калі толькі яна раптам не блісне на сонцы. Чаго зусім не скажаш пра ягоны капялюш з шырокімі палямі і высокім вострым верхам. Праз гэты капялюш ён і атрымаў

сваё імя — Капяллюх. Па ім яго пазнавалі... ці не пазнавалі. Самі зараз і пачуеце. Пакуль усё зразумела?

Крабат і Вітка кіўнулі.

— А, што яшчэ трэба ведаць: Капяллюх — чараўнік, магутнейшага за якога ва ўсёй Лужыцы не знайсці. Гэта ўжо шмат пра што гаворыць. Мы з вамі і паловы не зробім з таго, што Капяллюх адным мезенцам. Але што ні кажы, пры гэтым ён як быў простым млынарчуком, так ім і застаўся. Стаць Майстрам у яго, пэўна, не было жадання, а якім-небудзь чынушам, суддзёй ці прыдворным радцам — і пагатоў. Каб ён захацеў, то лёгка стаў бы кім заўгодна, але яму не хочацца. Чаму? Таму што ён — птушка вольная, ёй і хоча заставацца: улетку вандруеш сабе ад млына да млына, як заманецца, і каб нікога над табой, нікога пад табой — такое яму да душы. Быў бы ў мяне выбар, разбяры яго ліха, мне такое таксама прыйшлося б да душы!

Хлопцы пагадзіліся з Андрушам. Каму можа не спадабацца жыць так, як Капяллюх? Сам сабе пан-гаспадар, пад чужую дудку не танцуеш. Асабліва сёння, калі яны зноўку прысягнулі Майстру і яшчэ на год захраслі на млыне на Козелевых багнах.

— Дык ты пачнеш апавядаць ці не, Андрушу? — гукнуў Ганца.

— Твая праўда, братку: прадмова, здаецца, трохі зацягнулася! Падліце мне яшчэ віна. То слухайце...

— Прыйшоў аднойчы Капяллюх да млынара ў Шляйфэ, які быў — я ўжо казаў — скупінда скупіндой, іншага такога павек не знойдзеш. Масла на хлеб парабкам не даваў, солі ў суп — і той шкадаваў. Таму і былі ў яго заўжды нелады з млынарчукамі, бо ніхто

не хацеў у яго заставацца. Ну дык ясная справа: дзе такое вытрымаць, калі працы мора, а харчоў — вераб'ю раз дзеўбануць?

І вось прыходзіць неяк на той млын Капяллюх і пытаецца пра працу.

«Працы па горла!» — адказвае млынар, які мог бы і здагадацца, хто гэта перад ім стаіць у вастраверхім капелюшы на галаве і з завушніцай у вуху. Але ж рэч акурат у тым, што ты толькі пасля дзівішся, чаму адразу не пазнаў Капяллюха. Вось млынар са Шляйфэ таксама нічога не заўважыў. Так Капяллюх да яго і наняўся — на цэлыя тры тыдні.

Батрачаць там яшчэ два чаляднікі і адзін вучань. Усе худыя, як калы абветраныя, ногі ў іх ацёкшыя, бо вады п'юць без меры. Яе ж на млыне хоць заліся, таму на штошто, а на ваду млынар не сквапіцца. Выдзяляе толькі па скібцы хлеба ды па лыжцы рэдкай кашы, — мяса і сала хлопцы ў вочы не бачаць, перападае калі-нікалі трошкі сыру, а яшчэ радзей — паўселядца. Ну, і працуюць яны тады так-сяк ды наўскасяк, за душой жа ні грошыка, а млынар з іх яшчэ і распіску ўзяў, што яны яму грошы вінныя. Цяпер ужо не ўцячэш.

Пэўны час Капяллюх да ўсяго прыглядаецца. Чуе, як штовечар ад голаду плачам заходзіцца вучань, пакуль не засне. Бачыць, як штораніцы ля студні мыюцца парабкі-млынарчукі, а такія худыя, што жываты ў іх на сонцы ажно прасвечваюцца.

І вось аднойчы, калі ўсе паселі за стол абедаць — а нічога не чуто, млын жа грукоча: у кош засыпалі грэчкі, яна і пытлюецца... дык вось, заходзіць да іх млынар, а тыя акурат суп сёрбаюць. Ды які там суп? Голая нішчымная юшка на лебядзе і крапіве, а ў ёй плаваюць

шэсць — ну хай нават сем — зярнятак кміну. Самы час Капяллюху правучыць млынара.

«Гэй, Майстру! — гукае ён і паказвае таму міску з супам. — Я ўжо два тыдні гляджу, што ты падаеш працаўнікам на сваім млыне. Ці не загуста, га? На, пакаштуй-ткі сам!» І працягвае яму лыжку.

А млынар давай удаваць, быццам за грукатам, які разносіцца па млыне, нічога не расчуў. Паказвае пальцам на вушы, матляе галавой — ды яшчэ з усмешачкай на твары.

Але ўсміхаецца ён нядоўга. Бо Капяллюх не толькі лыжкай махаць умеє: як гахне ён даланёй па сталю, млын у тое ж імгненне — бэмсь! — і спыніўся. Зусім. Ні табе грукату, ні ляскаці. Толькі вада бурліць па латаку і плёскае на лапаткі кола: значыць, справа не ў шлюзе, яго ніхто не апускаў. Верагодна, заклінавала хадавую шасцярню; хоць бы толькі не зубчатае кола і не прывадны валок!

Ачомаўшыся ад раптоўнай жуды, млынар са Шляйфэ падскоквае як апараны.

«Хутчэй! — крычыць ён. — Хутчэй! Хлопча, гані закрываць шлюз. А мы пабеглі ў млын. Паглядзім, што там здарылася. Давай, усталі і паляцелі!»

«Няма чаго туды соўгацца», — спакойна азваецца Капяллюх. Цяпер ужо яго чарга ўсміхацца.

«Чаму гэта?» — пытаецца млынар.

«Таму што гэта я спыніў млын».

«Ты?»

«Так. Я — Капяллюх».

І як на загад, у акно прабіваецца прамень сонца, і ў тым самым вуху чараўніка бліснула тая самая залатая завушніца.

«Ты — Капяллюх?»

У млынара падкошваюцца калені. Ён жа добра ведае, як абыходзіцца Капяллюх з гаспадарамі, якія мораць голадам і мучаць сваіх чаляднікаў. «Божа мой! І як я не заўважыў, калі ён пытаўся працы? — думае млынар. — Вочы мне тады аслеплі ці што?!»

Капяллюх пасылае яго прынесці паперу з атрамантам. А потым млынар запісвае ўсё, што з гэтай пары павінны атрымліваць ягоныя чаляднікі:

«Кожнаму на дзень добрыя паўфунта хлеба.

На сняданак — звараная на малаку густая каша з пшанічных або ячных круп, можна грэчку або проса. Па нядзелях і святах — з цукрам. Двойчы на тыдзень — абед з мясам і гароднінай, пакуль кожны не наесца, у іншыя дні гарохавая каша або боб з салам, падсмажаныя клёцкі або якая іншая страва на тваё меркаванне, абы толькі сытная, з усімі патрэбнымі прыправамі і каб усім хапала...»

Так піша ён, піша, пакуль не спісвае цэлы аркуш. У дробных дэталях згадваецца ўсё, чым млынар са Шляйфэ будзе карміць сваіх працаўнікоў.

«А цяпер падпішы, — скончыўшы спіс, кажа Капяллюх, — і паклянися, што будзеш выконваць усё, што напісаў!»

Млынар ведае, што выбару няма. Падпісвае і клянецца.

Тады Капяллюх здымае чары: бэмсь даланёй па стала — і млын зноў працуе. Спісаны аркуш ён перадае на захаванне аднаму з чаляднікаў, а потым кажа млынару, і той цяпер чуе ўсё, не зважаючы на шум і грукат:

«Яшчэ раз, Майстру, да твайго ведама: ты пакляўся, а клятва ёсць клятва. Хутка я рушу сваёй дарогай, а ты глядзі мне: парушыш клятву, і — бэмсь! — млын зноў

спыняецца, ні грукату, ні ляскату, — млынара аж зноў жуда праймае, — і тады ўжо кідай мех на падлогу, канец працы назаўжды, ніхто табе яго павек не запусціць! Запомні мае словы!»

Сказаў гэта, запусціў зноў млын і сышоў.

З тае пары, як людзі кажуць, чаляднікам з млына ў Шляйфэ жывецца вельмі няблага. Яны атрымліваюць усё, што належыць, галодным ніхто не ходзіць, а ногі ў іх больш не ацякаюць.

Усім хлопцам спадабалася Адрушава гісторыя.

— Яшчэ! Яшчэ! — прасілі яны. — Давай яшчэ пра Капяллюха. На, выпі трошкі і расказвай далей!

Каб не перасыхала ў горле, Андруш падсунуў да сябе збан віна і павёў пра Капяллюха далей: як той правучыў млынароў у Будзэсыне і Жорах, у Румбурку і Шлукнаве — на ўцеху сабе і на карысць тамтэйшым чаляднікам.

Крабат міжволі падумаў пра іх Майстра, ды і падарожжа ў Дрэздэн да курфюрста прыгадалася. І ён спытаў у сябе: «А што атрымаецца, калі Капяллюх напаткае іх Майстра: хто каго пераможа, калі давядзецца памерацца сіламі?»

ЯК КАНЯ ПРАДАВАЛІ

Пасля Вялікадня хлопцы пачалі аглядаць на млыне ўсё, што было зроблена з дрэва. Майстар даверыў гэту справу Сташку — як самаму ўмеламу з парабкаў, а Крабата з Кітам прыставіў да яго памагатымі. Хлопцы правяралі ўсе драўляныя часткі ад даху да засека. Дзе што падгніло, дзе што пакасілася, дзе дошка расхісталася, дзе брус шашалем паедзены — штосьці яны замянялі, пад штосьці падстаўлялі падпоры ці падганялі дадатковы брус. Каля раўчука працы таксама хапала: запор для вады трэба было абшыць свежымі дошкамі, а потым яшчэ змайстраваць новае вадзяное кола.

Як і належыць прыстойным млынарчукам, Сташка з памагатымі амаль усю працу рабілі аднымі сякерамі. За пілу браліся толькі з крайняй патрэбы, дый тое без ахвоты.

Крабат быў гэтаму рады, бо за працай не было калі падумаць пра «іншыя рэчы» — пра пывунню з Чарнагорыцы.

Але ўсё адно яна даволі часта з'яўлялася ў яго думках, ён нават часам пабойваўся, каб іх ніхто не прачытаў. Але Лышка паспеў-ткі нешта ўчуць. І спытаў аднаго дня, што з Крабатам такое.

— Са мной? — перапытаў Крабат. — З чаго гэта раптам?

— Таму што апошнім часам, калі табе нешта кажуць, ты нічога не чуеш. Ведаў я некалі аднаго такога, які млеў па дзяўчыне, — выглядаў акурат як ты цяпер.

— А я, — прамовіў Крабат спакойна і нязмушана, як толькі мог, — я ведаў некалі аднаго такога, што нібыта чуў, як трава расце. Аднак гэта ў ягонай чарапушцы салома шабуршэла.

У Школе чорнае магіі Крабат стараўся з усёй моцы і неўзабаве не саступаў у Таемных навуках амаль ніводнаму з хлопцаў. Праўда, яшчэ не абагнаў Ганцу з Мертанам, ужо не кажучы пра Міхала — той з новага года выбіўся ў лепшыя вучні і нашмат апярэдзіў астатніх.

Млынару, ясная рэч, падабалася Крабатава руплівасць; ён часта яго хваліў і падбадзёрваў, каб той не даваў слабінны.

— Бачу, ты далёка пойдзеш у Таемных мастацтвах, — сказаў ён неяк пятнічным травеньскім вечарам пасля заняткаў. — Думаецца мне, здольнасцей у цябе будзе паболей, чым у некаторых. Іначай я не ўзяў бы цябе з сабой у двор курфюрста.

Крабат ганарыўся тым, што Майстар ім задаволены. Шкада толькі, што рэдка выпадала нагода скарыстаць атрыманыя на ўроках веды!

— Справа папраўная, — сказаў Майстар, нібыта прачытаўшы думкі хлопца. — Заўтра пойдзеш з Юрэкам на рынак у Вітыхенаў і прадасі яго там як варанога каня за пяцьдзясят гульдэнаў. Але глядзі, каб гэты ёлуп не нарабіў табе ліха!

Назаўтра Крабат з Юрэкам падаліся ў Вітыхенаў. Згадаўшы Вала-Блашке з Каменьца, Крабат радасна за-свістаў: продаж каня абяцаў быць не менш вясёлай за-бавай. І тым больш здзівіўся, калі заўважыў, што Юрэк, нечым заклапочаны, звесіў галаву.

— Што з табой?

— Не разумею...

— У цябе такі выгляд, быццам на шыбеніцу ідзеш.

— Ды некуды туды і іду, — прамовіў Юрэк і высмар-каўся. — Не патраплю я абярнуцца ў каня, Крабаце. Я такога яшчэ не рабіў.

— Наўрад ці гэта настолькі складана. Я табе дапа-магу.

— І што з таго? — Юрэк спыніўся і сумна паглядзеў на сябра. — Ну добра: ператворым мы мяне ў каня, пра-дасі ты мяне за пяцьдзясят гульдэнаў — і справа скон-чаная. Для цябе, Крабаце, можа, і скончаная, але для мяне дык не! А чаму? Ды проста! Як мне потым вылезці з конскай скуры без тваёй дапамогі? Такое адчуван-не, быццам Майстар захацеў пазбавіцца ад мяне, вось і ўблытаў у гэтую гульню.

— Ды што ты такое мелеш?!

— Так, так, — запырэчыў Юрэк. — Не патраплю я. Дурны я занадта!

Ён стаяў, увабраўшы галаву ў плечы, з непераадоль-ным горам на твары.

— А што, калі мы памяняемся ролямі? — прапана-ваў Крабат. — Галоўнае — Майстар атрымае свае грошы, і якая ўжо яму розніца, хто там каго прадаваў?

Юрэк узрадаваўся:

— Няўжо ты гэта для мяне зробіш, братку?

— Так, вядома, — адказаў Крабат. — Толькі паабяцай, што нікому пра гэта не раскажаш. А там, думаю, справа за малым.

І яны пайшлі далей, пасвістваючы, а калі ўбачылі дахі вітыхенаўскіх хат, збочылі з дарогі за адрыну, што стаяла ў полі.

— Добры зацішак, — сказаў Крабат. — Тут ніхто не заўважыць, як я ператваруся ў каня. Значыць: ні ў якім разе не прадавай мяне танней, чым за пяцьдзясят гульдэнаў. І калі будзеш аддаваць пакупніку, не забудзь спярша зняць з мяне аброць: іначай я на ўсё жыццё застануся канём, чаго мне ну зусім не хочацца!

— Не бойся, — сказаў Юрэк, — не забуду! Я хоць і дурны, але не настолькі.

— Добра. Глядзі, ты абяцаў.

Крабат прамармытаў заклінанне і ператварыўся ў варанога каня з цудоўнымі сядлом і аброццю.

— Хапай цябе чорт! — усклікнуў Юрэк. — Ну і конь! Хоць на парад!

Пабачыўшы такога жарабца, гандляры коньмі на вітыхенаўскім рынку аж раты разявілі і вочы вылупілі, а потым кінуліся да яго гаспадара.

— Колькі прасіш?

— Пяцьдзясят гульдэнаў.

Неўзабаве знайшоўся перакупшчык з Будзесына, гатовы заплаціць колькі прасілася. Толькі Юрэк хацеў крыкнуць «Згода!», як у гандаль умяшаўся нейкі нікому не вядомы спадар у чырвоным кавалерыйскім мундзіры са срэбнымі шнурамі і з польскай фуражкай на галаве. Можна, адстаўны палкоўнік або якая іншая знатная асоба.

— Камусьці, здаецца, грошай не трэба... — заўважыў ён хрыплым голасам. — Твой жарабок каштуе куды больш за пяцьдзясят гульдэнаў. Даю за яго сто!

Перакупшчык з Будзесына ўзлаваўся не на жарт. І собіла ж гэтаму вар'яту перайсці яму дарогу! Хто ён уогуле такі? Чужынца, які хоць і выглядаў высакародным, але такім не быў, ніхто не ведаў. Ніхто, акрамя Крабата.

Ён адразу пазнаў яго па голасе і павязцы на левым воку. Крабат надзімаў ноздры і прытанцоўваў то ў адзін бок, то ў другі. Каб толькі падаць Юрэку які знак! Але Юрэк быццам не звяртаў аніякай увагі на тое, што Крабат гэтак устрывожыўся. Відавочна, ён думаў толькі пра сто гульдэнаў.

— Чаго ты там валаводзішся? — ськнуў незнаёмец, выцягнуў кашалёк і кінуў яго хлопцу.

— Пакорна дзякую, васпане! — пакланіўся Юрэк.

У наступнае імгненне незнаёмец схпіў повед, вырваў яго з Юрэкавых рук і ў адзін скачок апынуўся на Крабатавай спіне. Ён з такой моцай ціскануў шпорами пад бакі Крабату, што той заіржаў і ўзвіўся на дыбкі.

— Стойце, спадару, не з'язджайце! — загаласіў Юрэк. — Аброць! Мне трэба забраць аброць!

— Яшчэ чаго! — выбухнуў смехам незнаёмец.

Толькі цяпер Юрэк яго пазнаў.

Майстар сцебануў Крабата бізуном і крыкнуў:

— Но, пайшоў!

І нават не глянуўшы больш на Юрэка, панёсся прэч.

Бедны Крабат! Майстар гнаў яго паплавамі і лугавінамі, па лясах і бездарожжыхах, паўз кусты і канавы, праз хмызнякі і балоты.

— Будзе табе навука, як ад рук адбівацца!

Калі Крабат збаўляў бег, млынар хвастаў яго бізуном і паддаваў шпор, так што хлопцу здавалася, быццам яму ў цела заганыюць распаленыя іголки.

Крабат спрабаваў скінуць з сябе Майстра, упіраўся, рваў павады, рэзка прыпыняўся.

— Упірайся колькі хочаш! — крычаў Майстар. — А мяне з сядла не скінеш!

Бізун і шпоры зусім зламалі Крабата. Ён у апошні раз паспрабаваў пазбавіцца вершніка, але марна. Хлопец прайграў бой, давялося скарыцца. Пот градам каціўся з шыі, уся пыса была ў пене. З цела шугала пара, Крабат пыхаў і дрыжэў. З бакоў па лытках струменіла цёплая кроў.

— Вось і добра!

Майстар цокнуў Крабату і пагнаў яго трушком. Наўскач направа, наўскач налева, зноў няспешным трушком, потым на крок — і спыніліся.

— Ты яшчэ лёгка выблытаўся, — млынар спешыўся і зняў з каня аброць. — А цяпер жыва ператварыцца назад у чалавека!

Крабат зноў стаў сабою. Раны, сінякі, кровападцёкі і парэзы — усё засталася на целе.

— Яны будуць табе карай за непаслушэнства! Калі я аддаю загад, ты мусіш выканаць яго так, як было даручана, і ніяк іначай. Запомні: наступным разам так лёгка ў мяне не выкруцішся!

Майстар даў зразумець: хоць памры, а жартам тут не месца.

— І яшчэ! — ён крышку падвысіў голас. — Ты спайна можаш адыграцца на Юрэку. На!

Ён сунуў бізун хлопцу ў руку, адварнуўся і пайшоў. Праз некалькі крокаў ён ператварыўся ў хуткакрылага ястраба, узняўся ў неба і зляцеў прэч.

Крабат пакульгаў да млына. Пройдзе колькі крокаў і спыніцца. Ногі быццам свінцом наліліся. Косці па ўсім целе нылі, усе мышцы балелі. Выйшаў на дарогу да Вітыхенаў і зваліўся ў цень пад бліжэйшае дрэва, каб адпачыць. Што падумала б пявуння, калі б пабачыла яго такім?

Неўзабаве на дарозе паказаўся Юрэк. Са збянтэжанным і вінаватым выразам на твары.

— Гэй, Юрэку!

Яго перапужаў Крабатаў вокліч.

— Гэта ты?

— Так, — сказаў Крабат. — Гэта я.

Юрэк адступіў на крок і паказаў адной рукой на бізун, а другой прыкрыў твар.

— Адмяцеліш?

— Мушу, — адказаў Крабат. — Акурат гэтага Майстар ад мяне і чакае.

— Тады не марудзь! — сказаў Юрэк. — Я сапраўды заслужыў лупцоўкі. Раней пачнём — раней скончым.

Крабат страсянуў галавой.

— Хіба ад гэтага мая скура хутчэй зажыве?

— Але ж Майстар загадаў!

— Нічога ён не загадаў, — адказаў Крабат. — Толькі параіў. Ходзь сюды, Юрэку, сядай во да мяне.

— Як сабе хочаш, — сказаў Юрэк. Ён выняў з кішэні нейкую трэсачку, потым правёў ёю кола на пяску вакол сябе і Крабата і намаляваў усярэдзіне тры крыжы і пентаграму.

— Што ты робіш? — пацікавіўся Крабат.

— Так, нічога, — ухіліўся ад адказу Юрэк. — Проста каб не заляталі камары ды мухі. Не люблю, калі яны даймаюць. Пакажы-ка сваю спіну.

Ён дапамог Крабату задзерці кашулю.

— Аёечкі, ну і дасталася ж табе ад Майстра! — прысвіснуў Юрэк і пачаў рыцца ў кішэнях. — Была тут у мяне адна мазь. Я заўжды нашу яе пры сабе. Бабулін рэцэпт. Змазаць табе раны?

— Калі гэта нечым дапаможа... — працягнуў Крабат, а Юрэк паспяшаў запэўніць:

— Ва ўсякім разе не зашкодзіць.

Ён стаў акуратна наносіць мазь на Крабата. Яна прыемна халадзіла цела і хутка здымала боль. У Крабата нібыта вырастала новая скура.

— Вось дык мазь! — здзіўлена ўсклікнуў ён.

— Бабуля, — азваўся Юрэк, — была вельмі мудрай. У маёй сям'і, Крабаце, увагуле ўсе разумныя. Акрамя мяне. Падумаць толькі! Ты ж праз маю дурасць назаўжды мог бы застацца ў конскай скуры... — ён уздрыгнуў і закаціў вочы.

— Досыць! — папрасіў яго Крабат. — Ты ж бачыш, усё абышлося.

Яны мірна пакročылі дадому. Ужо амаль перайшлі Козелевы багны — да млына было рукой падаць, — як Юрэк пачаў накульгваць.

— Кульгай і ты, Крабаце!

— Навошта?

— Каб Майстар не здагадаўся пра мазь. Ніхто не павінен пра яе ведаць.

— А ты? — спытаў Крабат. — Ты ўжо чаму кульгаеш?

— Ты ж мяне адмяцеліў. Не забывай!

ВІНО І ВАДА

У канцы чэрвеня хлопцы пачалі майстраваць вадзяное кола. Крабат дапамагаў Сташку абмяраць старое. Усе часткі новага кола мусілі быць той жа велічыні, таму што яго, як толькі будзе гатова, мелі насадзіць на стары млынавы вал. За стайняй, між адрынай і паветкай, хлопцы проста пад адкрытым небам зладзілі майстэрню. Там яны бавілі дзень пры дні, вычэсваючы неабходнае: спіцы, папярэчыны, часткі вобада, распоркі, лапаткі — усё так, як паказваў Сташка.

— Нічога не павінна разыходзіцца! — настаўляў ён памагатых. — Іначай паставім абы-што, і нас на смех падымуць!

Цяпер вечарамі цямнела позна. Калі выпадала пагода, млынарчукі часта заседжваліся на падворку перад млыном, дзе Андруш граў на варгане.

Гэтай парой Крабата так і цягнула выбрацца ў Чарнагорыцу. Там перад хатай сядзіць п'явуння, вось ён пройдзе міма, павітаецца, а яна яму ў адказ рукой махне. А можа, яна пайшла да дзяўчат, каб паспяваць песень? Вечарамі, калі вецер веяў з Чарнагорыцы, хлопцу падвалася, нібыта недзе далёка чуюцца яе спевы; але такое немагчыма, бо паміж імі ўзвышалася сцяна лесу.

Знайсці б якую зачэпку, каб збегчы адгэтуль: якую-небудзь добрую нявінную прычыну, каб ні ў кога, нават у Лышкі, не выклікаць ні дробачкі сумневу! Можна, такая зачэпка калі-небудзь з'явіцца сама: ніхто нічога не запозычыць, і ён адвядзе небяспеку ад п'явунні.

Сказаць праўду, Крабат мала што пра яе ведаў. Толькі якая яна на выгляд. Як ходзіць, як трымае галаву і як гучыць яе голас — усё гэта яму нібы адвеку было вядома. А яшчэ ён ведаў, што ніколі ў жыцці не перастане думаць пра п'явунню — гэтаксама як і Тонда назаўжды застанеца ў яго думках.

І разам з тым ён нават імені яе не ведаў.

Сяды-тады ён падбіраў ёй імя і шчыра радаваўся той ці іншай знаходцы: Міленка... Радужка... Душанька — вось якое імя магло б ёй падыйсці.

«Добра, што я не ведаю ейнае сапраўднае імя, — падумаў Крабат. — А як не ведаю, то і не выдам: ні ў сне, ні наяве. Усё так, як наказаў Тонда. Колькі прамінула часу, калі мы сядзелі ля таго вогнішча ў перадвельікодную ноч? Быццам тысяча гадоў».

Крабат пакуль так і не наведаў Тондавай магілы. Але аднойчы ён прачнуўся на досвітку, крадком выслізнуў з млына і пабег да Козелевых багнаў. З кожнай сцяблінкі, з кожнай галінкі звисала раса. Дзе б Крабат ні прайшоў, паўсюль за ім заставаўся цёмны след.

На світанні ён дасягнуў ускраіны Пусткі, непадалёк ад месца, дзе яны з Тондам упершыню выйшлі на цвёрдую глебу, калі ішлі з тарфяніку.

На краі багнішча Крабат сарваў колькі кветак буйміны, каб пакласці іх на Тондаву магілу.

У промнях ранішняга сонца ён убачыў радок нізенькіх прадаўгаватых пагорачкаў і не здолеў іх адрозніць адзін ад аднаго: ніякай табе пазнакі, ніякай прыкметы. З якога краю Тондава магіла: з левага ці з правага? Дый адлегласці паміж пагорачкамі былі розныя. Можа быць і так, што Тонду пахавалі недзе пасярэдзіне.

Крабат зусім разгубіўся. З галавы быццам усё выветрылася: ніводнай зачэпкі. Калі яны хавалі Тонду, усё навокал было аднолькава белым, усё зраўнялі снежныя насыпы.

«Ну як так можна...» — падумаў Крабат.

Ён паволі прайшоў уздоўж рада і паклаў па кветцы на кожны пагорачак. У канцы ў яго засталася апошняя кветка. Ён пакруціў яе ў руцэ, зірнуў на яе і сказаў:

— А ты — наступнаму, каго мы тут пахаваем...

І выпусціў яе з рук. У наступнае імгненне — кветка яшчэ не паспела крануць зямлю — Крабат зразумеў, што толькі што сказаў. Яго ахапіў страх, але сказанага не вярнуць, а кветка ўжо ляжала там, куды ўпала: пры канцы рада, паміж самым крайнім правым пагорачкам і ўзлескам.

На млыне быццам і не прыкмецілі, што Крабат адлучаўся, але цалкам незаўважаным гэта ўсё ж не засталося. Увечары, калі нікога побач не было, Міхал звярнуўся да хлопца:

— Мёртвыя памерлі. Я ўжо казаў табе гэта і скажу яшчэ раз. Таго, хто памірае на млыне на Козелевых багнах, забываюць, быццам яго ніколі не было. Толькі так астатнія могуць жыць далей. А жыць далей трэба. Абяцай, што будзеш памятаць пра гэта!

— Абяцаю, — кіўнуў Крабат. Але ўжо тады зразумеў, што стрымаць гэта абяцанне не зможа і не захоча.

Хлопцы ўсё тыднявалі і тыднявалі над вадзяным колам. Дэталі падганялі, злучалі шыпамі, без адзінага цвічка. Тады кола апусцяць у ваду, шыпы разбухнуць і будуць трымаць лепей за ўсякі клей.

Апошні раз праверыўшы, ці правільна ўсё замерана і ці ўсё на месцы, Сташка пайшоў да Майстра сказаць, што кола гатовае.

Падымаць кола Майстар назначыў на наступную сераду. Згодна са звычаем ён мусіў разаслаць вестку ўсім навакольным млынарам і іх чаляднікам, запрашаючы іх з гэтае нагоды да сябе. Але млынар з Козелевых багнаў такіх звычаяў не трымаўся, бо і знаць не знаў ніякіх суседзяў-млынароў.

— Навошта нам тут чужынцы? — сказаў ён. — Мы што, самі кола не падымем?

Да серады ў Сташкі, Крабата і Кіты заставалася яшчэ шмат працы. Трэба было паставіць рыштаванні пад старое кола і пад латак; паглядзець, каб вяровак хапіла на лябёдка і пад'ёмнікі; падрыхтаваць пераносныя жэрдкі, каткі, рычагі і іншую драбязу.

У аўторак вечарам млынарчукі паўпляталі ў спіцы новага кола зялёныя галінкі, а пад канец Сташка ўваткнуў туды некалькі кветак. Ён вельмі ганарыўся сваёй працай і не хаваў гэтага.

Серада пачалася са сняданку, на які Юрэк напёк піражкоў з мясам.

— Я мяркую так: калі ў жываце добра, то і праца пойдзе спарней. То наядайцеся дасыта — толькі глядзіце не пераешце!

Паснедаўшы, хлопцы пайшлі да майстэрні, дзе іх ужо чакаў млынар. Сташка раздаў указанні, і ўсе падсунулі

пад кола пераносныя жэрдкі: тры з аднаго боку ад калодкі, тры — з другога.

— Узяліся? — гукнуў Сташка.

— Так! — гукнулі Майстар з млынарчукамі.

— Ну, то спор у працу! Раз-два-падня-а-алі!

На жэрдках данеслі кола да раўчука і апусцілі на траву каля рыштавання.

— А цяпер паціху! — крыкнуў Сташка. — Асцярож-ненька, каб стыкі не разышліся!

Міхал з Мертанам узлезлі на рыштаванне і з дапамогай пад'ёмніка і вяровак пераклалі вал на папярэчыну за старым колам. Цяпер дзе рычагом, дзе жардзінай сапхнулі старое кола з вала, перавалілі яго на латак і знеслі на бераг.

Потым падважылі новае вадзяное кола, перанеслі на латак і старчма прыспусцілі ўніз, пакуль калодка не зраўнялася з валам. Цяпер яе трэба насадзіць на вал. Ад хвалявання Сташка ўвесь змакрэў. Разам з Андрушам ён спусціўся ў латак і адтуль раздаваў загады.

— Трошкі лявей, так, а цяпер пайшлі паціху... А зараз давай правей, ніжэй на тры пальцы... Так, глядзіце, каб не перакасіла!

Усё ішло як мае быць. Ажно раптам Андруш схапіўся за галаву.

— Глядзі сюды! — загаласіў ён. — Напартачылі! — і паказаў на адтуліну ў калодцы. — Ды ў яе ручка з мятлы не пралезе, не тое што вал!

Сташка спужаўся, аж вушы пачырванелі. Ён жа так уважліва і пільна вымяраў кожную дробязь — а ўсё адно адтуліна атрымалася дужа малая. Нават Юрэк з першага позірку прыкмеціў бы, што яна замалая.

— Розуму не дабярэ... як так выйшла, — прамармытаў Сташка.

— Няўжо? — спытаў Андруш.

— Так.

— А я дабярэ! — усміхнуўся Андруш.

Усе даўно зразумелі, што ён разыгрываў Сташку. Андруш пстрыкнуў пальцамі, і ў вокамгненне ўсё выправілася: адтуліна раздалася ўшыркі да патрэбнай велічыні. Кола насадзілі на вал — села як улітае.

Сташка не пакрыўдзіўся на Андрушаў жарт. Наадварот — узрадаваўся, што найцяжэйшая частка працы завяршылася. Астатняе можна зрабіць гуляючы. Яны вярнулі вал на звычайнае месца і выцягнулі вяроўкі. Потым шыпамі застопарылі кола на вале. Там падбілі, тут падмацавалі — і гатова.

Млынар завіхаўся разам з усімі. Вось ён ускараскаўся на рыштаванні і загадаў Юрэку прынесці віна. Стоячы над самым латаком, Майстар узняў келіх за сваіх парабкаў, трохі з яго надпіў, а рэшту выліў на ўпрыгожанае зялёнымі галінкамі кола.

— Спачатку — віно, потым — вада! — выгукнуў ён. — Паддай-ткі яму задору!

Ганца адчыніў шлюз, і пад радасныя воклічы млынарчукоў новае вадзяное кола закруцілася.

Пасля зробленай працы хлопцы вынеслі з чалядні на падворак даўгі стол з лавамі. Лышка з Віткам прыцягнулі Майстрава крэсла і паставілі яго на чале стала. Хлопцы памыліся ў млынавым ставе. Пакуль ладзіліся і надзявалі свежыя кашулі ды чыстыя світкі, Юрэк заняўся апошнімі падрыхтоўкамі да святочнай бяседы.

З нагоды пад'ёму новага кола на стол вынеслі віно і смажаніну. Хлопцы святкавалі пад адкрытым небам да позняга вечара. Майстар быў у добрым гуморы і не скупіўся на словы. Ён пахваліў Сташку і яго памагатых за працу, перапала добрае слаўцо і дурному Юрэку: за надзвычайную смажаніну і высакароднае віно. Млынар спяваў разам з усімі, жартаваў, прымушаў піць і сам піў колькі мог.

— Весялей, хлопцы! — усклікнуў ён. — Весялей! Не ведаеце вы свайго шчасця! Вам можна пазаздросціць!

— Нам? — здзівіўся Андруш і абхапіў галаву рукамі. — Чуеце, хлопцы-сябрукі, Майстар нам зайздросціць!

— Таму што вы маладыя.

Майстар ураз спахмурнеў, але ненадоўга. І пачаў апавядаць пра часы, калі сам быў млынарчуком такога веку, як, скажам, Крабат.

— Быў у мяне добры сябар, звалі яго Ёрэк. Мы разам адвучыліся на млыне ў Камарах. Потым падаліся вандраваць. Абышлі ўсю Лужыцу, былі ў Сілезіі, дайшлі аж да Багеміі. Прыходзілі мы так да якога млынара і заўжды пыталі працы на дваіх, бо не хацелі расставацца. Разам і спарней, і весялей. З Ёрэкам заўжды знаходзілася нагода пасмяяцца. А як ён працаваў! Калі трэба, то і за трох. Што да дзяўчат — хочаце верце, хочаце не, — адбою ад іх не было!

Майстар захапіўся аповедамі. Раз-пораз ён перарываўся, каб выпіць віна, потым згадваў, на чым прыпыніўся, і вёў далей. Як аднойчы яны з Ёрэкам трапілі ў Школу чорнае магіі, як сем гадоў вучыліся чарадзеяствам, а потым, калі навучанне скончылася, зноў падаліся вандраваць па краіне.

— Аднаго разу, — апавядаў Майстар, — наняліся мы на млын непадалёку ад Кóсвіга. І неяк праязджаў там курфюрст з паляўнічай світай і спыніўся на лузе пры млынавым ставе ў зацені дрэў.

Мы з Ірэкам і астатнімі млынарчукамі схаваліся ў кустах і цікавалі, як яны абедалі. Два слугі разаслалі на траве абрус, выставілі на яго срэбныя талеркі, а курфюрст з гасцямі размясціліся навокал і ўзяліся за паштэт з перапёлак і труфеляў, дзічыну і розныя віны, а на дэсерт — розныя ласункі. Усе стравы даставаліся з вялізных кашоў, якімі былі наўючаныя коні.

Паабедаўшы са сваёй світай, курфюрст — малады яшчэ чалавек — гучна рыгнуў на знак таго, што задаволены наедкам. А потым кажа, што ад абеду на адкрытым паветры ён пачуваецца дужэйшым за дванаццаць быкоў. Як бачыць — мы стаім у кустах і лыпаем вачыма. Тады ён загадаў нам прынесці яму падкову, але як мага хутчэй, бо яго зараз разарве ад уласнай моцы!

Раней мы ўжо чулі, што курфюрст голымі рукамі ломіць падковы — хрусць! — акурат пасярэдзіне. Таму здагадаліся, навошта яна яму патрэбная. Ірэк злётаў на млын да стайні і вярнуўся адтуль з падковай.

«Вось, Ваша Найяснейшая Мосць!»

Курфюрст узяў падкову за абодва канцы. Ягоняя паляўнічыя, якія з коньмі і сабакамі месціліся трохкі водаль, тут жа скочылі на ногі, аблізнулі вусны і паднеслі ражкі до рота. У імгненне, калі курфюрст разламаў падкову, яны надзьмулі шчокі, як мяхі на аргане, і працяж-на загудзі, аж пакуль паветра не скончылася. Пад ражковы звон курфюрст узяў палавінкі падковы над галавой, каб усім было бачна. Затым спытаў спадарства з паляўнічай світы, ці здольны хто з іх гэта паўтарыць.

Усе адмовіліся, і толькі нашаму Ірэку на месцы не сядзіцца. Падышоў да курфюрста і кажа:

«З Вашага дазволу, я зраблю нешта нашмат лепшае — а іменна з'яднаю гэтыя палавінкі».

«Любы каваль на такое здольны», — адказаў курфюрст.

«У кузні, дзе мяхамі раздзьмухваецца жар, — так, — пагадзіўся Ірэк, — але голымі рукамі — наўрад».

І не дачакаўшыся адказу курфюрста, ён забірае ў таго абедзве палавінкі, прыціскае надломамі адну да адной і прамаўляе закліццё.

«Вось, Вашамосць!» — кажа ён.

Курфюрст выхоплівае ў яго падкову, круціць у руках, разглядае: цалюткая, быццам толькі што адлітая.

«Не можа быць! — буркоча курфюрст. — Што ён нясе? Яна ніяк не стане трымацца!»

І спрабуе зламаць яе ў другі раз, думаючы, што будзе яшчэ лягчэй. Але дзе ж табе! Ён высільваецца, сапе, аж вены на шыі набухлі ў палец таўшчынёй. Пот струменіць па твары, вочы лезуць на лоб. Курфюрст пачырванеў як бурак, потым пабарвавеў і ўрэшце ссінеў у гусіны пуп. Ад напружання ягоныя вусны сціснуліся ў дзве белыя рысачкі.

Як раптам ягоная мосць шпурляе падкову на зямлю. Ад гневу ён зрабіўся белым як мука.

«Па конях! — загадвае ён. — Едзем!»

Але ледзь здолеў узлезці ў сядло — настолькі ў Яго Найсвятлейшасці аслаблі ногі. І з тае пары ён абмінае млын пад Косвігам кружнай дарогаю.

Майстар усё піў і піў ды апавядаў гісторыю за гісторыяй: пра свае юнацкія гады, а найперш пра Ірэка.

Пакуль Міхал яго не спытаў, што сталася потым з тым Ірэкам. Тым часам надышла ноч, на небе заззялі зоркі, з-за вільчака стайні паказаўся месяц.

— З Ірэкам? — Майстар абхапіў аберуч збанок з віном. — Я яго забіў.

Хлопцы аж з лаў паўскоквалі.

— Так, — паўтарыў Майстар. — Я яго забіў. Калі-небудзь я вам раскажу, як гэта было. А цяпер мяне душыць смага — віна сюды, віна давай!

Болей Майстар не прамовіў ні слова. Піў да непрытомнасці, пакуль не абвіс на крэсле як мярцвяк.

Ад яго выгляду млынарчукоў праймаў жах. Хлопцы так і не наважыліся перанесці яго ў хату і пакінулі на дварэ. Раніцай ён прачнуўся і пацягнуўся да сябе ў спальню.

ПЕЎНЕВЫ БОЙ

Бывала, на млын на Козелевых багнах заходзілі бадзяжныя парабкі-млынарчукі, каб згодна з даўнім звычаем і паводле ўстоянага права папрасіць у млынара начлегу і харчу ў дарогу. Але ў Майстра на Чарнаводзе спадзявацца не было на што: хоць ён і мусіў згодна з млынарскай гільдыяй прыняць вандроўных парабкаў на ноч і забяспечыць іх харчамі на дзень, аднак зусім не прытрымліваўся гэтых абавязкаў і гнаў хлопцаў у карак грубым словам.

— Якая мне справа да гультаёў з прыблудамі?! — накідваўся ён. — Дзе мне набрацца хлеба-кашы на ўсялякую набрыдзь? Згіньце адгэтуль, каб я вас не бачыў, іначай як нацкую сабак, аж да Чарнагорыцы бегчы будзеце!

Каб пазбавіцца ад няпрошаных гасцей, гэтага звычайна хапала. А калі хто з іх наважваўся сказаць слова супроць, млынар наводзіў чары на таго гаротніка: таму здавалася, што яго гоняць сабакі, ён адбіваўся ад іх кіем, заходзіўся крыкам і стрымгалоў кідаўся наўцёкі.

— Вынюхваюць тут розныя, — казаў тады Майстар, — кармі іх за так!

Гэта здарылася ў разгар лета, у спякотны, нібы наліты волавам дзень. Над Козелевымі багнамі навісла густая

смуга, паветра налілося цяжарам, што ледзь прадыхнуць. Ад раўчука несла рэзкім пахам прагнілага глею і водарасцей — няйкакш хутка навальніца.

Па абедзе Крабат ёмка ўладкаваўся на беразе става ў зацэні вербалозу. Склаўшы рукі за галавой і ўзяўшы былінку ў рот, хлопец прылёг у траве. Стома размарыла яго, вочы зліпаліся.

Не паспеў ён праваліцца ў сон, як пачуў, што нехта ідзе дарогай і гучна насвістае. Хлопец расплюшчыў вочы і ўбачыў перад сабой вандроўнага парабка.

Незнаёмец, даўгалыгі і хударлявы, быў даволі сталага веку. Смуглявы як цыган. На галаве — дзівацкі высокі капялюш з вострым верхам, а ў левым вуху — вузенькая залатая завушніца. У астатнім — млынарчук як млынарчук: на нагах шырокія палатняныя нагавіцы, за поясам сякерка, на левым плячы торба на рэмені.

— Здароў быў, братку! — гукнуў ён.

— Здароў быў, — адазваўся Крабат і пазахнуў. — Адкуль і куды ідзеш?

— Іду вунь адтуль і вунь туды, — адказаў незнаёмец. — Адвядзі мяне да свайго млынара!

— Ён у сябе, — млява прамовіў Крабат. — Заходзіш у калідор, там першыя дзверы злева. Не прамінеш!

Незнаёмец паглядзеў на яго і хітравата ўсміхнуўся.

— Рабі тое, што кажу, братку! Адвядзі мяне да яго!

Крабат раптам адчуў моц, якая магутнымі хвалямі лілася з незнаёмца. Яна прымусіла яго стаць на ногі і паказаць вандроўніку дарогу — усё так, як той і прасіў.

Млынар сядзеў у сябе за сталом. Ён незадаволена ўзняў вочы, калі Крабат прывёў незнаёмца, які на выгляд быў сама нязмушанасць.

— Вітаю цябе, Майстру, — усклікнуў прыхадзень і прыўзняў капялюш. — З твайго дазволу і згодна з млынарскай гільдыяй я патрабую харчу на дарогу і начлегу.

Майстар вылаяўся ў сваіх звычайных выразах і паказаў яму на дзверы. Але незнаёмец быццам таго не заўважыў.

— Нават не заводзь сваю песню з сабакамі, — сказаў ён. — Я ведаю, што іх у цябе няма. Я прысяду?

І не цырымонячыся, усеўся на крэсла на процілеглым канцы стала. Усе думкі ў Крабатавай галаве пераблыталіся. Хіба Майстар сцерпіць, каб да яго так звярталіся?! Звычайна ён бы ўскочыў на ногі і пагнаў гэтага чужынца ў каршэнь куды падалей... Але чаму цяпер ён нічога не робіць?

Незнаёмец і Майстар моўчкі сядзелі пры стале і свідравалі адзін аднаго злоснымі позіркамі, нібы гатовыя вось-вось выхапіць нажы і прыставіць да горла адзін аднаму.

Недзе далёка грывнуў першы гром і разнёсся ледзь чутным прыглушаным рокатам.

У дзвярах з'явіўся Ганца, потым Міхал з Мертанам. Адзін за адным хлопцы заходзілі ў Майстраў пакой, пакуль не сабраліся ўсе. Пасля яны расказвалі, што ім чамусьці знячэўку спатрэбілася ўбачыць Майстра — адна і тая ж думка кожнаму прыйшла ў галаву і прывяла сюды...

Навальніца набліжалася, шыбы пазвоньвалі на парывах ветру, пыхала маланкай. Незнаёмец выпцягнуў вусны і плюнуў на стол — на тым месцы з'явілася рудая мышка.

— Ну, млынару, чым адкажаш?!

Майстар выплюнуў на стол чорную мышку, аднавокую, як ён сам. Перабіраючы спрытнымі лапкамі, мышы закружылі па стале, сілячыся ўкусіць адна адну за хвост:

рудая — чорную, чорная — рудую. Здавалася, што чорная вось-вось учэпіцца зубамі ў хвост рудой, але незнаёмец пстрыкнуў пальцамі.

Там, дзе рудая мышка прыціскалася да стала, з'явіўся руды кот, вось-вось гатовы скочыць. У тое ж імгненне чорная мышка таксама абярнулася ў ката, чорнага і аднавокага. Абодва зашыпелі і, выпусціўшы кіпцюры, счэпіліся.

Драпалі адзін аднаго, кусалі, зноў драпалі.

Руды кот меціўся трапіць чорнаму ў вока. З дзікім віскатам ён кінуўся на ворага. Яшчэ крыху — і выдзера таму адзінае вока.

Прыйшла Майстрава чарга пстрыкнуць пальцамі. На месцы чорнага ката адразу вырас чорны певень. Ён забіў крыламі, замахаў дзюбай ды кіпцюрамі і кінуўся на рудога ката. Той злякана адскочыў, але недалёка, бо незнаёмец зноў пстрыкнуў пальцамі.

І вось на сталае два пеўні — адзін чорны, другі руды — з налітымі крывёй грабнямі і натапыраным ва ўсе бакі пер'ем.

За акном узнялася навальніца, але млынарчукі не звярталі на яе ніякай увагі. Між пеўнямі ўспыхнула лютая бойка. Яны залопалі крыламі і пайшлі ўсутыч адзін на аднаго. Градам пасыпаліся ўдары то дзюбай, то шпораў, абодва пеўні заходзіліся пранізлівымі крыкамі і білі крыламі, толькі пер'е разляталася па ўсіх кутах.

Нарэшце рудому пеўню ўдалося паваліць чорнага на спіну. Упіўшыся кіпцюрамі ў чорныя крылы, ён бязлітасна выскубваў пер'е і азвярэла малаціў дзюбай саперніка, пакуль той не кінуўся наўцёкі.

Руды певень — за ім услед, з млына на падвор'е, а адтуль на самыя Козелевы багны.

Палыхнула агромністай маланкай, тысячай удараў у літаўры прагрымеў гром — і раптам запала цішыня. Толькі дождж шамацеў за вокнамі.

— Ты прайграў двубой, млынар на Чарнаводзе, — прамовіў незнаёмец. — Цяпер нясі чаго паесці. І віна не забудзь! І хутчэй! Я галодны.

Майстар з белым як крэйда тварам устаў з крэсла. Сам накрыў на стол незнаёмцу: хлеб і шынку, вядліну і сыр, агуркі і марынаваную цыбулю. Са sklepa дастаў збан чырвонага віна.

— Кісяціна, — пакаштаваўшы, пастанавіў незнаёмец. — Прынясі-ткі мне таго з бочачкі, якая стаіць у дальнім правым куце! Ты беражэш яго для асаблівай нагоды. Сёння акурат такая.

Майстар заскрыгатаў зубамі, але падпарадкаваўся. Раз прайграў двубой, то слухайся.

Незнаёмец няспешна еў і піў, а Майстар з чаляднікамі на ўсё глядзелі. Яны як укапанія стаялі на адным месцы і не маглі адвесці позіркаў ад незнаёмца. Той нарэшце адсунуў талерку, выцер вусны рукавом і прамовіў:

— Смаката! Наеўся ўволю... Ваша здароўе, браточкі! — ён узняў келіх і выпіў за млынарчукоў. — А ты, — звярнуўся ён да Майстра, — прыглядайся наперад, каго выправаджваеш за дзверы! Гэта кажу табе я, Капаллюх!

З гэтымі словамі ён падняўся, узяў сваю сякерку з дарожнай торбай і выйшаў з млына. Крабат з хлопцамі паспяхаліся за ім, кінуўшы Майстра аднаго.

Навальніца тым часам скончылася. Над засмужанымі Козелевымі багнамі паказалася сонца. Паветра было свежым, як калодзежная вада.

Капаллюх не азірнуўся і пайшоў сваёй дарогай. Навіставаючы сабе пад нос, пашыбаваў праз мокрыя лугі

да лесу. На сонцы раз-другі бліснула яго залатая завушніца.

— А я вам што казаў? — азваўся Андруш. — Хто мае справу з Капяллюхам, толькі потым разумее, што лепш было б пазнаць яго адразу...

Тры дні і тры ночы Майстар не выходзіў з чорнай каморы. Парабкі соўгаліся па хаце на дыбачках. Яны сталі сведкамі, як Капяллюх адолеў Майстра ў чароўным двубоі, і таму прадчувалі, што неўзабаве для іх настаюць нядобрыя часіны.

Пачаліся яны вечарам чацвёртага дня. Падчас вячэры Майстар зайшоў у чалядню і загадаў кідаць міскі-лыжкі.

— За працу!

Відавочна, нажлукціўся, бо ад яго несла як з бочкі. Бледны як смерць, ён стаяў перад імі, шчокі запалі, твар парос шчэццю.

— Вы яшчэ не ў млынарні? Можа, кухталём дапамагчы? Так, запусціць млын і бягом ссыпаць зерне! Мелем на ўсіх паставах. І хай толькі хто ў мяне прыпыніцца!

Усю ноч хлопцы не разгіналі спін. Майстар не ведаў літасці і ўсё іх прыспешваў. Дзе крыкам, дзе лаянкай ганяў іх па млынарні, сыпаў праклёнамі і пагражаў пакараннямі, не даючы як след ачомацца. Ні спакою, ні перапынку, нават на імгненне, каб перавесці дух.

Калі нарэшце зашарэў ранак, млынарчукі ўжо з ног валіліся. Хапалі ротам паветра, па ўсім цэле быццам дубінкамі прайшліся. Майстар адправіў іх на тапчаны адпачыць.

Удзень ён іх не чапаў і не турбаваў, але вечарам пачынаў усё нанова. Толькі за акном цямнела, як Майстар выганяў іх у млынарню, дзе кляў і кпіў з іх, пакуль

хлопцы працавалі без разгібу. І так ноч пры ночы, пакуль не заднее.

Не працавалі толькі ў ноч на суботу, бо па вечарах пятніцы, як заўжды, праводзіліся заняткі. Калі знясіленыя млынарчукі ў абліччы крумкачоў сядалі на жэрдку, ім ледзь ставала сіл, каб не заплюшчыць вачэй. Нехта ўсё ж не вытрымліваў і ад стомы засынаў.

Майстра гэта не турбавала. Што і колькі яны вывучаць — іх справа. Толькі раз, калі сонны Вітка пляснуўся долу з жэрдкі, Майстар не стрымаўся і зрабіў таму вымову.

Малому Вітку, які яшчэ рос, было цяжэй за астатніх. Праца па начах давалася яму горай, чым усім. Таму Міхал з Мертанам вырашылі ўзяць яго пад сваю апеку, Ганца і Сташка з Крабатам таксама толькі і глядзелі, дзе і як дапамагчы хлопчыку. Аднак Майстар быў паўсюль, мала што магло схавацца ад позірку яго пільнага вока.

Пра Капяллюха ніякіх гаворак не заводзілася. Аднак хлопцы ведалі: Майстар карае іх за тое, што яны сталі відавочцамі яго паразы.

Так цягнулася тыднямі аж да самага верасня. У ноч на пусты месяц, як заўжды, прыехаў спадар з пеўневым пяром. Млынарчукі ўзяліся за працу, а Майстар узлез на козлы воза, схапіў бізун і засцябаў ім у паветры. Хлопцы моўчкі пераносілі мяхі з воза ў млынарню, ссыпалі змесціва ў кош мёртвага пастава і падбегам вярталіся назад. Усё ішло звыклым для такой ночы парадкам, хіба што з крыху большай натугай. А потым, недзе а другой гадзіне, здарылася так, што Вітка здаўся. Ён закінуў на спіну адзін з апошніх мяшкоў, і яго павяло. Напаўдарозе між возам і млынарняй хлопчык заваліўся тварам уніз. Ён ляжаў у траве і задыхаўся.

Міхал перавярнуў яго на спіну і разарваў яму кашулю на грудзях.

— Гэй вы, там! — падскочыў на козлах Майстар. — Што такое?!

— І ты яшчэ пытаеш? — выпрастаўся Міхал. Ён не вытрымаў і парушыў заўсёдную ў такія ночы цішыню. — Тыдзень пры тыдні, ноч пры ночы мы рвалі на цябе жылы! Хіба хлопчык такое вытрымае?

— Цыц! — закрычаў Майстар і хвастануў па Міхалу бізуном. Кончык бізуна абматаўся вакол хлопцавай шыі.

— Спыніся!

Крабат упершыню пачуў голас незнаёмца. Гэты голас адначасова палыхаў агнём і працінаў марозам. Хлопец адчуў, як па яго спіне прабег ледзяны холад, у той жа час яго нібы агарнула палымяным пажарам.

Спадар з пеўневым пяром падаў знак Міхалу аднесці Вітку ўбок, затым забраў у Майстра бізун і спіхнуў яго з воза.

Міхал аднёс малога ў спальню. Рэшту ночы за яго разам з хлопцамі адпрацоўваў Майстар — зусім як між Новым годам і Вялікаднем. Хлопцы не маглі гэтым нацешыцца.

НА КРАІ РАДА

З наступнай ночы хлопцаў больш не турбавалі. Пра тыдні начнога катавання нагадваў адно што след ад бізунна на Міхалавай шыі. Млынарчукі зноў працавалі днём, што не прыносіла ім шмат клопату. Вечарам яны пакідалі млын і аддаваліся кожны сваёй любімай справе: нехта граў на варгане, нехта баяў байкі ці стругаў лыжкі. Усё ўвайшло ў старую каляіну. Вадыры на руках павысыхалі, нацёртыя месцы на грудзях і спінах неўзабаве зажылі. Пятнічнымі вечарамі Майстар зноў чытаў хлопцам з Карактара, а яны без цяжкасцей усё старанна запаміналі. Толькі Юрэк, адказваючы на Майстравы пытанні, часам запінаўся і змаўкаў — але гэта песня, як кажуць, петая-перапетая.

Мінула колькі часу пасля Міхайлава дня, і Майстар паслаў Петара з Крабатам у Гоерсверду купіць бочку солі і сякой-такой кухоннай драбязы. Млынар ніколі не адпраўляў хлопцаў у вялікі свет па адным. Калі трэба было нешта зрабіць, ён пасылаў іх сама мала ўдвух. Відаць, на гэта былі свае прычыны, а можа, якія-небудзь прадпісанні.

На світанку хлопцы запрэглі гнядога ў драбіны і паціху паехалі. Па Козелевых багнах слаўся туман. Калі яны выехалі з лесу, узышло сонца, і туман рассяўся.

Наперадзе ляжала Чарнагорыца.

Крабат вельмі спадзяваўся ўбачыць пявунню. Калі ехалі паўз вёску, ён усё выглядаў дзяўчыну — але марна. Не было яе ні ля верхняй студні, ні ля ніжняй, дзе стаялі дзяўчаты з вёдрамі і шчабяталі. Гэтым ранкам яе нідзе не было бачна.

Крабат засумаваў. Так хацелася зноў яе пабачыць, з велікоднай ночы прамінула ўжо столькі часу.

«Можа, пашчасціць пасля абеду, калі будзем ехаць дадому? — падумаў юнак. — Можа, лепей увогуле ні на што не спадзявацца — тады і расчаравання не будзе».

Аднак па абедзе, калі яны вярталіся з Гоерсверды з бочкай солі і астатнім прычындаллем, яго жаданне ўсё ж такі здзейснілася. Дзяўчына стаяла непадалёку ад ніжняй студні ў атачэнні чарады курэй. У адной руцэ яна трымала кошык, а другой сыпала курам зерне.

— Пылі-пылі-пылі-пылі!

Крабат пазнаў яе з першага позірку. Калі праязджалі міма, ён кіўнуў ёй, зусім лёгенька, каб Петар нічога не заўважыў. Пявуння таксама злёгка кіўнула, ветліва — як вітаюцца з незнаёмцамі. Падавалася, што куры, якіх яна карміла, былі ў сто разоў важнейшыя.

З курынай чарады вылучаўся певень-прыгажун рудой масці, які дбайна кляваў зерне ля самых яе ног. Як жа яму тады пазайздросціў Крабат! Каб было магчыма, тут бы памяняўся з ім месцамі.

Тая непагодлівая восень зацягнулася надоўга. Халодную і шэрую, яе заслалі туманы і дажджы. Зрэдку выпадаў сухі дзень, і млынарчукі вазілі тады торф на зіму. Рэшту часу яны бавілі ў млыне, у адрыне ці хляве, у свірне

ці паветцы. Кожны радаваўся, калі знаходзілася праца пад дахам.

Вітка з вясны значна падрас, хоць і заставаўся худым як смык.

— Трэба яму на галаву пакласці цагліну, — пастанавіў Андрэш, — а то глядзі — усіх абгоніць!

А Сташка прапанаваў адкарміць яго, як гусака на калядніцу.

— Каб нагуляў сала на баках і мяса на кумпяках, а то як пудзіла гароднае!

Надоечы ў Віткі на барадзе і пад носам паказаўся першы пушок — вядома, руды. Вітка гэтага не заўважаў, чаго не скажаш пра Крабата, які назіраў за ім і прыкмячаў, як гэта за год можна пасталець на тры.

Першы снег у тым годзе выпаў даволі позна, у ноч на Святога Андрэя. Зноў млын на Козелевых багнах ахапіў неспакой, зноў млынарчукі зрабіліся маўклівымі, зноў яны сварыліся без дай прычыны. Драбнейшая зачэпка — і панеслася! Тыдзень мінаў за тыднем, і ўсё радзей выдаваўся дзень, каб хтось з хлапцоў не кідаўся з кулакамі на іншага.

Крабат успомніў мінулагодною размову з Тондам. Няўжо і сёлета хлопцаў наскрозь працінаў жах, што адзін з іх мусіць памерці?

Чаму ён загадзя не парупіўся пра гэта падумаць? Ён жа быў на Пустцы і ведаў пра рад пагорачкаў: сем ці восем, можа, і болей — не лічыў. Цяпер ён зразумеў, чаму хлопцы баяліся. Цяпер ён баяўся і сам. Сёлета кожны з іх мог стаць наступным. За выняткам, магчыма, Віткі. Але хто? І чаму?

Крабат так і не адважыўся спытаць у хлапцоў, нават у Міхала.

Часцей, чым раней, ён даставаў з кішэні Тондаў складанчык, адкрываў яго і аглядаў лязо. Яно было чыстае і блішчала. Значыць, яму, Крабату, небяспека не пагражала. Але ж заўтра ўсё магло змяніцца.

У дрывотні ўжо стаяла гатовая труна. Крабат убачыў яе выпадкова, калі напярэдадні багатай куцці заходзіў туды па дровы. Труна стаяла, прыкрытая палотнішчам. Ён наўрад ці б яе заўважыў, каб не праходзіў міма і не стукнуўся аб яе нагой.

Хто зробіў труну? Колькі яна ўжо тут стаіць? І для каго?

Гэтае пытанне не давала спакою. Яно займала Крабатовы думкі ўвесь дзень і нават праслізнула да яго ў сон.

Крабат знайшоў труну ў дрывотні. Збітая з яловых дошак, яна стаіць, прыкрытая палотнішчам. Ён акуратна падымае века труны і зазірае ўсярэдзіну — там пуста.

Тады ён вырашае яе разбіць. Яму невыносна, што яна тут стаіць і некага чакае.

Крабат дастае сякерку і бярэцца за працу. Раздымае дошкі і як мага танчэй расшчэплівае іх ад верху да нізу. Потым рассякае на невялічкія трэскі, якія хоча пазбіраць у кошык і аднесці Юрэку на распал.

Ён азіраецца ў пошуку кошыка, як раптам — хлоп! — труна зноўку сабралася. Вось яна перад ім: цалюткая, непасечаная.

Крабат у другі раз падступаецца да труны і счэз яе ў трэскі. Але толькі ён заканчвае, як зноў — хлоп! — труна цалюткая.

Поўны лютасці, юнак спрабуе трэці раз. Махае сякерай, счэз, ажно шчэпкі ляцяць, пакуль ад труны не застаецца груд раскрышаных аскепкаў. Але куды там. Хлоп! Труна зноў тут як тут — ні трэшчынкі, ні расколінкі, — чакае свайго прызначанага.

Крабата ахоплівае жах, ён выбягае на балота. Снег валіць сцяной — нічога не бачна. Крабат не ведае, куды бяжыць. Яму страшна, што труна можа пайсці за ім услед. Праз некаторы час ён спыняецца і прыслухваецца, што там ззаду.

Не чуваць ні тупату драўляных ног, ні глухога шоргату, якіх ён так баяўся... Замест гэтага за некалькі крокаў наперадзе — скрыгат і скрабенне, быццам нехта капае змерзлы пясок.

Крабат ідзе на шум і трапляе на Пустку. Скрозь завіруху яму бачыцца постаць, якая з кіркай і рыдлёўкай капае яміну на далнім канцы рада з пагорачкаў ля ўзлеску — там, дзе ўлетку ўпала долу лішняя кветка буйміны. Постаць падаецца Крабату знаёмай. Ён ведае, што перад ім нехта з парбакаў-млынарчукоў, але праз снежную завею не можа разабраць, хто гэта.

— Гэй! Хто ты? — спрабуе ён крыкнуць.

Голас здраджвае яму, ён не можа вымавіць ні гуку. Ён не ў стане зрабіць ні кроку далей. Стаіць на адным месцы. Ногі прымерзлі да зямлі так, што не адарваць.

«Халера! — думае ён. — У мяне што, ногі адняліся? Я мушу зрабіць хоць пару крокаў... я мушу... я мушу...»

Ён збіраецца з апошнімі сіламі, цела пакрываецца потам. Але ногі не слухаюцца. Што б ён ні рабіў — з месца не зрушыцца. А снег падае, падае і паступова яго засыпае...

Крабат прачнуўся ўвесь спацелы. Адкінуў коўдру, сцягнуў мокрую ад поту кашулю. Потым падышоў да акна і вызірнуў вонкі.

Стаяў Калядны ранак, за ноч нацэрушыла снегу. Крабат убачыў свежыя сляды, якія вялі на Козелевы багны.

Ён пайшоў да студні памыцца і напаткаў Міхала з кіркай і рыдлёўкай у руках. Згорблены і спалатнелы, ён

ледзь цягнуў ногі. Крабат хацеў з ім загаварыць, але той толькі махнуў рукой. Не прамовіўшы і слова, яны зразумелі адзін аднаго.

З таго часу Міхала быццам падмянілі. Ён адгарадзіўся ад усіх, нават ад Мертана. Паміж ім і хлопцамі быццам вырасла сцяна. Падавалася, што ён недзе далёка-далёка.

Так надышоў пераднавагодні вечар.

Майстар з самага ранку некуды падзеўся, яго нідзе не было бачна. Наступіла ноч, і чаляднікі пайшлі спаць.

Крабат вырашыў не заплюшчваць вачэй, але заснуў, як усе. Апоўначы ён прачнуўся і прыслухаўся.

Унізе нешта глуха прагрымела... потым крык... і цішыня.

Мертан, медзвездзяваты дзяцюк з шырачэзнымі плячыма, зарумзаў як малы.

Крабат з галавой схаваўся пад коўдрай, упіўся пальцамі ў сяннік з адным толькі жаданнем: памерці.

Назаўтра раніцай яны знайшлі Міхала ў засеку. Ён ляжаў на падлозе — са столі абрынулася бэлька і зламала яму шыю. Хлопцы паклалі яго на дошку і перанеслі ў чалядню, дзе з ім і развіталіся.

Юрэк зняў з Міхала вопратку, абмыў яго, паклаў у труну, пад галаву яму падсунуў пук саломы. Па абедзе труну занеслі на Пустку. Там, ля ўзлеску, яе апусцілі ў яміну на дальнім канцы рада пагорачкаў.

Пахавалі Міхала спехам, ніхто не прастаяў ля яго магілы лішняга імгнення.

Затрымаўся толькі Мертан.

ГОД ТРЭЦІ

КАРОЛЬ-МАЎР

Майстар знік на некалькі дзён, у гэты час млын не малоў. Млынарчукі то валяліся без справы на тапчанах, то туліліся ля цёплай грубкі. Ці быў калі на млыне на Козелевых багнах парабак з імем Міхал? Ці яго не было? Нават Мертан не загаворваў пра брата — ён увогуле толькі і рабіў, што сядзеў і маўчаў ад ранку да ночы. Толькі тады, увечары пасля Новага году, калі Юрэк прынёс вопратку памерлага і паклаў яе ў нагах асірацелага тапчана, Міхала вырвала са змярцвення. Ён збег у адрыну і хаваўся там у сене да самай раніцы. Ад таго часу ён зрабіўся абыякавым да ўсяго: нічога не бачыў, нічога не чуў, нічога не рабіў — проста сядзеў моўчкі.

У гэтыя дні думкі Крабата ўвесь час кружылі вакол аднаго і таго ж балючага пытання. Ясна як дзень: Тонда з Міхалам памерлі невыпадкава. Ды яшчэ абодва ў навагоднюю ноч. Што тут ідзе за гульня? Хто гуляе? Па якіх правілах?

Млынар вярнуўся толькі ўвечары напярэдадні Трох Каралёў. Вітка акурат хацеў задзьмуць святло, як дзверы спальні расчыніліся. На парозе вырас Майстар. Са спалатнелым, быццам крэйдаў абмазаным, тварам. Абвёў

пакой вострым позіркам, а Міхалавай адсутнасці, здаецца, нават не заўважыў.

— А ну за працу! — загадаў ён, развярнуўся і больш гэтай ноччу не паказваўся.

Хлопцы ўпохапкі кінуліся апрацаваць і ўсе разам памкнуліся да сходаў. Шашка з Петарам пабеглі да става адкрываць шлюз. Астатнія кінуліся ў млынарню. Засыпалі зерне ў кош, запусцілі паставы. Кола забразгала, загрузкала, жорны зарыпелі. У хлопцаў адлягло ад сэрца.

«Млын меле зноў! — падумаў Крабат. — Жыццё працягваецца...»

Працу яны завяршылі апоўначы. Вярнуліся ў спальню і ўбачылі, што на Міхалавым тапчане нехта спіць: хлопчык гадоў чатырнаццаці. Бачна, што на свой век ён быў даволі маленькі. Твар у малога быў чорны, вушы — чырвоныя. Хлопцы абступілі яго і з цікавасцю разглядалі, а Крабат пасвяціў малому ў твар ліхтаром, які трымаў у руках. Хлопчык прачнуўся і, убачыўшы ля свайго ложка адзінаццаць прывідаў, вельмі напалохаўся. Малы здаўся Крабату знаёмым. Але адкуль?

— Нас няма чаго баяцца, — сказаў Крабат. — Мы — чаляднікі на гэтым млыне. Як цябе клічуць?

— Лобаш. А цябе?

— Крабат. А гэта...

— Крабат? — перабіў яго малы з чорным тварам. — Я ведаў аднаго хлопца, якога клікалі Крабатам, але...

— Але што?

— Але ён быў маладзейшы за цябе.

Тут да Крабата дайшло.

— Дык ты — малы Лобаш з Маўкендорфа! — усклікнуў ён. — А чорны ты, бо граў караля-маўра.

— Так! — заківаў Лобаш. — Але сёлета ў апошні раз. Бо цяпер мяне ўзялі вучнем на гэты млын.

Малы сказаў гэта з гордасцю, млынарчукі ж прыхавалі свае думкі пры сабе.

Назаўтра раніцай Лобаш прыйшоў на сняданак у Міхалавай вопратцы. Ён паспрабаваў сцерці з твару пячуную сажу, але атрымалася не зусім: у куточках вачэй і вакол носа яшчэ засталася крыху чорнага.

— Не бядуй! — сказаў Андруш. — Паўдня ў засеку — і сажы як не было.

Галодны малы малаціў кашу за абедзве шчакі. Крабат, Андруш і Сташка, якія елі з ім з адной міскі, толькі дзіву даваліся, колькі ў яго лезе.

— Калі ты так робіш, як ясі, — заўважыў Сташка, — то іншыя могуць спакойна ляжаць і ў столь пляваць.

Лобаш запытліва зірнуў на яго.

— Мне меней есці?

— Еш колькі хочаш! — супакоіў яго Крабат. — Сілы табе яшчэ спатрэбяцца! Хто тут галадае, той сам і вінаваты.

Але замест таго, каб намалочваць лыжкай далей, Лобаш схіліў галаву набок, звузіў вочы і ўтаропіўся ў Крабата.

— Ты, пэўна, ягоны старэйшы брат.

— Чый брат?

— Ну, таго, іншага Крабата! Я ж казаў табе, што ведаў аднаго.

— У якога голас ламаўся? Ён потым яшчэ кінуў вас у Вялікім Партвіцы.

— Адкуль ведаеш? — запытаў ағаломшаны Лобаш, потым пляснуў сябе па лбе і ўсклікнуў: — Бач ты!

Як можна так памыліцца! Я тады думаў, ты старэй за мяне на паўтара... ну, сама болей на два гады.

— На пяць, — сказаў Крабат.

У гэту секунду дзверы расчыніліся. У чалядню зайшоў Майстар, парабкі ўціснулі галовы ў плечы.

— Гэй ты! — ён падышоў да новенькага. — Для пачатку ты зашмат балакаеш, а ну адвыкай! — ён павярнуўся да Крабата, Сташкі і Андруша. — Хай кашу есць, а не языком мянціць. Убіце гэта яму ў галаву!

Майстар выйшаў з пакоя, бразнуўшы за сабой дзвярыма.

Лобаш ураз адчуў, што сыты. Адклаў лыжку, ссутуліўся і павесіў галаву.

Але падняўшы вочы, ён убачыў насупраць Крабата, які кінуў яму — ледзь прыкметна, але малы, здаецца, усё зразумеў. Цяпер ён ведае, што на млыне на Козелевых багнах у яго ёсць сябар.

Праца ў засеку не абмінула і Лобаша.

Пасля сняданку Майстар загадаў малому ісці за ім.

— А чым ён лепшы за нас? — азваўся Лышка. — Ад мучнога пылу яшчэ ніхто не памёр.

Крабат нічога не адказаў. Ён падумаў пра Тонду. Пра Міхала. Калі хочаш дапамагчы Лобашу, то не трэба даваць Лышку нагоды для падазрэння, нават найдрабнюсенькай.

Пакуль ён ніяк не мог пасобіць хлопчыку. Да абеду малы паклаў нямала сіл, і, колькі ні махаў мятлой, мучныя віхуры ўздымаліся ўсё вышэй, залеплівалі вочы і забівалі нос. Хочаш даць рады, а нічога не дапамагае; што ні рабі — быццам бы і не меў.

Крабат ледзь дачакаўся, калі Юрэк пакліча хлопцаў на абед. Усе пасунуліся ў чалядню, ён жа пабег да засека, адкінуў засаўку і расчыніў дзверы.

— На выхад! Абед!

Лобаш згорблена сядзеў у куце на кукішках, абхапіўшы галаву рукамі. Крабат гукнуў яго, малы падхапіўся на ногі і, цягнучы за сабой мятлу, паплёўся да дзвярэй.

— Я не справіўся, — нясмела падаў ён голас і махнуў рукой за спіну. — Я здаўся праз колькі хвілін і проста сядзеў там. Думаеш, Майстар мяне пагоніць са службы?

— У яго не будзе на тое прычын, — сказаў Крабат.

Ён вымавіў чарадзеійныя словы і левай рукой намаляваў у паветры пентаграму. Пыл у засеку ўзняўся, быццам з усіх шчылін і дзірак падзьмула ветрам. Белы слуп дыму вылецеў за дзверы — над Лобашавай галавой, у кірунку лесу.

Засек быў чысцютка вымецены, ані пыліначкі не засталася.

Хлопчык ад здзіўлення вылупіў вочы.

— Як ты гэта зрабіў?

— Паабяцай мне, Лобашу, — замест адказу мовіў Крабат, — што не раскажаш пра гэта ніводнай жывой душы. А цяпер пайшлі ў хату, а то суп астыне.

Увечары, як новенькі вучань лёг спаць, Майстар паклікаў у свой пакой парабкаў і Вітку. І што летась у ноч на Тры Каралі было з Крабатам, тое ж зрабілі і з Віткам — усё згодна з традыцыямі і звычаямі млынарскае гільдыі. Ганца з Петарам трымалі адказ за Вітку, і так рудагаловага перавялі ў млынарчукі. Лязом сваёй сякеры Майстар правёў Вітку па галаве і плячах.

— Згодна з традыцыямі гільдыі, Вітку...

У калідоры Андруш падрыхтаваў пусты мех з-пад мукі, і толькі Майстар адпусціў Вітку, як хлопцы накінулі мех на галаву наваспечанаму млынарчуку і пацягнулі яго ў млынарню, каб там перамалоць.

— Памякчэй з ім! — папярэдзіў Ганца. — Не забывайцеся, які ён худы!

— Худы ці не, — запярэчыў Андруш, — але млынарчук — гэта табе не нейкая там кравецкая душонка! Ён вытрымае што заўгодна! Хапайся, браткі, пакончым з гэтым!

Яны малацілі Вітку, наміналі яму бакі, як тое прынята і заведзена, але Андруш загадаў спыніцца нашмат раней, чым год таму з Крабатам.

Петар зняў мех, Сташка пасыпаў Віткаву галаву мукой: вось яго і перамалолі. Хлопцы схпілі яго за рукі-ногі і тройчы падкінулі ўгару. Потым ён мусіў чокнуцца з імі келіхам.

— За тваё здароўе, братку! Будзьма!

— Будзьма, братку!

Гэтым вечарам віно здавалася не горшым, чым у які іншы час. Аднак хлопцам было не да гулянак, і ўсё праз Мертана. Днём ён моўчкі рабіў сваю працу, моўчкі еў, моўчкі стаяў побач, калі перамолвалі Вітку. А цяпер ён, абыякавы і нерухомы як камень, сядзеў на куфры з мукой, і падавалася, нічога ў свеце не здолее прымусіць яго загаварыць.

— Гэй! — гукнуў Лышка. — Чаго насупіўся, быццам табе ў міску нагадзілі? — ён засмяяўся і працягнуў яму поўны келіх. — На, жлукці, Мертане! Абы толькі не бачыць болей тваёй поснай міны!

Мертан узняўся. Не прамовіўшы і слова, ён падступіў да Лышкі і выбіў віно ў яго з рук. Абодва сталі адзін

насупраць аднаго, твар у твар. У Лышкі на лбе выступіў пот. Усе хлопцы стаілі подых.

У млынарні стала ціха. Ціха як у магіле.

Раптам з калідора пачуліся крокі, нягучныя і нерашучыя. Яны набліжаліся. Усе, нават Мертан з Лышкам, абярнуліся ў бок дзвярэй. Крабат, які стаяў найбліжэй, адчыніў іх. У дзвярах стаяў Лобаш: басанож, у адной кашулі, зверху накрыўшыся коўдрай.

— Гэта ты, кароль-маўр?

— Так... я, — азваўся Лобаш. — Мне страшна там аднаму на гарышчы. Вы што, спаць не хочаце?

НА КРЫЛАХ

Ох гэты Лобаш! З першага дня ўсе яго палюбілі. Нават Мертан добра да яго ставіўся, хоць і не выказваў сваёй прыязнасці словамі. Так — то галавой кіўне, то гляне прыветна ці рукой махне.

Ад іншых Мертан і надалей трымаўся асобна. Ён рабіў сваю працу і ціха зносіў усё, што навальвалася. Не праціўся і не абураўся ніводнаму загаду, незалежна ад таго, Майстар яго аддаваў ці стараста. І не выдаваў ні гуку. Ніколі ні з кім не загаворваў. Дадзенае на Новы год абяцанне маўчаць ён не парушаў нават вечарам у пятніцу, калі Майстар пытаў у вучняў пра вычитанае з Карактара. Майстар успрымаў усё спакойна.

— Самі ж ведаеце, — тлумачыў ён вучням, — наколькі далёка вы прасунецеся ў Таемных навукх, залежыць толькі ад вас. Мне ўсё адно!

Крабат непакоіўся за Мертана. Ён адчуваў, што з ім трэба хоць неяк паспрабаваць загаварыць. Праз пару дзён Крабат з Петарам і Мертанам мусілі ісці ў свіран падварочваць зерне. Не паспелі яны ўзяцца за працу, як прыйшоў Ганца і забраў Петара ў стайню.

— Вы пакуль тут працуйце ўдвух! А як у нас знізу хто вызваліцца, я адразу адашлю яго да вас.

— Добра, — пагадзіўся Крабат.

Ён пачакаў, пакуль Ганца з Петарам сыдуць і зачыняць за сабой дзверы, а потым паставіў лапату ў кут, падышоў да Мертана і паклаў яму руку на плячо.

— Ведаеш, што мне некалі сказаў Міхал? — спытаў ён. Мертан падняў галаву і паглядзеў на яго.

— Мёртвыя памерлі, — працягнуў юнак, — ён казаў мне гэта двойчы. А калі казаў у другі раз, дадаў: таго, хто памірае на млыне на Козелевых багнах, забываюць, быццам яго ніколі не было. Толькі так астатнія могуць жыць далей. А жыць далей трэба.

Мертан спакойна яго выслухаў. Потым узяў Крабатаву руку, якая ўсё яшчэ ляжала на яго плячы, моўчкі ссунаў яе і зноў узяўся за працу.

Крабат не ведаў, як даць рады з Мертанам. Як з ім паводзіцца? Тонда, ясная рэч, нешта параіў бы, ды і Міхал таксама. Цяпер жа трэба разлічваць толькі на сябе, а гэта — справа не з простых.

Добра, што хоць Лобаш побач!

Малому было ні на каліўца лягчэй, чым усім вучням да яго. Наўрад ці ён вытрымаў бы першыя часы на млыне, каб не Крабатава дапамога. А Крабат дапамагаў.

Ён ладзіў усё так, быццам натыкаўся на Лобаша за працай — зусім нячаста і нібыта незнарок. Ён спыняўся ля яго, яны тады перакідваліся парай слоў, а потым Крабат, як тое рабіў Тонда, клаў яму руку на плячо і — як навучыўся адным пятнічным вечарам — пераліваў яму свежыя сілы.

— Толькі глядзі, каб па табе нічога не было відаць! — асцерагаў ён Лобаша. — Беражыся, каб Майстар не даведаўся. І Лышка, ён яму ўсё даносіць.

— Табе нельга мне дапамагаць? — спытаў Лобаш. — А што, калі нехта вызнае?

— Не бяры да галавы, — адказаў Крабат. — Галоўнае: сам сябе не выдай!

Лобаш хоць і малы, але вокамгненна змікіціў, у чым сутнасць справы. Ён граў сваю ролю з вялікім спрытам, але толькі ім дваім было вядома, што за ўсімі яго гартнымі сапеннямі і крахтаннямі, якія на кожным кроку выстаўляліся напаказ іншым, насамрэч нічога настолькі кепскага не хавалася. Штовечар ён уставаў з-за стала і з апошніх высілкаў плёўся на гарышча да свайго тапчана, штораніцы ён з'яўляўся на сняданак такім замораным, быццам вось-вось упадзе з зэдля.

Мінула два тыдні, і выявілася, што Лобаш меў не толькі светлую галаву і выдатныя акцёрскія здольнасці. Крабат сустрэў яго за млыном, малы з горам напалам сколваў нарослы лёд.

— Хачу ў цябе нешта спытаць, — пачаў хлопчык. — Адкажаш?

— Калі змагу... — азваўся Крабат.

— Вось ты дапамагаеш мне ад таго, як я тут апынуўся, — павёў Лобаш. — Дапамагаеш, хоць і ведаеш, што атрымаеш на арэхі, калі Майстар пра ўсё даведаецца. Гэта ж ясна як дзень, тут і прыдумваць нічога не...

— Ты пра гэта хацеў мяне спытаць? — перабіў яго Крабат.

— Не, — адказаў Лобаш, — пытанне будзе зараз.

— Задавай.

— Скажы, як мне табе аддзячыць за дапамогу?

— Аддзячыць? — перапытаў Крабат і ўжо хацеў адмахнуцца, але перадумаў. — Адноўчы я распавяду табе

пра сваіх сяброў Тонду і Міхала, яны абодва памерлі. Калі выслухаеш мяне, тое і будзе тваёй аддзякай.

Напрыканцы студзеня пачалася адліга, імклівая і нечаканая. Толькі ўчора Козелевы багны працінаў пякучы мароз, а сёння з самага ранку да млына падзьмуў заходні вецер, надта цёплы як на гэту пару. Заззяла сонца, і за лічаных дні — вось табе і маеш! — увесь снег растаў. Тут і там у канаве, у нізінцы ці ў каляіне шарэлі няшчасныя рэшткі снегу. Але што яны ў параўнанні з зарудзелымі паплавамі, чорнымі кратавінамі і зыркай першай зелянінай, якая прабівалася з-пад жухлай травы?

— Распагодзілася, — перамаўляліся парабкі, — як на Вялічку!

Дзень пры дні цёплы заходні вецер усё мацней адбіваўся на хлопцах. Яны хутка стамляліся і гублялі ўвагу ці рабіліся, як казаў Андруш, «быццам назюжуканымі».

Спалі яны неспакойна, снілі суцэльную бязглуздыцу і гучна гаварылі ў сне. Доўга не засыналі і варочаліся з боку на бок на сенніках. Адзін Мертан не варочаўся, ён нерухома ляжаў на тапчане і нічога не гаварыў, нават у сне.

Гэтымі днямі Крабат часта думаў пра пявунню. Хлопец вырашыў на Вялікдзень загаварыць з ёй. Да свята часу, вядома, ставала, і ўсё ж куды б ён ні пайшоў і дзе б ні прыпыніўся, думка пра сустрэчу не выходзіла ў яго з галавы.

Апошнімі начаі ён сніў, як выпраўляецца да пявунні, але так да яе і не дабіраецца. І так двойчы ці тройчы. Штараз яму нешта перашкаджала — а калі ён прачынаўся, то ніяк не мог гэтае нешта ўспомніць.

Што гэта было? Што да яе не пускала?

Пачатак сну ён памятаў вельмі выразна. У ім ён прычакаў зручнай хвіліны і збягаў з млына, нікім не заўважаны, нікім не пачуты. Да Чарнагорыцы ён выбіраў не звыклую дарогу, а балотную сцяжыну, якой калісьці яго вёў Тонда з тарфяніку дадому. Да гэтага часу ўсё падавалася ясным, а што далей — ніяк не ўспомніць. І гэта мучыла Крабата.

Аднае ночы яго разбудзіла завыванне ветру. Крабат ляжаў на тапчане і зноў спрабаваў ва ўсім разабрацца. Ён упарта праганяў у думках пачатак сну — трэці, пяты, шосты раз, — пакуль яго не змарыла. І ўрэшце яму ўдалося пабачыць той сон да канца.

Крабат збег з млына. Ён прычакаў зручнай хвіліны і выслізнуў з хаты, нікім не заўважаны, нікім не пачуты. Яго цягне ў Чарнагорыцу, да пявунні, але ён выбірае не звыклую дарогу, а балотную сцяжыну, якой калісьці яго вёў Тонда з тарфяніку дадому.

Толькі ён выйшаў да ўзболатка, як на яго абрынуліся сумневы. Апускаецца туман, нічога навокал не бачна. Крабат нерашуча сунецца наперад па хісткай глебе.

Няўжо ён згубіў сцежку?

Балота ўхапіла яго за пяткі і цягне ўніз. Ён робіць крок, але грузне ўсё глыбей: за мыскамі гразнуць шчыкалаткі... хутка засмокча па калена. Пэўна, ён трапіў у дрыгву. Чым болей ён напружваецца, каб выбрацца назад на цвёрдую глебу, тым хутчэй яго зацягвае.

Багна — халодная, хоць памірай. Чорная глейкая твань абхоплівае калені, сцёгны і сягае да пояса. Яшчэ хвілінка — і памінай як звалі.

Пакуль багна не сціснула грудзі, Крабат пачынае клікаць на дапамагу. Хоць сам ведае, што толку з таго мала. Хто

яго тут пачуе? Аднак крычыць. Крычыць, наколькі хапае дыхання.

«Дапамажыце! Ратуйце! Тану! Ратуйце!»

Туман гусцее. Таму дзве постаці, якія набліжаюцца, Крабат бачыць толькі тады, калі паміж імі застаецца некалькі крокаў. Ён нібыта іх пазнае: гэта Тонда і Міхал ідуць да яго.

«Стойце! — крычыць ён ім. — Спыніцеся! Тут дрыгва!»

І вось дзіва — постаці ў тумане зліваюцца ў адну. І гэта адна постаць, якая раней была дзвюма, кідае яму вяроўку, на яе канцы — прывязаная папярочка. Крабат ловіць папярочку і штосілы хапаецца за яе. Потым адчувае, як постаць цягне за вяроўку і выцягвае яго з багны на цвёрдую глебу.

Усё адбываецца хутчэй, чым Крабат паспявае падумаць. Ён устае перад сваім выратавальнікам, хоча яму падзякаваць.

«Не трэба падзяк, — кажа Юрэк. Толькі цяпер Крабат заўважае, хто яго выратаваў. — Калі яшчэ хочаш дабрацца да Чарнагорыцы, тады лепей паляцець».

«Паляцець? — перапытвае Крабат. — Як гэта?»

«Як звычайна і лётаюць — на крылах».

Больш Юрэк нічога не сказаў, туман паглынуў яго.

«На крылах... — думае Крабат. — Паляцець на крылах...»

Дзіўна, што гэта яму самому не ўспала на думку.

У адно імгненне ён абарочваецца крумкачом, зусім як робіць тое штопятніцы, потым распасцірае крылы і адрываецца ад зямлі. Махае крыламі, уздымаецца па-над туманам і скіроўваецца ў Чарнагорыцу.

У вёсцы свеціць сонца. Унізе ён бачыць пявунню: непадалёку ад ніжняй студні, з кошыкам у руках, яна корміць курэй. Раптам яго накрывае цень, увушышу выбухае пранізлівы ястрабіны крык. Чуецца лапатанне крылаў, посвіст. У апошняе імгненне Крабат рэзка верне направа.

Ястраб прамахваецца літаральна на валасок і ўразаецца ў пустату.

Крабат разумее, што на коне яго жыццё. Склаўшы крылы, ён стралой шугае ўніз і сядзе ля пярэдняга, сярод напалоханай курынай стаі. На зямлі ён ператвараецца назад у чалавека. Цяпер ён у бяспецы.

Хлопец прымружвае вочы і глядзіць у неба. Ястраба нідзе няма, ён знік — можа, паляцеў у другі бок.

Раптам ля студні з'яўляецца Майстар. Раззлаваны, ён цягне да Крабата левую руку.

— За мной! — рыкае ён на юнака.

— Чаму? — пытаецца пярэдняга.

— Таму што ён мой!

— Не! — кажа яна.

Толькі адно слова, але сказанае тонам, які не сцерпіць перацягванняў.

Яна кладзе руку Крабату на плячо, потым хутка яго вялікую вяртальную хустку. Мяккую і цёплую, як ахоўнае покрыва.

— Хадзем, — кажа пярэдняга. — Хадзем адсюль.

І не азіраючыся, яны разам сыходзяць прэч.

СПРОБЫ УЦЁКАУ

Назаўтра раніцай выявілася, што Мертан знік. Яго ложак спарадкаваны, коўдра акуратна складзеная ў нагах тапчана, рабочая світка з фартухам вісяць у шафе, драўляныя чаравікі стаяць пад зэдлем. Ніхто не бачыў, куды ён пайшоў. Яго знікненне заўважылі толькі тады, калі ён не з'явіўся на сняданак. Збітыя з панталыку, усе кінуліся на пошукі, але на млыне яго нідзе не аказалася.

— Даў драла, — пастанавіў Лышка, — трэба паведаміць Майстру!

Ганца заступіў яму дарогу.

— Гэта справа старасты, калі ты не ведаў.

Усе думалі, што, пачуўшы пра Мертанава знікненне, угневаны млынар узніме крык і засыпле ўсіх лаянкай ды праклёнамі. Аднак нічога падобнага не адбылося.

Наадварот, ён не ўспрыняў навіну насур'ез — так распавёў хлопцам Ганца за абедам. «Мертан з глузду з'ехаў», — вось усё, што ён на гэта сказаў. А на пытанне старасты, што тады рабіць, адказаў: «Пакінь — сам вернецца!» Ды яшчэ падміргнуў — і гэта, як сказаў Ганца, было горай за тысячу праклёнаў.

— Унутры ўсё так пахаладзела, што я баяўся ўраз ператварыцца ў лядзяк. Каб толькі з Мертанам усё добра было!

— Ну скажаш! — чмыхнуў Лышка. — Трэба ведаць, на што ідзеш, калі ўцякаеш з млына. Ты бачыў, якія ў Мертана плечы шырокія? Усё вытрымае!

— Думаеш? — спытаў Юрэк.

— Анягож! — адказаў Лышка і, каб ніхто не сумняваўся ў яго словах, грывнуў кулаком па сталю.

Ад удару суп у місе плюхнуў прама яму ў твар. Лышка заекатаў, бо суп, густы і гарачы, толькі-толькі былі зняўшы з пліты.

— Хто? — закрычаў ён, выціраючы вочы і шчокі. — Хто гэта зрабіў?

Ясная рэч — мабыць, нехта з хлопцаў гэтак парупіўся аб Лышку. Толькі Юрэк з душэўнай прастаты, падавалася, не думаў ні пра што ліхое, яму было шкада добрага супу.

— Іншым разам, Лышку, — сказаў ён, — не гахай па сталю, прынамсі не так моцна!

А потым адбылося тое, чаго баяўся Крабат: увечары — толькі пачало сутонечь — Мертан вярнуўся. Звесіўшы голаў, ён моўчкі стаяў на парозе.

Да яго выйшаў Майстар, за ім — усе чаляднікі. Млынар не лаяўся, толькі пакепліваў з хлопца. Маўляў, ці нагуляўся той. А чаму так рана вярнуўся? Хіба ў вёсцы не спадабалася? Ці нешта іншае яго развярнула?

— Не хочаш гаварыць, Мертане? Той-та я гляджу, што ты паўмесяца як вады ў рот набраў. Калі хочаш, то маўчы сабе на здароўе, мяне мала абыходзіць. Як і на твае ўцёкі чхаць я хацеў! Уцякай — хоць заўцякайся!

Толькі, Мертане, ты хоць сябе не падманвай: нікому яшчэ не ўдалося адсюль збегчы, і табе не ўдасца.

Мертан і брывом не павёў.

— Строй з сябе каго хочаш, — працягваў Майстар. — Можаш удаваць, што табе ўсё адно, збег ты адгэтуль ці не. Мне ж і вунь тым адзінаццаці, — ён паказаў на млынарчукоў і Лобаша, — лепей ведаць. А зараз згінь з вачэй!

Мертан залёг на свой тапчан.

Пасля гэтай размовы ўсім хлопцам — за выняткам Лышкі — зрабілася пагана на душы.

— Трэба паспрабаваць адгаварыць яго, каб больш не ўцякаў, — прапанаваў Ганца.

— Вось сам і паспрабуй! — сказаў Сташка. — Здаецца мне, што карысці з гэтай размовы будзе мала.

— Не, — азваўся Крабат. — Баюся, ён і чуць нічога не захоча.

Уначы надвор'е змянілася. Калі хлопцы ранкам выйшлі на вуліцу, вецер ужо ўлёгся, стаяў востры холад. Шыбы ў вокнах заледзянелі. Ля студні замёрзла па краях вадапойная калода. Калюжыны, куды ні глянь, пакрыліся лёдам. Кратавіны скамянелі, глеба перамерзла ў костку.

— Кепска для азіміны, — сказаў Петар. — Снегу няма, а тут мароз ламануў. Палі павымярзаюць.

Крабат узрадаваўся, калі ўбачыў Мертана, які разам з усімі спусціўся на сняданак і прагна накінуўся на кашу: відаць, наганяў учарашняе. Пасля яны пайшлі працаваць, і нікому на млыне не кінулася ў вочы, што Мертан зноў збег, ды яшчэ сярод белага дня. Толькі апоўдні, сеўшы за абедзенны стол, хлопцы заўважылі, што ён знік.

Мертана не было два дні і дзве ночы. Яшчэ нікому не ўдавалася збягаць так надоўга. Усе спадзяваліся, што яго ўжо і след прастыў — як раніцай трэцяга дня ён прыва-локся поплавам да млына: змардаваны, сіні ад холаду, са скажоным ад жаху тварам.

Крабат і Сташка сустрэлі яго на парозе і адвялі ў чалюдню. Петар зняў з яго адзін чаравік, Кіта — другі. Ганца папрасіў Юрэка прынесці місу халоднай вады, потым сунуў у яе задубелыя Мертанавы ногі і пачаў іх расціраць.

— Трэба як мага хутчэй пакласці яго ў ложка, — сказаў ён. — Каб жа ж толькі не гарачка!

Хлопцы бегалі вакол Мертана, калі дзверы расчыніліся і ў пакой увайшоў Майстар. З хвіліну ён глядзеў на парабкаў, але цяпер стрымаўся ад кпінаў. Хлопцы ўжо хацелі занесці Мертана наверх, як Майстар сказаў:

— Пару слоў, пакуль ён яшчэ тут... — млынар падышоў да Мертана. — Думаю, Мертане, дзвюх спроб табе хапіла. Няма такога шляху, які б вывеў цябе адгэтуль — ад мяне не ўцячэш!

Тым жа ранкам Мертан абраў трэці і, як ён меркаваў, апошні і беспаваротны шлях.

Хлопцы, якія ні пра што падобнае не здагадваліся, аднеслі яго ў спальню, напілі гарачым і, абкруціўшы коўдрамі, паклалі ў ложка. Ганца застаўся побач, сеў на суседні тапчан, каб прыглядаць за хворым. А калі пераканаўся, што той заснуў і яго больш не трэба даглядаць, спусціўся да іншых і далучыўся да працы.

Крабат са Сташкам ужо некалькі дзён завіхаліся ля жорнаў, вастрылі іх. Хлопцы паспелі навастрыць чатыры паставы і сёння ўзяліся за пяты. Яны ақурат хацелі зняць вобад, каб падступіцца да жорнавых камянёў, як раптам

дзверы ў млынарню расчыніліся і ўсярэдзіну ўваліўся Лобаш, увесь спалатнелы, з вырачанымі ад страху вачыма.

Ён махаў рукамі, нешта крычаў — і падавалася, што крычаў адно і тое ж. Хлопцы не здолелі разабраць слоў, пакуль Ганца не спыніў вал. У млыне ўраз зрабілася ціха, і Лобаша стала чуваць.

— Ён павесіўся! — роў хлопчык. — Мертан павесіўся! У адрыне! Пайшлі! Хутчэй!

Малы адвёў іх туды, дзе знайшоў Мертана: той вісеў у дальнім куце адрыны. Прывязаная да бэлькі вярочына да другім канцом абвівала яго шыю.

— Перарэзаць! — Сташка першым заўважыў, што Мертан яшчэ жывы. — Трэба яе перарэзаць!

Андруш, Ганца, Петар і Крабат, якія мелі пры сабе ножкі, выхапілі і раскрылі іх. Але падступіцца да Мерта-на так і не змаглі. Яго быццам атачыла нябачнае кола. Тры крокі — і ўсё, далей і на цалю не наблізіцца. Пяткі быццам увязлі ў нечым клейкім.

Тады Крабат абхапіў кончык нажа вялікім і ўказальным пальцамі, прыцэліўся і кінуў.

Нож трапіў у вярочыну, але бяссільна ўпаў долу.

Тут нехта рассмяяўся.

У адрыну зайшоў Майстар. Акінуў хлопцаў грэблівым позіркам, нібы тыя былі купай гною. Потым нахіліўся і падняў ножык.

Чырканоў — пачуўся слабы ўдар.

Глуха, як мех з лахманамі, павешаны паваліўся на зямлю. Прама пад ногі Майстру. У горле ў яго хрыпела.

— Няўмеха! — з агідаю ў голасе сказаў Майстар.

Кінуў ножык долу і плюнуў у бок Мертана.

Хлопцы стаялі таксама як апляваныя і адчувалі, што Майстар меў на ўвазе і іх.

— Каму паміраць на гэтым млыне, — гаркнуў ён, — вызначаю я і толькі я!

І пайшоў прэч. Толькі цяпер яны змаглі падысці да Мертана. Ганца зняў пятлю з яго шыі, Петар і Сташка занеслі яго ў спальню.

Крабат падняў з зямлі Тондаў складанчык і, перш чым сунуць яго назад у кішэню, выцер ручку пучком саломы.

СНЕГ НА ПАСЕВЫ

Мертан хварэў. І хварэў доўга. Спачатку яго ліхаманіла, горла апухла, дыхалася цяжка. Першымі днямі ён зусім не мог глытаць, пасля калі-нікалі атрымлівалася пракаўтнуць лыжку супу.

Ганца дзяліў хлопцаў так, каб хтосьці з іх пастаянна быў побач з Мертанам і не выпускаў яго з відавоку. Спачатку яны і ўначы трымалі варту ля яго ложка, баючыся, каб у гарачцы ён зноў не паспрабаваў штосьці з сабою зрабіць. Пры ясным розуме — з гэтым пагадзіліся ўсе — нават Мертан не будзе больш хапацца за вяроўку ці спрабаваць неяк інакш звесці рахункі з жыццём. Млынар недвухсэнсоўна даў зразумець: ніводнага шляху збегчы з Козелевых багнаў няма.

«Каму паміраць на гэтым млыне, вызначаю я!»

Гэтыя Майстры словы глыбока заселі Крабату ў галаву. Ці не яны былі адказам на пытанне, якое ён зноў і зноў задаваў сабе з навагодняй ночы: хто вінен у Тондавай і Міхалавай смерці?

Калі паглядзець, ён меў толькі гэту здагадку, не болей. Але ж і не меней.

Як бы там ні было, аднойчы ўсё праясніцца, і тады ён абавязкова прыцягне Майстра да адказу. Цяпер жа

нельга сябе выдаваць. Трэба ўдаваць з сябе прастадушнага і паслухмянага малойчыка, які ведаць нічога не ведае. Але і не забываць рыхтавацца да часу расплаты. Таму Крабат з падвоенай руплівасцю ўзяўся за вывучэнне Таемных навук.

Тымі лютаўскімі днямі не выпала ні сняжынкі, затое суровыя маразы не слабелі. Шторанку млынарчукі мусілі спускацца ў латак, каб скалоць у букце наледзь. Хлопцы як маглі клялі халадрыгу, што прыйшла на змену не-своечасова падаспелай вясновай цеплыні.

Аднаго такога дня — быў аkurat час на абед — з лесу да млына выйшлі тры чалавекі. Адзін з іх высокі і дзябёлы, як кажуць, у росквіце сіл. Двое іншых — сівабародыя лядашчыя дзяды.

Першым іх заўважыў Лобаш. Вось дзе зоркае вока! Нічога ад яго не схаваецца.

— Да нас госці! — крыкнуў ён хлопцам, якія меліся ісці да стала.

Цяпер усе бачылі высокага мужчыну і двух старых, якія праставалі дарогай з Чарнагорыцы. Апранутыя памужыцку: захутаныя ў буркі, на лоб насунутыя шапкі-аблавухі.

За ўвесь час, што Крабат быў тут, да іх на Козелевы багны з суседніх вёсак не прыходзіў ніводны селянін. Аднак гэтыя трое прыйшлі напразткі да млына і пагрукалі ў дзверы.

Ганца адчыніў, хлопцы, поўныя цікаўнасці, таўкліся ў калідоры.

— Што вам трэба?

— Пагаварыць з млынаром.

— Я тут млынар, — млынарчукі не заўважылі, як Майстар выйшаў са свайго пакоя і падышоў да сялян. — Чаго вам?

Высокі зняў з галавы шапку.

— Мы з Чарнагорыцы, — пачаў ён. — Я — тамтэйшы войт, а гэта нашы старэйшыны. Перадаём табе вітанні аднавяскоўцаў і просім цябе, млынару, выслухаць нас. Тут такая справа... Не думаю, што яна цябе здзівіць, але...

Майстар перарваў яго прамову ўладным жэстам.

— Карацей давай! Што вас сюды прывяло? І без лішніх слоў!

— Мы хочам папрасіць тваёй дапамогі, — сказаў войт.

— Якой дапамогі?

— На вуліцы мароз, а палі голая... — войт мяў у руках шапку. — Калі бліжэйшымі днямі не насыпле снегу, азімыя прападуць...

— А я тут пры чым?

— Мы хочам папрасіць цябе, млынару, зрабіць так, каб пайшоў снег.

— Каб пайшоў снег? Во дадумаліся!

— Мы ведаем, што ты можаш, — сказаў войт, — зрабіць так, каб насыпала снегу.

— Мы ж не за проста так, — запэўніў адзін з дзядоў. — Мы дамо дзве капы яек, пяць гусей і сем курэй.

— Толькі, — працягнуў другі дзед, — зрабі так, каб насыпала снегу. Іначай прападзе наш ураджай, і дзвэцца нам тады галадаць...

— Нам і нашым дзецям, — дадаў войт. — Злітуйся над намі, млынару, зрабі так, каб пайшоў снег!

Майстар пачухаў бараду пазногцем.

— Я столькі гадоў у вочы вас не бачыў. А цяпер, калі я вам спатрэбіўся, вы тут як тут.

— Нам няма болей на каго спадзявацца, — сказаў войт. — Калі не пашлеш снегу, мы загінем. Як ты можаш адмовіць у дапамозе, млынару? На каленях просім цябе, як Госпада Бога!

Усе тое ўкленчылі перад Майстрам, схілілі галовы і ўдарылі сябе ў грудзі.

— Пачуй нашу просьбу! — малілі яны. — Пачуй нас!

— Нізавошта! — Майстар заставаўся непахісным. — Шкындзёхайце адгэтуль! Якая мне справа да вашых азімых? Мне і парабкам? — ён паказаў на хлопцаў. — Вось хто-хто, а мы з голаду не прападзём! Са снегам ці без — я пра гэта паклапачуся. А вы, хеўра бязродная, адкасніцеся ад маёй галавы са сваймі яйкамі і курамі! Каб вы павыдыхалі, так вам і трэба! Я і пальцам паварушыць не падумаю. Ані дзеля вас, ані дзеля вашага вывадка! Нават не спадзявайцеся!

— А вы? — войт звярнуўся да млынарчукоў. — Вы, шаноўныя хлопцы, таксама нам не дапаможаце? У імя літасцівага Бога, дапамажыце дзеля нашых дзяцей. Мы за ўсё аддзячым!

— Гэты мужык зусім з глузду з'ехаў, — сказаў Лышка. — Зараз я на вас сабак паспускаю. Кусы іх!

Ён засвістаў у два пальцы, дый так пранізліва, што свіст працяў хлопцаў да мозгу касцей. Пачуўся сабачы брэх, шматгалосы і раз'ятраны, са скуголеннем і завываннем.

Войт падскочыў, шапка выпала ў яго з рук.

— Бяжым! — крыкнуў ён. — Яны парвуць нас! Уцякаем! Хутчэй!

Падхапіўшы свае буркі, яны з дзядамі выбеглі з млына, паімчалі нацянькі паўз паплавы і зніклі ў лесе, з якога выйшлі.

— Малайчына, Лышку! — сказаў Майстар і паляпаў яго па плячы. — Малайчына! Добра мы іх справадзілі — пэўна, доўга яны сюды не пакажуцца.

Крабат злаваўся. Яму было шкада войта і яго спада-рожнякаў. Дзе яны правініліся, што Майстар адмовіўся ім дапамагаць? Ну што б яму каштавала зазірнуць у Карактар і прамовіць некалькі слоў? Крабат жа патрэбных для гэтага выпадку заклёнаў не ведаў.

Майстар яшчэ не вучыў хлопцаў, як выклікаць снег.

Шкада. А то Крабат доўга не думаў бы. Рызыкнуў бы і дапамог сялянам. Петар з Ганцам ды іншыя, хутчэй за ўсё, зрабілі б тое ж самае.

Толькі Лышка радаваўся, што Майстар даў сялянам ад варот паварот, і вельмі ганарыўся сваім удалым выкрутасам, калі тыя паверылі, што на іх нацкавалі сабак.

Але радавацца яму давялося нядоўга. Той жа ноччу ён падарваўся сярод сну з немымі крыкамі болю. Хлопцы спыталі, якая халера ў яго ўсялілася, і ён заляскаў ад страху зубамі і распавёў пра зграю шалёных чорных сабак, якая накінулася на яго ў сне, каб разарваць на шматкі.

— О не! — паспачуваў яму Юрэк. — Пашчасціла, што гэта ўсяго толькі сон!

Той ноччу Лышка яшчэ пяць разоў сніў сон пра шалёных сабак, і пяць разоў ён з крыкамі падхопліваўся з ложка і будзіў іншых. Калі гэта ўсіх зусім замучыла, яго вытуралі са спальні.

— Забірай сваю коўдру і марш у адрыну! Сні там сваіх сабак, хоць засніся! Верашчы ад страху, пакуль не ахрыпнеш! Абы толькі нам нічога чуваць не было.

Раніцай хлопцы церлі вочы і ніяк не маглі паверыць. Усё навокал зрабілася белым. Ноччу насыпала снегу, цяжкія пухнатыя камякі ўсё падалі і падалі, ледзь не да самага абеду. Вось узрадаваліся сяляне з Чарнагорыцы і з навакольных вёсак!

Няўжо Майстар перадумаў і ўсё-ткі дапамог?

— Можа, гэта Капяллюх руку прыклаў, — сказаў Юрэк. — Магчыма, сяляне яго сустрэлі. Ён жа, я так мяркую, не адмовіць.

— Капяллюх? — перапыталі хлопцы. — Вядома, Капяллюх не адмовіць!

Аднак гэта аказаўся не Капяллюх. Недзе пад абед — Лобаш зноў першым іх заўважыў — з Чарнагорыцы да млына прыехалі на санях войт са старэйшынамі. Прывезлі Майстру ўсё, што былі вінныя яму за дапамогу: сем курэй, пяць гусей і дзве капы яек.

— Дзякуем табе, млынару з Козелевых багнаў, — прамовіў войт і нізка пакланіўся, — дзякуем, што злітаваўся над нашымі дзецьмі. Сам ведаеш: мы людзі небагатыя. Дык вазьмі тое, што прынеслі, у знак падзякі. І хай Усявышні ўзнагародзіць цябе за гэта!

Майстар, незадаволена скрывіўшы твар, выслухаў яго. Ад млынарчукоў не змагло схавацца, з якімі намаганнямі той стрымліваўся, каб не выбухнуць.

— Хто вам дапамог, — урэшце сказаў ён, — я не ведаю. Як бы там ні склалася, гэта не я, не сумнявайцеся. А цяпер нясіце сваё дабро назад у сані і каціцеся к чорту!

Ён развярнуўся да сялян спінай і пайшоў у чорную камору. Пачулася, як за ім грымнула засаўка.

Войт са спадарожнікамі засталіся стаяць з дарункамі ў руках. Зніякавелыя, быццам ім грады градам пабіла.

— Ідзіце! — сказаў Юрэк, дапамагаючы ім загрузіцца. — Вяртайцеся ў Чарнагорыцу. Выпіце дома па кілішку-другім моцнай гарэліцы і забудзьце ўсё, што тут было!

Крабат глядзеў услед саням з трыма сялянамі, пакуль яны не зніклі ў лесе. Пэўны час адтуль даносіліся званочкі, удары бізуном і зычнае «Но!» войта, які падганяў коней.

Я — КРАБАТ

Снег растаў, прыйшла вясна, Крабат вучыўся як утрапёны. Ён нашмат абагнаў сяброў. Майстар яго хваліў і выглядаў надзвычай задаволеным яго поспехамі ў Чорным мастацтве. Ён нібы і не здагадваўся, што хлопец усё вучыўся і вучыўся толькі дзеля таго, каб у дзень бітвы, у гадзіну расплаты, быць у поўным узбраенні.

Неяк у нядзелю, калі да Вялікадня заставалася тры тыдні, Мертан упершыню зноў падняўся з тапчана і выйшаў за дрывотню пасядзець на сонцы. Увесь бледны і схуднелы, ён ледзь не прасвечваўся. Было бачна, што яго шыя так і застанецца скрыўленай. Ён па-ранейшаму абыходзіўся толькі самымі неабходнымі словамі: «так», «не», «дай», «хопіць».

У Вялікую пятніцу Лобаша прынялі ў Школу чорнае магіі. Як жа здзівіўся малы, калі Майстар абярнуў яго ў крумкача! Ён радасна пырхаў па каморы і чыркаў кончыкамі крылаў чэрап і вядзьмарскую кнігу. Майстру тройчы давялося гукнуць «Акыш!», пакуль малы не сеў на жэрдку. Смешны чорны птах з гарэзлівымі вочкамі і ўскудлачаным пер'ем памерам быў трохі большы за кулак.

«Гэта мастацтва размаўляць думкамі з іншым чалавекам, — чытаў Майстар, — каб ён чуў і разумеў словы, быццам яны выходзяць з яго самога...»

Сёння млынарчукам было нялёгка сачыць за Майстравымі словамі, бо Лобаш увесь час адцягваў іх увагу. Ён так забаўна закахваў вочы, круціў шыяй і лопаў крыламі. І без розніцы, каму і што зачытваў Майстар з Карактара!

Затое Крабат не прапусціў ні слоўца.

Ён адразу скеміў, якім важным быў новы ўрок для яго і пявунні. Склад за складам ён запамінаў чароўныя словы. Перад сном, ляжачы на тапчане, ён шматкроць іх паўтараў, пакуль не ўпэўніўся, што больш ніколі не забудзе.

У суботу перад Вялікаднем, калі пачало цямнець, Майстар зноў адправіў млынарчукоў «па знак». У канцы лічылкі засталіся Крабат з Лобашам. Даўшы Чорнае блаславенне, Майстар іх адпусціў.

Крабат загадзя прыхаваў коўдры ў дрывотні, па дзве на брата, бо пад вечар неба зацягнула і патыхнула дажджом. З млына яны выходзілі апошнімі, таму ён усё падганяў Лобаша: баяўся, што да Боймелевай загубы ўжо скіравалася іншая пара. Але калі яны дайшлі да драўлянага крыжа, Крабатавы страхі выявіліся дарэмнымі.

Назбіраўшы на ўзлеску кары і сучча, яны распалілі невялічкае вогнішча. Крабат патлумачыў хлопчыку, чаму так важна не заснуць і адседзець велікодную ноч разам на гэтым месцы.

Лобаша праймалі дрыжкі, ён хутаўся ў коўдры. Маўляў, добра яшчэ, што хоць не адзін сядзіць, іначай са страху памёр бы — прыйшлося б тады на гэтым месцы яшчэ адзін драўляны крыж ставіць, толькі крыху меншы...

Пасля яны пагаварылі пра Школу чорнае магіі, яе правілы і заняткі Чарадзеяствам. Трохі памаўчалі, і ўрэшце Крабат загаварыў пра Тонду і Міхала:

— Я ж абяцаў табе, што некалі пра іх раскажу.

Расказваючы пра сяброў, Крабат усвядоміў, што міжволі заняў Тондава месца — прынамсі для гэтага хлопчыка, які сядзеў цяпер насупраць, па той бок вогнішча.

Спыраша ён не думаў расказваць Лобашу пра смерць Тонды і Міхала, ва ўсякім разе, не думаў расказваць, як яны памерлі. Але чым болей распавядаў: пра загінулых, пра Варшулу, пахаваную на могілках у Зігфрыдавым Куце, і пра Тондавы перасцярогі, што млынарчукі з Козелевых багнаў прыносяць дзяўчатам адну бяду, — чым болей ён пра ўсё распавядаў, тым болей пераконваўся, што малы мае права даведацца, ад чаго яго так абачліва засланылі. Вось Крабат і раскажаў яму ўсё, што ведаў. Толькі пра таямніцу ляза прамаўчаў, каб не нашкодзіць магічнай сіле ножыка.

— А ты ведаеш, хто вінен у смерці Тонды і Міхала? — спытаў Лобаш.

— Здагадваюся, — адказаў Крабат. — І калі мае падзэрэнні акажуцца слушнымі, я за ўсё паквітаюся.

Недзе апоўначы заімжыла. Лобаш нацягнуў коўдру на галаву.

— Не ўкрывайся так! — сказаў Крабат. — А то не пачуеш званоў і спеваў з вёскі.

Неўзабаве данеслася аддаленае бомканне велікодных званоў і пачуўся голас пявунні з Чарнагорыцы. Голас пявунні, з якім чаргаваліся іншыя дзявочыя галасы.

— Прыгожа спяваюць, — праз хвілю прамовіў Лобаш. — Дзея гэтага не шкода і змокнуць.

Пару гадзін сядзелі моўчкі. Лобаш зразумеў, што Крабату было больш не да размоў. Што тут цяжкага? Сядзі сабе — і ўсё. Ды і тое, што ён даведаўся пра Тонду з Міхалам, зойме яго думкі, мусіць, не на адну ноч.

Дзяўчаты спявалі, званы званілі.

Таго, што праз некаторы час дождж скончыўся, Крабат нават не заўважыў. У гэтую хвіліну для яго не існавала ні дажджу, ні ветру, ні цяпла, ні холаду, ні святла, ні цемры. Толькі пявуння і яе голас. І ўспамін пра ззянне яе вачэй у святле велікоднае свечкі.

Гэтым разам Крабат вырашыў не выходзіць з цела. Хіба не навучыў іх Майстар мастацтву размаўляць думкамі з іншым чалавекам? «Каб ён чуў і разумеў словы, быццам яны выходзяць з яго самога...»

На світанку Крабат прамовіў словы новага заклёну і скіраваў усе сілы, якія меў у сэрцы, да пявунні — пакуль не адчуў яе прысутнасць. І тады загаварыў з ёй.

«Пявуння, ёсць адзін хлопец, які просіць, каб ты яго выслухала. Ты яго не ведаеш, але ён ведае цябе даўно. Калі раніцай набярэш у збанок велікоднай вады, то зрабі так, каб па дарозе дадому іншыя дзяўчаты цябе апярэдзілі. Сама ж ідзі адна, бо гэты хлопец хоча з табой сустрэцца. З табой адной, бо гэтая справа датычыць толькі цябе і яго. І больш нікога ў свеце».

Тройчы звяртаўся ён да яе, шторааз тымі самымі словамі. Пачало займацца на дзень, перазвон і спевы змоўклі. Прыспеў час навучыць Лобаша маляваць пентаграму і наносіць гэты знак на лоб трэскамі ад крыжа, якія Крабат адшчапіў Тондавым складанчыкам і ўсунуў у жар вогнішча, каб абвугліліся канцы.

На зваротным шляху Крабат так спяшаўся, быццам прагнуў першым дабрацца да млына. Лобаш на сваіх кароценькіх нагах ледзь за ім паспяваў.

Непадалёк ад Козелевых багнаў, калі хлопцы ўжо выходзілі з кустоўя, Крабат прыпыніўся. Паляпаў сябе па кішэнях, а потым схапіўся за галаву і сказаў:

— Відаць ля крыжа забыў...

— Што забыў? — спытаў Лобаш.

— Нож.

— Тондаў?

— Так, Тондаў.

Лобаш ведаў, што нож быў адзіным напамінам, які застаўся Крабату ад Тонды.

— Тады варочаем назад па яго!

— Не! — запярэчыў Крабат, спадзяваючыся, што Лобаш не разгадае яго хітрыкі. — Сам збегаю, хутчэй атрымаецца. А ты сядай пад куст і пачакай.

— Мяркуеш? — малы ледзь стрымліваўся, каб не пазяхнуць.

— Так, анягож!

Лобаш прысеў у кустоўі на мокрую траву, а Крабат паспяшаўся туды, дзе, як ён ведаў, мусілі ісці дзяўчаты, несучы дадому велікодную ваду. Там ён зашыўся ў зарасніку агароджы.

Хутка з'явіліся дзяўчаты. Расцягнуўшыся даўгім цугам, са збанамі ў руках, яны праходзілі міма Крабата. Ён заўважыў, што пярэньні сярод іх няма. Значыць, яна пачула і зразумела яго просьбу!

Калі дзяўчаты зніклі, ён убачыў яе. Пярэньня ішла адна, шчыльна захінутая ў ваўняную хустку. Ён выйшаў са свайго схову і скіраваўся напярэці да яе.

— Я — Крабат, млынарчук з Козелевых багнаў, — сказаў ён. — Не бойся мяне.

Пявуння паглядзела яму ў твар, зусім спакойна, так, быццам даўно яго чакала.

— Я ведаю цябе, — сказала яна. — Я бачыла цябе ў сне. Цябе і іншага чалавека, які замысліў зло супраць цябе. Але ты і я — мы не звярталі на яго аніякай увагі. З таго часу я ўсё чакала сустрэчы з табой. І вось ты тут.

— Так, я тут, — сказаў Крабат. — Але надоўга не затрымаюся. Мяне чакаюць на млыне.

— Мне таксама пара дадому, — сказала пявуння. — Мы ўбачымся яшчэ?

Яна змачыла рог хусткі ў збанку з велікоднай вадой і, не прамовіўшы і слова, сцерла пентаграму з яго лба — лёгка і няспешна, быццам так і мае быць.

Яна нібыта змыла з хлопца ганебную пляму. І Крабат быў бясконца ўдзячны пявунні: за тое, што яна ёсць на свеце, што стаіць ля яго і глядзіць яму ў вочы.

ПАМІЖ НЕБАМ І ЗЯМЛЁЙ

Лобаш спаў на ўзлеску пад кустом. Калі Крабат яго разбудзіў, той вырачыў вочы і спытаў:

— Знайшоў?

— Што?

— Ножык!

— А... Так, — ён выцягнуў Тондаў складанчык і выпусціў лязо. Яно было чорнае.

— Пачысціў бы, — сказаў Лобаш. — І тлушчам змаж, лепей сабачым.

— Ага, — пагадзіўся Крабат. — Так і зраблю.

Яны прыспешыліся. Напаўдарозе дадому сустрэлі Вітку з Юрэкам, якія начавалі на развілку мерцвяка і таксама запазніліся.

— Ці паспеем да дажджу? — спытаў Юрэк і глянуў на Крабата так, быццам з тым нешта было не тое.

Пентаграма!

Крабат спалохаўся. Калі ён вернецца на млын без знака, то абавязкова выклікае ў Майстра падазрэнні.

А гэта дабром не скончыцца для іх абаіх — для пявун-ні таксама. Крабат пакорпаўся ў кішэнях у надзеі знайсці вугельчык, хоць і ведаў, што там яго няма.

— Пойдзем! — падганяў Юрэк. — А то атрымаем па шапцы! Пабеглі, хутчэй!

Хлопцы выбеглі з лесу і скіраваліся да млына, як грывнула навальніца. Вецер сарваў шапкі з Віткі і Крабата, лівень хвастаў так, што Лобаш толькі ўскрыкваў. Пакуль дабраліся да млына, усе чацвёрэ змоклі наскрозь.

Майстар ужо зачакаўся. Прыгнуўшыся, яны прайшлі пад валовым хамутом і атрымалі па аплявусе па шчацэ.

— А дзе, чорт вас забірай, знак?

— Знак? — перапытаў Юрэк. — Вось тут, — і ткнуў сябе пальцам у лоб.

— Там нічога няма! — закрычаў Майстар.

— Тады кляты дождж яго змыў...

Імгненне млынар вагаўся, быццам у одуме.

— Лышку! — загадаў ён урэшце. — Прынясі вугельчык з грубкі. Толькі паспяшайся!

Грубымі штрыхамі ён намаляваў пентаграмы ўсім чатыром над пераносем. Знак пёк па скуры агнём.

— За працу!

Сёння давялося гнуць спіну даўжэй за звычайнае. Мінула цэлая вечнасць, пакуль пот змыў пентаграмы з іх ілбоў. Нарэшце ўсё скончылася, і малы Лобаш адначасна з лёгкасцю падкінуў над галавой вялізны мех, поўны зерня.

— Ю-ху! — усклікнуў ён. — Толькі гляньце: не праца, а легкатня! Гляньце, якім дужым я стаў!

Рэшту дня млынарчукі прабавілі за святкаваннем: елі велікодныя булкі, пілі віно, спявалі, танцавалі. Слухалі

гісторыі пра Капярлюха. Андруш, ужо досыць захмялелы, прамовіў тост за тое, каб усе млынарчукі заставаліся такімі ж малойцамі, а ўсіх млынароў каб чорт гнаў на дно пекла.

— За гэта і вып'ем! — гукнуў ён. — Ці хто супраць?

— Не! — закрычалі ўсе і ўзнялі келіхі. Толькі Сташка гучна заявіў, што ён не згодны.

— Каб чорт гнаў? — загарланіў ён. — Ды па млынароў мусіць прыйсці сам д'ябал! Каб галовы ім паадкрываць! Хррррр! Вось я за што!

— Твая праўда, братку! — Андруш абняў яго. — Твая праўда! Каб іх усіх чэрці гналі, а нашага — найпершым!

Крабат прымасціўся ў куточку, але непадалёк ад таварышаў, каб ніхто не палічыў яго нейкім адлюднікам. Аднак душой ён заставаўся на самоце, убаку ад забаў. Хлопцы спявалі, смяяліся, прамаўлялі доўгія тосты, ён жа ўсё думаў пра п'явунню: як яны сёння сустрэліся на зваротным шляху, як стаялі і размаўлялі адно з адным.

Крабат згадваў кожнае яе слоўца, кожны яе рух, кожны позірк. Ён быў гатовы гадзінамі сядзець так у кутку, за думкамі аб ёй забыўшыся на час, што праляцеў. Але побач на лаву падсеў Лобаш і штурхнуў яго локцем.

— Хачу ў цябе нешта спытаць...

— Што? — пацікавіўся Крабат з удаванай нязмушанасцю.

На выгляд Лобаш быў вельмі занепакоены.

— Вось Андруш толькі што сказаў... І Сташка! Калі пра тое дазнае Майстар...

— Ат, — адмахнуўся Крабат. — Пустаслоўе. Хіба не бачыш?

— А млынар? — спытаў Лобаш. — Калі Лышка ўсё яму данясе... Падумаць толькі, што ён з імі зробіць!

— Анічога не зробіць. Нічагусенькі.

— Ты хочь сам сабе верыш? — усклікнуў Лобаш. — Ды ён павек такога не сцерпіць!

— Не сёння, — сказаў Крабат. — Сёння можам клясці Майстра па чым свет. Слаць яму на галаву чуму з халерай. Ды хочь д'ябла — сам жа чуў. Сёння яго нічога не абразіць. Наадварот.

— Нічога? — спытаў Лобаш.

— Раз на год можна даць волю ўсяму, што накіпела, — сказаў Крабат. — У астатні ж час будзь ласкавы рабіць усё, што ад цябе запатрабуюць. А патрабуюць у нас на млыне — сам бачыш — толькі паспявай.

Цяпер Крабат быў не такім, як раней. Наступнымі тыднямі яго думкі луналі недзе паміж небам і зямлёй. Ён рабіў усё, што трэба, размаўляў з хлопцамі, адказваў на пытанні, але душой аддаляўся ад усяго, што дзеялася на млыне: ён быў побач з пявунняй, а пявуння была побач з ім, і ад гэтага свет вакол іх з кожным днём рабіўся святлейшым, а дні — зелянейшымі.

Ніколі дагэтуль Крабат не звяртаў увагі на стракатае зяленіва навокал і на мноства адценняў, прыхаваных у светлай зелені травы, у галінках бяроз і вербаў, у цёмна-зялёных з блакітным адлівам імхах. На берагах става зелянела маладая рунь, зялёнай лістотай палыхалі агароджы і кустоўе, а размытая зеляніна векавых сосен на Козелевых багнах — хочь і пагрозлівая з выгляду, ледзь не чорная — іншы раз бліскала пазалотай пад промнямі вечаровага сонца.

Гэтымі днямі Крабату колькі разоў — не сказаць каб часта — па начах снілася пявуння. У асноўных рысах сон ніколі не змяняўся.

Яны ішлі разам ці то лесам, ці то садам са старымі дрэвамі. Стаяла летняя цеплыня, пвяуння была ў светлай сярмяжцы. Яны ішлі між дрэў, Крабат абняў яе за плечы. Яна нахіліла да яго галаву, і яе валасы кранулі яго шчаку. Хустка крыху спаўзла ёй на шыю, і Крабату захацелася, каб пвяуння спынілася, павярнулася да яго, тады ён, можа, зазірне ёй у твар. Але разам з тым ён ведаў, што ёй лепей не спыняцца — каб яе не ўбачыў хтосьці, хто здольны пракрадвацца ў чужыя сны.

Ад хлопцаў не магло схавацца, што з Крабатам адбылося нешта, што цалкам яго змяніла. І, вядома ж, Лышка паспрабаваў усё вынюхаць. Праз тыдзень пасля Сёмухі Ганца даручыў Крабату са Сташкам навастрыць адзін з жаронаў. Паставіўшы жарон старчаком пры ўваходзе ў млынарню, яны ўзялі зубілы, каб паглыбіць равочкі, якія ішлі з сярэдзіны каменя вонкі. Акуратна, удар за ўдарам, каб выйшлі вострыя краі. Потым Сташка адышоў падтачыць затупленае зубіла, на што спатрэбіўся пэўны час. Тут міма прабягаў Лышка са скруткам мяхоў з-пад мукі пад пахай. Крабат заўважыў яго, толькі калі той спыніўся і загаварыў. Лышка ўвогуле меў звычку нячутна падкрадвацца, нават калі на тое не было аніякае патрэбы.

— Ну? — падміргнуўшы, спытаў ён. — І як яе клічуць? Бялявая ці русая? Ці хіба чарняя?

— Хто? — перапытаў Крабат.

— Ну, тая, пра якую ты ўсё думаеш апошнім часам, — сказаў Лышка. — Ці ты, можа, лічыш, мы тут усе паслеплі і не бачым, што нейкая дзяўчына закруціла табе галаву — ува сне, а можа, і наяве... Ведаю я адзін добры сродак, каб дапамагчы табе сустрэцца з ёй. У кожнага свой досвед, разумееш...

Ён азірнуўся навокал, потым нахіліўся да Крабата і прашаптаў яму на вуха:

— Ты толькі імя ейнае скажы, а ўсё астатняе я спраўлю як мае быць...

— Сціхні! — гукнуў Крабат. — Што за дурасці ты мелеш? Толькі ад працы адцягваеш.

Ноччу Крабату прысніўся той жа сон. Яны з пявунняй зноў ішлі між дрэў, зноў стаяў цёплы летні дзень. Толькі цяпер яны выйшлі на паляну сярод лесу. Меліся перайсці на той бок і толькі зрабілі некалькі крокаў, як над палянай пранёсся чорны цень. Крабат накінуў сваю куртку дзяўчыне на галаву. «Хутчэй адгэтуль! Ён не павінен убачыць твой твар!» Хлопец схопіў пявунню за руку і адступіўся з ёй пад шаты дрэў. Ястрабіны крык, рэзкі і пранізлівы, быццам нажом пацэліў яму ў сэрца. І ён прагнуўся...

Назаўтра вечарам Майстар паклікаў Крабата да сябе. Стоячы перад млынаром і адчуваючы на сабе яго аднавокі позірк, хлопец не чакаў нічога добрага.

— Хачу з табой пагаварыць, — млынар сядзеў на крэсле, нібы суддзя: са скамянелым тварам і рукамі, скрыжаванымі на грудзях. — Ведаеш, Крабаце, я вельмі добрага аб табе меркавання. Ты далёка пойдзеш у Таемных навукх, чаго не скажаш пра іншых вучняў. Аднак апошнім часам мяне адольваюць сумневы наконт таго, давяраць мне табе ці не. У цябе з'явіліся таямніцы, ты нешта ад мяне ўтойваеш. Можна, лепей было б адкрыцца мне? Шчыра і па добрай волі. Каб не прымушаць мяне самому ўсё выведваць. Не бойся, кажы, што там у цябе. Падумаем разам, чым можна табе дапамагчы. Часу яшчэ хапае.

Крабат ні секунды не вагаўся з адказам.

— Мне няма чаго расказваць табе, Майстру.

— Сапраўды няма?

— Няма, — цвёрда прамовіў Крабат.

— Тады ідзі! І калі нажывеш сабе цяжкасцей — каб не жаліўся!

У калідоры стаяў Юрэк, які быццам чакаў Крабата. Юрэк зацягнуў яго ў кухню і прычыніў за сабой дзверы.

— У мяне тут нешта для цябе, Крабаце...

І сунуў яму ў руку нейкую штуку: ссохлы карэньчык на матузку, сплеченым з трох вяровачак.

— На, вазьмі. Павесь на шыю, а то яшчэ галавой паплацішся за свае сны.

НЕЧАКАНЫЯ АДКРЫЦЦІ

Пасля той размовы Майстар зрабіўся незвычайна прязным да Крабата. З прычыны і без ён вылучаў яго сярод хлопцаў і нахвальваў за любую дробязь, быццам хацеў запэўніць, што не трымае на яго зла. Пакуль адным вечарам — недзе з паўмесяца пасля Сёмухі — не сустрэў яго ў калідоры, калі ўсе хлопцы паселі ўжо за вячэру.

— Як добра, што ты мне трапіўся, — сказаў Майстар. — Ведаеш, часам находзяць хвіліны, калі ты не ў гуморы, калі цяжка стрымацца, каб не нагаварыць усялякай лухты. Карацей: памятаеш, надоечы мы размаўлялі ў маім пакоі, дык вось тая размова — дурноцце. Нікому не патрэбнае дурноцце. Згодны са мной? — і не чакаючы, пакуль Крабат што-небудзь адкажа, адразу ж працягнуў: — Мне шкада, калі ты прыняў за чыстую манету ўсё, што я тым вечарам нагаварыў! Я ж ведаю, ты хлопец добры. Мой найлепшы вучань — і надзейны, як ніхто іншы... Ну, ты ж разумееш.

Крабату зрабілася няўтульна. Чаго млынару ад яго спатрэбілася?

— Не буду хадзіць кругом ды навокала, — сказаў Майстар. — Хачу, каб ты ведаў, як я сапраўды да цябе стаўлюся. Дам табе тое, чаго не даваў яшчэ ніводнаму з вучняў. У нядзелю вызваляю цябе ад працы, даю табе выхадны. Можаш схадзіць куды табе хочацца ці куды трэба: у Маўкендорф, у Чарнагорыцу, ды хоць у Зігфрыдаў Кут — мне ўсё адно. Як па мне, то да ранку панядзелка можаш не вяртацца.

— Куды хочацца? — здзівіўся Крабат. — Што я забыў у Маўкендорфе ці дзе там?

— Ну, у вёсках ёсць корчмы і шынкі, дзе добра можна прабавіць час... І дзяўчаты, з якімі можна патанцаваць...

— Не, — сказаў Крабат. — Ніякага жадання. Ды і чым я лепей за іншых хлопцаў?

— Лепей, — заявіў Майстар. — Не бачу ніякіх прычын, чаму я не магу ўзнагародзіць цябе за стараннасць і руплівасць. Ты выкладваешся ў Таемных навук болей за іншых.

Раніцай у нядзелю, калі млынарчукі зазбіраліся на працу, Крабат меўся пайсці разам з усімі.

Тут падышоў Ганца і адвёў яго ўбок.

— Не ведаю, што здарылася, — сказаў ён, — але на сёння Майстар даў табе выхадны. Сказаў нагадаць, што не хоча бачыць цябе на млыне аж да заўтрашняга ранку. Астатняе, маўляў, ты сам ведаеш.

— Так, — прамармытаў Крабат, — ведаю ўжо.

Хлопцы ўзяліся за працу, як і штонядзелю, а Крабат тым часам апрануў сваю лепшую куртку і выйшаў з хаты. За дрыготкай ён прысеў на траву, каб усё разважыць.

Ясная рэч — Майстар паставіў яму пастку. Зараз толькі глядзець не трапіць у яе. Прынамсі ў адным Кра-

бат быў пэўны: пайсці можна куды заўгодна, толькі не ў Чарнагорыцу. Лепш за ўсё было б проста застацца за дрывотняй і ўвесь дзень праваляцца там на сонейку, але гэта выглядала б так, нібыта ён разгадаў Майстрыны намеры. «Тады наперад у Маўкендорф! — падумаў ён. — А Чарнагорыцу абыходзіць за вярсту!»

А можа, і так няправільна? Можа, было б разумнейшым не пазбягаць Чарнагорыцы, а ісці напрасткі праз яе — то ж найкарацейшы шлях да Маўкендорфа.

Вядома, у Чарнагорыцы яму нельга сустракацца з пявунняй. Пра гэта трэба было паклапаціцца.

«Пявуння! — паклікаў ён, прамовіўшы заклён. — Мушу цябе аб нечым папрасіць. Гэта я, Крабат. Прашу цябе, што б ні здарылася, ні ў якім разе не выходзь сёння з хаты. І ў акно не выглядвай. Паабячай мне!»

Крабат спадзяваўся на тое, што пявуння паслухаецца яго.

Толькі ён сабраўся рушыць, як з-за рага хаты выйшаў Юрэк з пустым кашом для дроў.

— А, Крабаце! Бачу, ты не надта спяшаешся адсюль збегчы. Можна я трошкі ля цябе пасяджу?

І як тады, калі яны так няўдала прадалі каня, ён выцягнуў з кішэні трэсачку, правёў ёю кола вакол сябе і Крабата і намаляваў усярэдзіне пентаграму і тры крыжы.

— Пэўна, думаеш, што камары і мухі тут ні прычым, — падміргнуў ён.

Крабат прызнаўся, што яшчэ ў мінулы раз меў пэўныя сумневы.

— Гэта для таго, каб Майстар ні зблізку, ні здалёку не ўбачыў нас і не ўчуў нашай размовы. Так?

— Не, — сказаў Юрэк. — Ён мог бы нас і пачуць, і ўбачыць, але не будзе гэтага рабіць, бо забыўся пра нас.

Вось у чым чары кола. Пакуль мы ў ім, Майстар будзе думаць пра што заўгодна, толькі не пра нас з табой.

— Недурны ход, — прамовіў Крабат, — недурны... — і тут яго працяла думкай, быццам урэшце прамовілі самае галоўнае. Ён уражана глянуў на Юрэка. — Значыць, гэта быў ты! Гэта табе павінны дзякаваць сяляне за снег, а Лышка — за шалёных сабак! Ты зусім не дурань, якім цябе ўсе лічаць, — ты толькі ўдаеш з сябе дурня!

— А калі і так? — адказаў Юрэк. — Не буду пярэчыць, я не такі дурны, як усе думаюць. А вось ты, Крабаце... Толькі не сярдуй... Ты большы дурань, чым сабе ўяўляеш.

— Я?

— Як ты дагэтуль не заўважыў, што творыцца на гэтым клятым млыне! Каб заўважыў, адразу суняў бы свой запал. Ці прынамсі прыкінуўся б, што суняў. Няўжо не разумееш, у якой небяспецы тваё жыццё?

— Вядома, — сказаў Крабат. — Здагадваюся.

— Нічога ты не здагадваешся! — запярэчыў Юрэк, сарваў былінку і струшчыў яе між пальцамі. — Я хачу табе нешта сказаць, Крабаце, — той, хто столькі гадоў удае з сябе дурня. Працягнеш так старацца, станеш наступным, хто працягне ногі на гэтым млыне. Міхал, Тонда ды ўсе астатнія, каго пахавалі на Пустцы, — усе яны памыліліся на тым самым, што і ты. Занадта стараліся ў Чорнай школе, і Майстар гэта заўважыў. Сам жа ведаеш: кожнай навагодняй ноччу адзін з нас мусіць за яго памерці.

— За Майстра?

— За яго самага, — сказаў Юрэк. — У яго дамова са... ну... з панам Жняцом. Штогод Майстар мусіць прынесці яму ў ахвяру аднаго са сваіх вучняў. Іначай памрэ сам.

— Адкуль ты ўсё ведаеш?

— А вочы мне нашто? Калі нешта заўважаеш, хочаш не хочаш, а задумаешся. Апроч таго я прачытаў гэта ў Карактары.

— Ты?

— Я ж дурны, як ведаеш. Ці лепей — як думаюць Майстар і іншыя. Таму мяне і не ўспрымаюць усур'ёз. Таму я і здатны адно што толькі на працу па гаспадарцы. Вычышчаць, шмараваць, выціраць пыл — калі-нікалі і ў чорнай каморы, дзе ляжыць Карактар, прыкаваны да стала і недасяжны для ўсіх, хто хацеў бы яго пачытаць. Майстар гэтага б не дапусціў, бо там напісаны рэчы, якія могуць яму нашкодзіць, варта толькі аднаму з нас пра іх даведацца.

— Але ж ты... — сказаў Крбат. — Ты прачытаў!

— Так, — сказаў Юрэк. — І ты першы і адзіны, каму я адкрыўся. Існуе адзін і толькі адзін спосаб пакласці канец Майстравым злачынствам! Калі ты ведаеш дзяўчыну, якая кахае цябе. Яна можа цябе выратаваць. Калі яна папросіць Майстра адпусціць цябе і калі вытрымае належае выпрабаванне.

— Вы... выпрабаванне?

— Давай пра яго іншым разам, — сказаў Юрэк, — калі будзе болей часу. Пакуль помні адно: глядзі, каб Майстар нічога не даведаўся пра дзяўчыну. А то будзе як з Тондам.

— Ты пра Варшулу?

— Так. Майстар хутка выведаў ейнае імя і неўзабаве замучыў яе злымі снамі. Урэшце Варшула зусім адчалася і кінулася ў ваду, — Юрэк сарваў новую былінку і зноў струшчыў яе. — Тонда знайшоў яе наступнай раніцай. Аднёс да хаты да ейных бацькоў і паклаў на парозе.

Валасы ягоныя з таго часу пасівелі, сілы надламаліся. Канец ты і сам ведаеш.

Крабат уявіў сябе, як аднойчы раніцай знойдзе пявунню. Утопленую і з водарасцямі ў валасах.

— Што мне рабіць? — спытаў ён.

— Што рабіць? — Юрэк сарваў трэцюю былінку. — Ідзі ў Маўкендорф ці куды ты там хацеў. І наколькі магчыма, пастарайся падмануць Майстра.

Не азіраючыся ні ўлева, ні ўправа, Крабат ішоў праз Чарнагорыцу. Пявунні нідзе не было бачна. І чаго яна толькі нагаварыла сваім родным, каб давесці, што ёй трэба застацца ў хаце?

Крабат прыпыніўся ў карчме, каб трошкі адпачыць. Перакусіў лустай чорнага хлеба з вяндлінай, выпіў кілішак-другі жытнёвай. Потым пакрочыў далей у Маўкендорф, зайшоў там у шынок, сеў за стол і замовіў піва.

А ўвечары танцаваў з дзяўчатамі, плёў ім на вушка ўсялякія дурасці, чмурыў ім галовы і нават распачаў сварку з хлопцамі.

— Гэй ты, а ну пайшоў адселя!

Яны не на жарт раззлаваліся і ўжо збіраліся выкінуць яго на вуліцу, але Крабат пстрыкнуў пальцамі. Іх ногі быццам прыраслі да зямлі, самі хлопцы не маглі зрабіць ні руху.

— Бараны! — гукнуў Крабат. — Начысціць мне лыч у вас проста так не атрымаецца. Займіцеся лепей сваймі!

Тут на пляцоўцы ўсчалася такое ліхалецце, якога ў Маўкендорфе ніхто ніколі не бачыў.

Куфлі лёталі над галовамі, крэслы ламаліся ў шчэпкі. Хлопцы біліся як утрапёныя. Слепа малацілі адзін

аднаго кулакамі. Шынкар у адчаі ламаў рукі, дзяўчаты верашчалі, музыкі давалі драла праз вокны.

— Так яго, так! — падбадзёраў хлопцаў Крабат. — Пні яму ў бок! Давай! Мацней! Таўчы!

ПРАЦА НЕ З ЛЁГКІХ

Назаўтра раніцай Майстар пацікавіўся ў Крабата, дзе той правёў нядзелю і ці спадабалася яму выправа.

— Ну так... — паціснуў плячыма Крабат. — Збольшага няблага.

І расправёў Майстру пра паход у Маўкендорф, пра танцы і бойку з вясковымі хлопцамі. Павесяліўся, бадай, добра, але каб з ім пайшоў які-небудзь Сташка або Андруш — ды і хто заўгодна з млынарчукоў, — усё атрымалася б нашмат весялей.

— Ці, скажам, Лышка?

— Лышка не, — сказаў Крабат, нягледзячы на рызыку выклікаць Майстраву незадаволенасць.

— Чаму не?

— Цярпець яго не магу, — прызнаўся Крабат.

— І ты? — засмяяўся Майстар. — Тады наконт Лышкі мы сходзімся. Што, здзівіўся?

— Так, — сказаў Крабат. — Неяк нечакана.

Майстар змерыў яго позіркам. Быццам і добразычлівым, хоць і не без насмешкі.

— Акурат гэта мне ў табе, Крабаце, і падабаецца. Што ты заўжды шчыры і адкрыта кажаш што думаеш.

Крабат стараўся не глядзець на Майстра. Ён не ведаў, як успрымаць Майстравы словы. Ці не крыецца ў іх пагроза? Таму вельмі ўзрадаваўся, калі млынар змяніў тэму.

— Што да нашай апошняй размовы, запомні адно, Крабаце! Ад сёння ты штонядзелю можаш хадзіць куды захочацца, а калі не захочацца, то заставайся дома. Такой прывілеяй я надзяляю толькі цябе, майго найлепшага вучня. Я сказаў — і не спрачацца!

Крабат згараў ад нецярпення, каб хоць потайкам убачыцца з Юрэкам. Той жа наадварот — пасля іх нядзельнай размовы за дрывотняй усяляк яго пазбягаў. Як бы Крабат хацеў звязацца з ім, прынамсі думкамі! Але на Таемнае Брацтва чарадзеяны заклён не дзейнічаў.

Калі яны ўрэшце сутыкнуліся ў кухні, Юрэк намякнуў, што Крабату лепей пару дзён пацярпець, «бо я яшчэ не падтачыў ножыка, які ты мне даваў надоечы. Калі што, я ўсё прынясу: я помню пра цябе».

— Добра, — Крабат скеміў, што Юрэк меў на ўвазе.

Недзе праз паўтыдня Майстру зноў спатрэбілася выехаць па сваіх справах. «Дні на два, можа, на тры», — сказаў ён перад ад'ездам.

Уночы Юрэк разбудзіў Крабата.

— Хадзем у кухню, там і пагаворым.

— А яны? — Крабат паказаў на хлопцаў.

— Яны спяць моцна, — запэўніў Юрэк. — Іх зараз ні громам, ні маланнёй не дабудзішся. Я пра ўсё паклапаціўся.

У кухні Юрэк абвёў стол і крэслы магічным колам з пентаграмай і крыжамі. Запаліў свечку, паставіў яе паміж сабой і Крабатам.

— Я прымусіў цябе доўга чакаць, — пачаў ён. — Трэба быць асцярожнымі, сам разумееш. Каб ніхто не здагадаўся, што мы ўпотаікі сустракаемся. У мінулую нядзелю я даверыў табе пэўныя рэчы — мабыць, ты трохі паламаў над імі галаву.

— Так, — сказаў Кратат. — Ты хацеў мне расказаць, як можна выратавацца ад Майстра. І, калі я правільна цябе зразумеў, тым самым я адпомшчу за Тонду і Міхала.

— Усё правільна, — пацвердзіў Юрэк. — Калі дзяўчына кахае цябе, то ў апошні вечар года яна можа прыйсці да Майстра і папрасіць цябе адпусціць. Ён прызначыць ёй выпрабаванне, і калі яна яго вытрымае, то ў навагодняю ноч мусіць памерці сам Майстар.

— А ці цяжкае гэта выпрабаванне? — спытаў Кратат.

— Дзяўчына павінна даказаць, што ведае цябе, — прамовіў Юрэк. — Яна павінна знайсці цябе сярод іншых млынарчукоў і сказаць: «Вось ён!»

— А потым?

— Болей у Карактары нічога не напісана. На першы погляд падаецца, што справа — на раз плюнуць.

— Калі тут няма падводных камянёў, — не мог не пагадзіцца Кратат. — Што, калі ў вядзьмарскай кнізе ёсць патаемны дадатак? Або, напрыклад, яе ўказанні трэба чытаць іначай? От бы даведацца, што там дакладна напісана...

— Напісана-та ўсё ясна і зразумела, — запэўніў Юрэк. — Але Майстар умее патлумачыць напісанае на свой капыл, — хлопец узяў шчыпцы і падрэзаў кончык свечачнага кнота, каб не куродзіміў. — Шмат гадоў таму, калі я быў яшчэ новенькі на Козелевых багнах, адзін з млынарчукоў, па імені Янка, дамогся выпрабавання. Ягоня дзяўчына прыйшла раўнютка ў патрэбны час

у апошні вечар года і папрасіла млынара адпусціць ейнага каханага. А Майстар кажа: «Добра. Знойдзеш свайго Янку, можаш забраць — як і напісана». І з гэтымі словамі вядзе яе ў чорную камору, дзе мы, усе дванаццаць у крумкачовым абліччы, сядзім на жэрдцы. А сам загадзя прымусіў усіх нас схавачь дзюбу пад левым крылом. І вось мы сядзім, а дзяўчына ніяк не можа выглядзець Янку. «Ну, і дзе ён? — пытае Майстар. — Тут, з правага краю? Ці мо вунь той пасярод? А можа, іншы? Не спяшайся, падумай спакойна. Ты ж ведаеш, што ад гэтага залежыць». Яна, вядома, усё ведала. Потым крыху павагалася і наўздагад паказала на аднаго з нас. Гэта аказаўся Кіта.

— А потым? — спытаў Крабат.

— Да раніцы яны не дажылі. Ні Янка, ні ягоная дзяўчына.

— І што далей?

— Пасля толькі Тонда асмеліўся паспрабаваць. З Варшулінай дапамагай. Але ты і сам усё ведаеш.

Свечка зноў закуродыміла, і Юрэк яшчэ раз падрэзаў кнот.

— Аднаго я не разумею, — азваўся Крабат пасля доўгага маўчання. — Чаму ніхто іншы не паспрабаваў выбрацца?

— Дык адкуль ім ведаць як? — адказаў Юрэк. — Тыя нямногія, хто ведае, штораз спадзяюцца, што сёлета ўсё абыззецца. Нас жа дванаццаць, а паміраць выпадае толькі аднаму. Акрамя таго на кон пастаўлена яшчэ нешта, што ты мусіш ведаць. Дапусцім, вытрымала дзяўчына выпрабаванне — і Майстар прайграў. Але як толькі ён памрэ, тады махай рукой усёй ягонай навуцы.

Вокам не міргнеш, як мы зноў звычайныя млынарчукі, і капцы ўсяму чарадзеіству.

— А калі б Майстра напаткала іншая смерць?

— Тады б чарадзеіства засталося, — сказаў Юрэк. — І гэта яшчэ адна прычына, чаму жменька млынарчукоў, якія ўсё ведаюць, змірылася з тым, што кожны год нехта мусіць памерці.

— А ты? — спытаў Крабат. — Чаму ты гэтаму не працівішся?

— Бо я пакуль што не наважыўся, — сказаў Юрэк. — А яшчэ ў мяне няма дзяўчыны, якая б папрасіла за мяне.

Ён ашчаперыў падсвечнік рукамі і засоўгаў ім сюды-туды па сталёніцы. Марудна і не спускаючы вачэй, быццам хацеў знайсці важны для сябе адказ.

— Значыць так, Крабаце, — сказаў ён урэшце. — Прымаць канчатковае рашэнне табе яшчэ рана. Але паклапаціцца пра ўсё мы мусім ужо цяпер. Трэба пакласці ўсе сілы на тое, каб у выпадку небяспекі палегчыць дзяўчыне выпрабаванне.

— Ведаю! — усклікнуў Крабат. — Я дам ёй патрэбны знак у думках. Усё атрымаецца, мы ж гэта праходзілі!

— Не атрымаецца, — запярэчыў Юрэк.

— Чаму?

— Таму што Майстар лёгка ўсяму перашкодзіць. Ён зробіў так з Янкам, зробіць так і гэтым разам — нават не сумнявайся.

— І што тады? — спытаў Крабат.

— За лета і восень, — сказаў Юрэк, — табе трэба пастарацца навучыцца супрацьстаяць волі Майстра. Калі мы перакінемся крумкачамі і сядзем на жэрдку, а ён загадае: «Засуньце дзюбы пад левае крыло!» — табе трэба будзе схітрыцца і аднаму схаваць дзюбу пад правае.

Разумееш? Паводзячыся падчас выпрабавання іначай за аstatніх, ты падасі знак, і дзяўчына здагадаецца, на якога крумкача паказаць. Вось і ўвесь сказ.

— І што мне рабіць? — спытаў Крабат.

— Трэніраваць волю.

— І ўсё?

— Гэтага болей чым даволі. Сам пабачыш. Пачынаем? Крабат згадзіўся.

— Давай так, — пачаў Юрэк. — Я буду Майстрам. Я дам табе загад, а ты паспрабуеш зрабіць усё наадварот. Напрыклад, калі я загадаю табе перасунуць нешта справа налева, ты зрушыш гэта злева направа. Загадаю табе ўстаць, ты застанешся сядзець. Скажу табе глядзець на мяне, ты адвядзеш вочы ўбок. Ясна?

— Ясна, — сказаў Крабат.

— Добра, тады пачынаем, — Юрэк паказаў на падсвечнік, які стаяў паміж імі. — Вазьмі яго і падсунь да сябе!

Крабат працягнуў руку да падсвечніка з цвёрдым намерам адсунуць яго да Юрэка — і раптам адчуў адпор. Сіла, якая супрацьстаяла яго ўласнай волі, рынула на Крабата і на імгненне яго паралізавала. Распачаўся маўклівы двубой. Юрэк аддаваў загад — Крабат спрабаваў супраціўляцца, зламаць загад ці адвесці.

Ён рашуча стараўся адсунуць падсвечнік. «Ідзі ад мяне! — казаў ён у думках. — Ідзі! Прэч!»

Але заўважыў, як яго воля паступова скараецца Юрэкавай і паціху згасае.

«Як загадаеш», — урэшце пачуў Крабат свой голас.

І пакорліва падсунуў падсвечнік да сябе. Яго нібы цалкам спустошылі. Каб нехта сказаў, што ён памёр, ён бы паверыў.

— Не адчайвайся! — з далёкай далі пачуўся голас Юрэк.

Потым на яго плячо легла чыясьці рука, і ён зноў пачуў Юрэка, толькі ўжо зусім блізка:

— Не забывай, Крабаце. Гэта толькі першая спроба.

З тае пары яны праводзілі ў кухні ўсе ночы, калі Майстра не было на млыне. Пад Юрэкавым кіраўніцтвам Крабат трэніраваў сваю волю не згінацца пад націскам волі сябра. Праца была не з лёгкіх для іх абодвух. Даволі часта падавалася, што Крабат вось-вось упадзе духам.

— Калі ў мяне нічога не атрымаецца, — казаў ён Юрэку, — і калі мне давядзецца памерці, то я, прынамсі, не хачу быць вінаватым у гібелі дзяўчыны. Разумееш?

— Так, — казаў Юрэк, — разумею, Крабаце. Але дзяўчына пакуль нічога не ведае. То і не трэба перажываць наперад, што ты там сабе вырашыш. Галоўнае — не спыняцца. Не губляй смеласці і не здавайся — і ты пабачыш, колькі ўсяго мы дасягнём да канца года. Вер мне!

І зноў, у які ўжо раз, катаржныя пакуты распачаліся нанова. Але паціху-памалу, і ў канцы лета то ў адным, то ў другім запрабіваліся першыя поспехі.

СУЛТАНАЎ АРОЛ

Няўжо Майстар нешта западозрыў? Можа, Лышка дапамог яму натрапіць на іх след? Адным вечарам — толькі распачаўся верасень — Майстар запрасіў млынарчукоў выпіць. Усе сабраліся за вялікім сталом у яго пакоі, і калі келіхі былі напоўненыя, млынар нечакана абвясціў тост за сяброўства. Юрэк з Крабатам збянтэжана перазірнуліся над сталом.

— Да дна! — усклікнуў Майстар. — Усім выпіць да дна! — потым загадаў Лобашу наліць яшчэ па келіху. — Мінулым летам я расказваў вам пра свайго найлепшага сябра Ірэка. І не ўтаіў, што аднойчы забіў яго. Як так выйшла, вы зараз і даведаецеся... Было гэта падчас вялікай вайны з туркамі. Нам з Ірэкам давалося тады знікнуць з Лужыцы і на пэўны час разлучыцца. Я завербаваўся ў войска кайзера і служыў там мушкецёрам. Што да Ірэка — я пра такое і падумаць не мог, — ён наняўся галоўным чарадзеям да турэцкага султана. Вайскаводца кайзера — тадышні маршал Саксоніі — завёў нашае войска ўглыб Венгрыі, дзе мы выставілі фартыфікацыі твар у твар да ворага. Вайны тут амаль не адчувалася, калі не лічыць рэдкія перастрэлкі з абодвух бакоў і гарматную пальбу сям-там на падступах праціўніка. І вось

адным ранкам выявілася, што пад покрывам ночы туркі схапілі і выкралі маршала Саксоніі. Без магіі, відавочна, не абышлося. Неўзабаве да нашых умацаванняў прыскакаў парламенцёр і заявіў, што маршал Саксоніі — палонны ў султанавых руках і што яго выдадуць толькі тады, калі цягам шасці дзён нашае войска выйдзе з Венгрыі. Іначай раніцай сёмага дня яго павесяць. Мы былі ашаломленыя. А я не ведаў, што Ірэк у турэцкім лагеры, вось і выклікаўся вызваліць маршала з палону.

Майстар адным духам асушыў келіх, кіўнуў Лобашу, каб той наліў яшчэ віна, і працягнуў далей:

— І хоць наш капітан заявіў, што ў мяне паехалі глудзы, ён усё адно давёў маю прапанову да палкоўніка, той прывёў мяне да генерала, а той падаўся са мной да герцага Лёйхтэнбергскага, які ў адсутнасці маршала ўзяў галоўнае камандаванне на сябе. Спыраша герцаг не даў мне веры. Тады я на ягоных вачах ператварыў штаб-афіцэраў у папугаяў, а генерала, які мяне прывёў, — у залатога фазана. Каб пераканаць герцага, гэтага было дастаткова. Ён папрасіў мяне хутчэй абярнуць спадарства назад у людзей і паабяцаў узнагароду ў тысячу дукатаў, калі ў мяне атрымаецца вызваліць маршала. Потым загадаў прывесці ўласных верховых коней і дазволіў мне выбраць сабе аднаго.

Майстар зноў спыніў аповед, каб прамачыць горла, Лобаш зноў напоўніў яго келіх, і млынар павёў далей:

— Я мог бы і надалей проста расказваць сваю гісторыю, — сказаў ён, — але надумаў нешта лепшае. Працяг вы перажывяце разам са мной. Крабат будзе граць маю ролю, ролю спрактыкаванага ў магіі мушкецёра, які хоча вызваліць маршала Саксоніі. Нам толькі трэба некага за Ірэка...

Ён стаў аднаго за адным аглядаць хлопцаў. Агледзеў Ганцу, Андруша са Сташкам. Урэшце погляд яго вока спыніўся на Юрэку.

— Можа, ты... — прамовіў ён. — Будзеш Ірэкам, калі хочаш.

— Добра, — абыякава сказаў Юрэк. — Некаму ж трэба ім быць.

Яго ўсмешка не збіла Крабата з толку. Абодвум было ясна, што Майстар хоча іх выпрабаваць. Цяпер трэба быць акуратнымі і не выдаць сябе.

Млынар расцёр над полымем свечкі дробку сушаных зёлак.

Цяжкі дурманлівы пах напоўніў пакой, павекі млынарчукоў зрабіліся цяжкімі.

— Заплюшчыць вочы! — загадаў Майстар. — Зараз пабачыце, што здарылася ў Венгрыі. А Крабат з Юрэкам будуць рабіць усё так, як мы тады з Ірэкам на вялікай вайне з туркамі...

Цяжкая як свінец стома навалілася на Крабата. Паціху яго ахутаў сон. Недзе далёка лунаў манатонны голас Майстра:

— Юрэк — галоўны султанаў чарадзеяў — атабарыўся ў іхным лагеры і прысягнуў турэцкаму паўмесяцу... А Крабат — мушкецёр Крабат — у белых гамашах і сінім ваенным мундзіры стаіць праваруч ад герцага Лейхтэнбергскага і глядзіць, як да яго падводзяць коней...

Крабат — мушкецёр Крабат — у белых гамашах і сінім ваенным мундзіры стаіць праваруч ад герцага Лейхтэнбергскага і глядзіць, як да яго падводзяць коней. Найболей яму падабаецца вараны конь з белай плямкай на лбе, здалёк падобнай да пентаграмы.

«Дайце мне вунь таго!» — кажа ён.

Герцаг загадвае асядлаць і зацугляць варанога. Крабат набівае мушкет, вешае яго на плячо і ўскаквае на каня. Лёгкім трушком аб'язджае парадную плошчу, затым паддае жарабцу шпоры і на поўным галопе кідаецца да герцага і яго світы, быццам хоча ўтаптаць іх у зямлю. Ад жаху спадарства разбязгаецца хто куды, але Крабат праносіцца над іх напудранымі парыкамі, і пад усёахопныя ахі-ўздыхі вараны конь уздымаецца наўпрост у неба і імчыць прэч. Мала таго! Жарабец і вершнік пачынаюць раставаць у паветры — паціху-памалу, пакуль цалкам не знікаюць з відавоку. Не ўгледзець нават яго мосці генералу-фельдмаршалу графу Галасу, а ў яго ж самая зоркая падзорная труба ва ўсім кайзераўскім войску.

Крабат скача ў галавакружнай высі зусім як па роўнаму полю. Неўзабаве на краі зрашэчанай стрэламі вёскі ён заўважае першых туркаў. Іх стракатыя турбаны бліскаюць на сонцы, гарматы займаюць пазіцыі за габіёнамі, між аванпостамі маячаць конныя патрулі. Але ні Крабата, ні яго каня нікому не бачна. Толькі коні пад туркамі раздзімаюць ад страху ноздры і сабакі падтульваюць хвасты і заліваюцца брэхам.

Над турэцкім стойбішчам лапоча на ветры зялёны штандар прарока. Крабат кіруе варанога ўніз, акуратна прызямляецца. Непадалёк ад раскошнага шатра, у якім размяшчаецца султан, ён бачыць трохі меншы шацёр пад аховай некалькіх дзясяткаў янычараў.

Ведучы пад аброць каня, Крабат заходзіць у шацёр. Там на паходным зэдлі, занурыўшы твар у далоні, сядзіць знакаміты дрэздэнскі ваяр і турэцкая пагібель, маршал Саксоніі. Крабат робіцца бачным, кашляе, падступае да яго... і палюхаецца.

У маршала на левым воку павязка з чорнай скуры!

«Чаго трэба? — пытае ён рыпучым — як у крумкача — голасам. — Каму служыш? Туркам? Як ты трапіў у шацёр?»

«Маю гонар далажыць, — кажа Крабат. — У мяне загад вызваліць Вашу Светласць. Мой конь напагатоўе».

Цяпер і вараны робіцца бачным.

«Калі Ваша Светласць не запярэчыць...» — Крабат ускаквае на жарабца і паказвае маршалу, дзе за ім сесці. І яны стралой вялятаюць з шатра.

Янычары збянтэжаныя настолькі, што не паспяваюць і пальцам паварухнуць. З незмаўкальным крыкам «Разыдзіся!» Крабат і вызвалены маршал праносяцца між лагернымі намётамі. Ад аднаго іх выгляду нубійскія гвардзейцы султана ўпускаюць з рук пікі і шаблі.

«Но, пайшоў! — крычыць Крабат. — Трымайцеся, Ваша Светласць!»

Ніхто не наважваецца заступіць ім дарогу. Вось яны пакідаюць лагер і выязджаюць у чыстае поле. Крабатаў вараны ўздымаецца ў паветра. І толькі цяпер туркі адкрываюць па іх агонь, адразу з усіх ствалоў. Чуваць толькі, як — фух! шух! — міма свішчуць кулі.

Крабат у гуморы — турэцкія кулі яму анігадкі.

«Калі малойчыкі хочуць нас падбіць, ім трэба страляць па нас зарадам з золата, — патлумачыў ён маршалу. — Жалезныя і свінцовыя кулі нас не зачэпяць, а стрэлы — пагатоў».

Пальба сцішваецца, агонь спыняецца. Тут з лагера туркаў нешта як зашамаціць, як зашыпіць. І ўсё бліжэй і бліжэй. Калі Крабат скача ў паветры, яму нельга абарочвацца назад, таму ён просіць маршала глянуць, што там.

Той наведамляе, што за імі гоніцца агромністы чорны арал.

«Ён каменем падае з неба, з сонечнага боку, цэліць глюгай прама ў нас!»

Крабат прамаўляе заклён, і між імі і арлом вялізнай шэрай хмарай вырастае шчыльная гара туману.

Арол прабіваецца скрозь яго.

— Глядзі! — гарлае маршал. — Зараз ён кінецца!

Крабат даўно ўжо сцяміў, што за птушка іх пераследуе. Хлопца ні на каліўца не здзіўляе, калі арол крычыць:

«Разварочвай! Іначай вам смерць!»

Крычыць голасам, які Крабат недзе ўжо чуў. Але дзе? Аднак на развагі няма часу! Ён махае рукой — уздымаецца бура, якая адкідвае арла назад і наогул мусіла б змесці яго з неба, як пёрка. Але якое там! Султанаў арол і з ураганам справіцца.

«Разварочвай! — крычыць ён. — Здавайцеся, пакуль не позна!»

«Голас!» — Крабат пазнаў, каму ён належыць. Гэта ж Юрэк, яго сябар, з якім ён шмат гадоў таму служыў млын-нарчуком на Козелевых багнах.

«Арол! — папярэджвае маршал. — Зараз ён нас даго-ніць! — раптам Крабат пазнае і гэты голас, які хрыціць яму ў самае вуха: — У цябе ж стрэльба, мушкецёру! Чаму ты проста не саб'еш гада?»

«У мяне няма нічога залатога, каб стрэліць».

Крабат радуецца, што ў яго і праўда нічога няма.

Аднак маршал Саксоніі — ці кім там ён насамрэч ёсць — адрывае ад мундзіра залаты гузік.

«На, набівай рулю і страляй!»

Юрэк, арол Юрэк, зусім блізка — колькі разоў крылом махнуць. Крабат нават у сне не можа яго забіць. Удае, быццам набівае рулю мушкета залатым гузікам, але насамрэч выкідвае яго.

«Страляй жа! Страляй!» — напірае маршал.

Не азіраючыся, Крабат заводзіць мушкет над левым плячом і спускае курок у пераследніка. Не цэліцца — ён жа ведае, што стрэльба набіта адным порахам без залатога гузіка.

Грукае стрэл — і раптам пранізлівы перадсмяротны крык:

«Крабаце! Кра-абаце!»

Крабат уздрыгвае і выпускае зброю з рук. Потым закрывае твар рукамі і плача.

«Крабаце! — звініць у яго ўвушшу. — Кра-а-абаце!»

Крабат са стогнам прахапіўся са сну. Як выйшла, што ён апынуўся за сталом побач з Андрушам, Петарам, Мертанам і іншымі? Як яны глядзелі на яго — спалатнелыя і перапалоханыя — і як адразу ж хавалі вочы, калі ён пераводзіў на іх позірк!

Майстар сядзеў ціха, як памерлы. Адкінуўся на крэсле, быццам да нечага прыслухоўваўся.

Юрэк таксама не варушыўся. Ён ляжаў грудзмі на стале, твар павернуты ўніз, рукі распасцёртыя ў арліным размаху: пару імгненняў таму яны і былі крыламі. Каля Юрэка — перакулены келіх. На стальніцы — цёмначырвоная пляма. Віно ці кроў?

Лобаш захліпаў носам і кінуўся да Юрэка.

— Ён памёр! Памёр! — закрычаў ён. — Крабаце, ты яго забіў!

У Крабата сціснула горла. Ён рвануў на сабе кашулю.

Раптам бачыць: Юрэк кратае рукой. Потым другой. Нібыта жыццё паціху пачало да яго вяртацца. Ён абпаёрся рукамі на стол і падняў галаву. На лбе — круглая чырвоная пляма. Над пераносем.

— Юрэку! — малы Лобаш схапіў яго за плечы. — Ты жывы, Юрэку! Жывы!

— А ты як думаў? — азваўся Юрэк. — Мы ж усё разыгрывалі. Вось толькі ад Крабатава стрэлу галава гудзіць. Наступным разам хай нехта іншы будзе Ірэкам. А з мяне досыць. Я пайшоў спаць.

Хлопцы з палёгкай засмяяліся, і Андруш сказаў, што ва ўсіх было наўме:

— Ідзі спаць, братку! Ідзі! Галоўнае, што ты гэта перажыў!

Крабат сядзеў за сталом як скамянелы. Стрэлы, крыкі — і раптам вясёлы вэрхал: як гэта звязаць?..

— Хопіць! — грывнуў Майстар. — Маўчаць! Сіл на вас няма! А ну селі і сціхлі! — ён скочыў на ногі. Адной рукой абапёрся на стол, а другой сціснуў келіх, нібы хацеў яго струшчыць. — Вам гэта ўсяго толькі страшны сон, ад якога можна абудзіцца, каб потым... А я... Я ўсё гэта не сніў. Тады ў Венгрыі я яго забіў! Забіў свайго сябра. Мусіў забіць. Як гэта зрабіў Крабат. Як на маім месцы зрабіў бы кожны з вас. Кожны!

Ён ляпнуў кулаком па стале — аж келіхі падскочылі. Схапіў збанок з віном і ўзяўся прагна піць. Потым бразнуў яго аб сцяну і зноў закрычаў:

— Прэч пайшлі! Усе прэч! Прэч! Дайце пабыць аднаму! Аднаму!

Крабат таксама хацеў пабыць адзін, таму крадком выслізнуў з млына. Ноч была без месяца, але ясная. Росным поплавам ён прайшоў да става і зірнуў на чорную водную роўнядзь — з яе падміргвалі зоры і настойліва клікалі пакупацца. Ён скінуў з сябе адзенне, слізгануў у сажалку і крыху адплыў ад берага.

Ад сцюдзёнай вады ў галаве праяснілася. Пасля ўсяго, што адбылося сёння вечарам, свежая галава залішняй не была. Ён даў нырца, потым яшчэ з дзясятка разоў. Затым, адфыркаваючыся і ляскаючы зубамі, пайшоў з вады.

На беразе стаяў Юрэк з коўдрай у руках.

— Застудзішся, Крабаце. Выходзь! Што ты там сабе ўздумаў?

Ён дапамог сябру выбрацца на бераг, укрыў яго коўдрай і ўжо хацеў дапамагчы выцерціся.

Крабат адступіўся.

— Юрэку, я не разумею, — сказаў ён. — Проста не вазьму ў розум, як так здарылася, што я стрэліў у цябе.

— Ты і не страляў, Крабаце. Прынамсі залатым гузікам.

— Упэўнены?

— Здагадацца было няцяжка — я ж цябе ведаю, — Юрэк пхнуў яго ў бок. — Можа, ад маіх дзікіх крыкаў і пазакладала ўвушшу, але яны мне нічога не каштавалі.

— А пляма ў цябе на лбе? — спытаў Крабат.

— А-а, пляма! — засмяўся Юрэк. — Не забывай, што я крышку цямлю ў Таемных навуках. Крышку. Большага ад дурнога Юрэка чакаць не варта.

КОЛЦА З ВАЛАСОЎ

За лета Крабат некалькі разоў скарыстаўся сваім правам на нядзельны выхад у свет. Не столькі каб пазабавіцца самому, колькі дзеля таго, каб не даць Майстру нагоды для большых падазрэнняў. Хлопец яшчэ не пазбавіўся ад прадчування, што млынар толькі і глядзіць, каб заманіць яго ў пастку.

З таго, як ён стрэліў па Юрэку, мінула тры тыдні, а Майстар дагэтуль ніводным слоўцам з ім не перакінуўся. А потым спытаў неяк увечары, нібы міжволі — зусім як пра нешта неістотнае:

— У нядзелю ты, мабыць, у Чарнагорыцу пойдзеш?

— Навошта? — не зразумеў Крабат.

— У нядзелю там будзе кірмаш. Я думаў, іншай прычыны не трэба.

— Паглядзім, — прамовіў Крабат. — Ты ж ведаеш, што мне нецікава цягацца сярод чужых людзей аднаму і без сяброў.

Пазней ён спытаў у Юрэка парады, што рабіць.

— Ісці! — сказаў Юрэк. — А як па-іншаму?

— Гэта ўжо зашмат, — сказаў Крабат.

— Анягож, на коне стаіць вельмі шмат, — сказаў Юрэк. — Да таго ж будзе добрая магчымасць пагаварыць з дзяўчынай.

Крабат сумеўся.

— Ты ведаеш, што яна з Чарнагорыцы?

— З Вялікадня. Калі мы сядзелі ля вогнішча. Было няцяжка здагадацца.

— Значыць, ты яе ведаеш?

— Не, — сказаў Юрэк. — Не ведаю і ведаць не хачу. Бо чаго я не ведаю, таго з мяне не выцягнеш.

— Але калі мы сустрэнемся, як зрабіць так, каб Майстар нічога не заўважыў?

— Ты ж ведаеш, як маляваць магічнае кола, — Юрэк пакорпаўся ў кішэні і ўсунуў яму ў рукі трэску. — На, бяры! Сустрэнься са сваёй дзяўчынай, пагавары з ёй!

У суботу Крабат рана лёг спаць. Ён хацеў пабыць адзін, каб на самоце спакойна ўзважыць, сустракацца яму з пявунняй ці не. Ці варта нарэшце расказаць ёй пра ўсё?

На начных уроках у Крабата апошнім часам усё часцей атрымлівалася не паддавацца Юрэкавым загадам. А часам нават першым увагнаць яго ў пот. «Не тое каб гэта шмат чаго значыла, Крабаце, — казаў Юрэк. — Галоўнае — не пралічыцца і не прыменшыць Майстравых сіл. Але агулам і ў цэлым справа не безнадзейная».

З кожнай удалай спробай Крабатава ўпэўненасць расла. Капаллюх жа адолеў млынара. Што тады замінае Крабату? Тут ён разлічваў на Юрэкаву дапамогу... і на пявунню.

Але менавіта таму Крабата яшчэ бралі сумневы. Ці трэба яму ўцягваць пявунню ва ўсю гісторыю? Хто

даў яму на гэта права? Ці варта рызыкаваць яе жыццём дзеля ягонага?

Крабат вагаўся. З аднаго боку, ён мусіў пагадзіцца з Юрэкам: магчымасць сустрэцца — найспрыяльнейшая. Хто ведае, калі такое яшчэ надарыцца. Але было і другое — цяжкае рашэнне, ці расказваць ёй усё заўтра. Калі ён сам не да канца ва ўсім разабраўся.

«Што, калі я раскажу ёй толькі асноўнае, — падумалася яму, — а пра дзень і час выпрабавання змаўчу?..»

На душы адразу палегчала.

«Гэта значыць, ёй не трэба будзе вырашаць усё спехам, а я выйграю час і пагляджу, як яно ўсё абярнецца. Да самага апошняга моманту».

Хлопцы пазайздросцілі Крабату, які ў нядзелю пасля абеду паведаміў, што Майстар даў яму адпускны да канца дня, бо ў Чарнагорыцы сёння кірмаш.

— Кірмаш! — усклікнуў Лобаш. — Адно толькі слова пачую, як перад вачыма стаяць пірагі неўабхват і горы салодкіх калачоў! Прынясі які абараначак, каб хоць у рот укінуць!

«Вядома, прынясу», — хацеў было сказаць Крабат, але Лышка апырэдзіў яго сваёй заўвагай:

— Ну ты прыдумаў! Няўжо ты лічыш, што Крабату ў Чарнагорыцы не знойдзецца іншага занятку, акрамя што пра пірагі думаць?

— Не! — запярэчыў Лобаш. — А чаго яшчэ шукаць на кірмашы?!

Сказаў так рашуча, што ўсе засмяяліся.

Крабат папрасіў у Юрэка хусціну, у якую яны завачвалі перакуску, калі ішлі працаваць у лес ці на тарфянік. Акуратна склаў яе, засунуў пад шапку і сказаў:

— Пачакай, Лобашу! Глядзіш, можа, і табе нешта перападзе...

Крабат выйшаў з хаты, перайшоў Козелевы багны і за лесам натрапіў на палявую дарогу, якая вывела яго да Чарнагорыцы. На тым месцы, дзе велікодным ранкам яны сустрэліся з пявунняй, ён намаляваў магічнае кола і сеў усярэдзіну. Было цёпла і сонечна, нязвыкла для гэтай пары года. Што ні кажы, надвор'е як на кірмаш.

Крабат зірнуў у бок вёскі. З дрэў у садах даўно паздымалі плады, толькі з дзясятка яблыкаў ззялі жоўтымі плямамі дзе-нідзе спаміж завялага лісця.

Крабат напаўголаса прамовіў чарадзеіныя словы і ўсімі думкамі памкнуўся да пявунні.

«Тут на лузе сядзіць нехта, хто хоча з табой пагаварыць. Знайдзі для яго колькі хвілінак, ён абяцае, што доўга цябе не затрымае. Ён просіць цябе: зрабі так, каб ніхто не даведаўся, куды ты ідзеш і з кім сустракаешся. Ён спадзяецца, што ты прыйдзеш».

Вядома, пачакаць яму трошкі давядзецца. Ён лёг на спіну і заклаў рукі пад галаву, каб яшчэ раз абдумаць усё, што меў распавесці пявунні. Сіняе неба было высокім і ясным, як заўсёды ўвосень. Крабат углядаўся ўвысь, і яго павекі ўсё цяжэлі.

Прачнуўшыся, ён убачыў побач пявунню. І спачатку не мог зразумець, як яна сюды трапіла. Але вось яна, цягліва чакае. У нядзельнай спадніцы ў зборкі, з квяцістай шаўковай хусткай на плячах, валасы схаваныя пад белы ільняны каптурок з карункамі.

— Пявуння! — гукнуў ён. — Ты даўно тут? Чаму мяне не разбудзіла?

— Я нікуды не спяшаюся, — сказала яна. — І я падумала, што лепей, калі ты сам прачнешся.

Ён абалпёрся на правы локаць.

— Прайшло столькі часу, — пачаў ён, — як мы не бачыліся.

— Так, шмат часу прайшло, — пывуння перабірала ў пальцах рог хусткі. — Толькі ў снах ты часам да мяне прыходзіў. Мы ішлі між дрэваў, памятаеш?

— Так, між дрэваў, — ўзрадаваўся Крабат. — Стаяла цёплае лета, а на табе была светлая сярмяжка... Я помню ўсё, нібы гэта было ўчора.

— Я таксама памятаю, — заківала пывуння і павярнулася да яго тварам. — Пра што ты хацеў пагаварыць?

— Ох, — сказаў Крабат, — я амаль забыўся. Ты можаш уратаваць маё жыццё, калі захочаш...

— Уратаваць жыццё? — перапытала яна.

— Так, — адказаў Крабат.

— А як?

— Зараз хуценька ўсё раскажу.

Ён распавёў ёй, у якую небяспеку трапіў і як яна можа яму дапамагчы — вядома, калі распазнае яго сярод іншых крумкачоў.

— Выглядае нескладана... Вядома, калі ты дапаможаш, — сказала яна.

— Складана ці не, — папярэдзіў яе Крабат, — але ты мусіш ясна разумець, што паплацішся жыццём, калі не вытрымаеш выпрабавання.

Пывуння не вагалася ні імгнення.

— Для мяне тваё жыццё не менш дарагое, чым маё ўласнае, — адказала яна. — Калі мне ісці да млынара прасіць цябе вызваліць?

— Гэтага я пакуль не скажу, — прамовіў Крабат. — Як прыйдзе час, я дам табе знаць. Або прышлю сябра, калі сам не змагу.

Потым ён папрасіў пявунню апісаць хату, у якой яна жыве. Яна апісала і спытала, ці мае ён пад рукой які ножык.

— Вось, — Крабат працягнуў ёй Тондаў складанчык. Апошнімі днямі лязо ўвесь час было чорнае — але як толькі пявуння ўзяла ножык у рукі, ён стаў чыстым і бліскучым. Яна зняла каптурок і адрэзала пасмачку валасоў. Спляла з іх вузенькае колца і аддала яго Крабату. — Гэта будзе нашым знакам. Калі твой сябар прынясе яго, я буду ўпэўненая, што ўсё, што ён мне скажа, перадаў ты.

— Дзякуй табе! — Крабат схаваў колца ў нагруднай кішэні світкі. — А зараз вяртайся ў Чарнагорыцу, я выйду крыху пазней. І не забудзь: на кірмашы мы адно аднаго не ведаем!

— Гэта значыць, што мы не патанцуем? — спытала пявуння.

— Не зусім, — сказаў Крабат. — Патанцаваць мы патанцуем, але не дужа часта. Разумееш?

— Так, разумею.

З гэтымі словамі пявуння паднялася, расправіла зборкі на спадніцы і рушыла назад у Чарнагорыцу, адкуль ужо даносілася кірмашовая музыка.

Перад войтавай хатай вакол прамавугольнай пляцоўкі для танцаў паставілі сталы з лавамі. Калі туды прыйшоў Крабат, хлопцы ўжо кружылі дзяўчат у жвавым танцы. Старэйшыя паважна сядзелі за сталом і паглядалі на моладзь. Мужчыны, якія падаваліся амаль шчуплымі

ў сінім і карычневым нядзельным убранні, пыхкалі люлькамі і папівалі піва з куфляў. А іх жанкі ў святочных строях, падобных да стракатага курынага пер'я, ласаваліся пірагамі з малаком і мёдам ды абгаворвалі маладыя пары на танцавальнай пляцоўцы: хто каму пасуе так, хто каму пасуе не так, хто каму не пасуе зусім і ці праўду людзі дзейкаюць, што вунь той неўзабаве ажэніцца з вунь гэнай і што кавалёва малодшанькая з Барташавым Франтам больш, лічы, не пара.

Музыкі сядзелі пры сцяне хаты на падмостках: чатыры пастаўленыя старчаком пустыя бочкі служылі апірышчам для пляцоўкі, зробленай з пакладзеных адна на адну весніц, якія войт дзеля гэтага загадаў зняць са свірна. Скрыпкі і кларнеты заклікалі да танцаў, басэтя туравала ім сваім «гууу-гууу». Варта было музыкам хоць на хвілю адкласці інструменты, каб прамачыць півам горла — хто-хто, а яны даўно заслужылі, — як адусюль адразу ўздымаліся галасы: «Гэй, там, на гары! Вы сюды граць прыйшлі ці піва хлябтаць?»

Крабат замяшаўся ў натоўп моладзі. Танцаваў з усімі дзяўчатамі без разбору і без аглядкі, як выпадала, то з адной, то з другой.

Калі-нікалі танцаваў і з пявунняй. Танцаваў з ёй роўна столькі, колькі з усімі, хоць сам з цяжкай душой аддаваў яе на танец іншым хлопцам.

Пявуння разумела, што ім нельга сябе выдаць. Танцуючы, яны гаварылі пра розныя глупствы і бязглуздзіцы, пра якія звычайна гавораць у танцы. Толькі вочы яе глядзелі на Крабата сур'ёзна, але гэта заўважыў ён адзін і, заўважыўшы, рабіў усё магчымае, каб не сустракацца з ёй позіркам.

У выніку ні вясковыя жанкі, якія сядзелі пры стале, нічога не западозрылі, ні нават сляпая на левае вока бабця (Крабат толькі цяпер яе заўважыў).

Аднак пасля гэтага Крабат вырашыў больш пывунню на танец не запрашаць.

Зрэшты, доўга трываць не прыйшлося, надышоў вечар. Сяляне з жонкамі паразыходзіліся дадому, хлопцы і дзяўчаты завялі музыкаў у свіран і танцавалі далей ужо на току.

Крабат застаўся вонкі. Падумаў, што разумнейшым будзе зараз вярнуцца на Козелевы багны. Пывуння павінна зразумець, чаму ён пакінуў яе адну.

Ён зняў шапку, каб развітацца, і тут адчуў на галаве нешта мяккае і цёплае.

«Лобаш!» — раптам успомніў ён.

Перавязаўшы рагі хусціны накрыж, хлопец пазбіраў са сталоў кінутыя пірагі з калачамі і туга набіў імі вузел.

ПРАПАНОВА

Зіма набліжалася, і Крабату ўсё больш падавалася, што час запавольваецца. З сярэдзіны лістапада трапляліся дні, у якія адчувалася, што час увогуле спыніўся.

Калі парой нікога не было паблізу, Крабат правяраў, ці на месцы колца з валасоў, якое дала яму пывуння. Ён намацваў яго ў нагруднай кішэні світкі, і яго адразу напаўняла вялікая надзея. «Усё будзе добра! — у думках казаў ён сабе тады. — Усё будзе добра!»

Апошнім часам мала калі выпадала, каб Майстар начаваў не на млыне. Няўжо ён адчуваў, што набліжаецца небяспека, што за яго спінай усчынаецца нешта, з чым трэба быць асабліва пільным.

Крабат з Юрэкам карысталіся тымі рэдкімі начамі, каб працягнуць свае нястомныя заняткі. Крабату ўсё часцей удавалася не паддавацца сябру.

Калі яны аднаго разу зноў сядзелі пры кухонным сталё, Крабат выпадкова выцягнуў з кішэні валасяное колца. Без усялякай задняй думкі надзеў яго на мезенец левай рукі. І калі Юрэк аддаў наступны загад, Крабат зрабіў усё наадварот. Дый так хутка і лёгка — проста дзіву дацца.

— Гэй! — не паверыў Юрэк. — Твае сілы нібыта ўдвая павялічыліся. Як у цябе так атрымалася?

— Не ведаю, — адказаў Крабат. — Можа, гэта выпадкова?

— Не думаю, — Юрэк дапытліва на яго паглядзеў. — Ныйначай нешта дапамагло табе атрымаць такую нечаканую моц.

— Але што? — задумаўся Крабат. — Наўрад ці гэта колца...

— Якое колца? — спытаў Юрэк.

— З валасоў. Дзяўчына дала мне яго ў нядзелю перад кірмашом. А цяпер я надзеў яго на палец... Але прычым тут яно да маіх сіл?

— Не, чакай! — запярэчыў Юрэк. — Паспрабуем з ім яшчэ раз і самі ўсё пабачым.

Яны паспрабавалі з колцам, і неўзабаве ўсе сумневы развеяліся: калі Крабат надзяваў яго на палец, ён гуляючы даваў рады Юрэку — а калі здымаў, усё зноў было па-старому.

— Справа ясная, — пастанавіў Юрэк. — З гэтым колцам ты, як ні круці, будзеш мацнейшы за Майстра.

— Але як такое можа быць? — спытаў Крабат. — Думаеш, што яна ўмее чараваць?

— Не так, як мы, — сказаў Юрэк. — Ёсць від магіі, які трэба старанна вывучаць. Такому, напрыклад, вучыць Карактар: знак за знакам, заклён за заклёнам. А ёсць магія іншага роду. Яна вырастае з самых глыбін сэрца, з хвалявання за таго, каго кахаеш. Ведаю, зразумець цяжка, але ты, Крабаце, мусіш гэтай магіі даверыцца.

Калі заўтра ранкам Ганца пабудзіў хлопцаў і ўсе пайшлі да студні, яны ўбачылі, што за ноч нападала снегу. Свет ураз пабялеў, таму ўсіх зноў ахапіў вялікі непакой.

Але цяпер Крабат усё ведаў. На млыне заставаўся толькі адзін, каму нічога не патлумачылі, — Лобаш. За час, пражыты тут, ён падрос ненашмат, аднак з чатырнаццацігадовага хлопца паспеў зрабіцца юнаком гадоў сямнаццаці.

Адной раніцай ён дзеля жарту кінуў снежкай у Андруша, і той ужо хацеў схапіць яго за каўнер, як паміж імі вырас Крабат і разняў іх. Тады Лобаш спытаў, што гэта найшло на хлопцаў.

— Баяцца, — пацепнуў плячыма Крабат.

— Баяцца? — перапытаў Лобаш. — Чаго?

— Радуйся, — ухіліўся ад адказу Крабат, — што яшчэ не ўсё табе адкрылася. Хутка сам пра ўсё даведаешся.

— А ты, Крабаце... Ты ж не баішся?

— Болей, чым ты думаеш, — сказаў Крабат. — І не толькі за сябе аднаго.

За тыдзень перад Калядамі на Козелевы багны зноў прыехаў пан Жнец. Млынарчукі высыпалі вонкі і кінуліся згружаць мяхі. Гэтай ноччу незнаёмец не застаўся, як звычайна, сядзець на козлах: ён злез з воза і пакульгаў з Майстрам у хату. Хлопцы бачылі, як у вокнах мільгала пеўневае пярэ, нібы ўсярэдзіне палаў агонь.

Ганца загадаў прынесці паходні. Хлопцы моўчкі згружалі намалот з воза і зносілі ў млынарню. Ссыпалі яго ў мёртвы пастаў, набіралі муку ў мяхі і зносілі іх назад на воз.

На досвітку незнаёмец вярнуўся да воза і залез на козлы. Але перад ад'ездам павярнуўся да млынарчукоў.

— Каторы тут Крабат?

У голасе адначасова і пякучы жар, і траскучы мароз.

— Я, — з комам у горле прамовіў Крабат і выступіў наперад.

Фурман агледзеў яго з ног да галавы і кіўнуў.

— Добра, — і махнуўшы бізуном, пагрукатаў на сваім возе прэч.

Тры дні і тры ночы Майстар не выходзіў з чорнай каморы. Увечары чацвёртага дня, напярэдадні Калядаў, ён паклікаў Крабата да сябе.

— Трэба з табой пагаварыць, — пачаў ён. — Цябе, мяркую, не здзівіць. Ты яшчэ вольны выбіраць, са мной ты будзеш або супраць мяне.

Крабат паспрабаваў удаваць, быццам ні пра што не здагадваецца.

— Не разумею, пра што ты гаворыш.

Але Майстар яму не паверыў.

— Не забывай: падабаецца табе ці не, але я ведаю цябе лепей. За столькі гадоў былі тут і такія, хто спрабаваў паўстаць. Тонда, напрыклад, ці Міхал — гэтых дваіх ты ведаеш. Летуценныя дурні! Аднак цябе, Крабаце, я лічыў разумнейшым. Хочаш стаць маім пераемнікам на млыне? У цябе ўсё для гэтага ёсць!

— Ты сыходзіш? — спытаў Крабат.

— Мне ўжо ўсё тут агоркла, — Майстар паслабіў каўнер. — Заманулася мне стаць вольным чалавекам. Праз два-тры гады ты можаш зрабіцца маім наступнікам і пачаць вучыць у Чорнай школе. Калі пагодзішся, табе дастанецца ўсё, што я пакіну. Карактар таксама.

— А што будзе з табой? — спытаў Крабат.

— Падамся ў прыдворныя. Можа, стану міністрам, можа, маршалам, а можа, канцлерам Кароны Польскай — гледзячы што мне прыйдзеца да душы. Вялікія лорды

будуць мяне баяцца, дамы — дагаджаць мне, таму што я буду багатым і ўплывовым. Мне адчыняцца ўсе дзверы, кожны будзе прасіць у мяне парады і спагады. А хто наважыцца мне не падпарадкавацца, таго я ў пыл сатру, бо пушчу ў ход свае чары; і павер мне на слова, Крабаце, я ведаю, як карыстацца ўладай, — Майстар распаліўся, яго вока бліскала жарам, твар наліўся крывёй. — Ты можаш пайсці тым жа шляхам, — працягнуў ён спакайней. — Гадоў дванаццаць — пятнаццаць прабудзеш Майстрам на Козелевых багнах, а потым выглядзіш сабе сярод млынарчукоў спадкаемца, перадасі яму ўвесь скарб — і ўсё, жыві сабе спакойна ў раскошы і велічы.

Крабат намагаўся не страціць яснага розуму і скіраваў думкі да Тонды з Міхалам. Хіба ён не пакляўся адпомсціць за іх? А таксама за астатніх, хто ляжыць на Пустцы? Ды і пра Варшулу трэба памятаць, і пра Мертана, які, праўда, яшчэ жыві са скрыўленай шыяй. Але што гэта за жыццё?

— Тонда мёртвы, — з выклікам сказаў ён Майстру, — Міхал таксама мёртвы. Хто мне паабячае, што я не стану наступным?

— Я паабячаю, — Майстар працягнуў яму левую далонь. — Вось табе маё слова і слова пана Жняца. Ён асабіста ўпаўнаважыў мяне даць гэтае абяцанне. Цвёрдае абяцанне.

Крабат не паціснуў працягнутую далонь.

— Дык калі не я, то наступным стане нехта іншы?

— Нехта заўжды будзе наступным, — Майстар павёў рукой назад, быццам меў змесці штосьці са стала. — Але адгэтуль мы можам вызначаць разам, чыя настала чарга. І будзем браць таго, каго не шкада. Напрыклад, Лышку.

— Цярпець яго не магу, — сказаў Крабат. — Але ён — такі ж млынарчук, як і я. А ты хочаш зрабіць мяне вінаватым... Ладна, не вінаватым — замяшаным у ягонай смерці. Для мяне розніцы аніякай. Ніколі гэтага ў цябе не выйдзе, Майстру. Ніколі! — Крабат падхапіўся на ногі і закрычаў на млынара поўным агіды голасам: — Бяры сабе ў пераемнікі каго захочаш! Я ж займацца гэтым не збіраюся. Усё, я пайшоў!

Майстар захоўваў спакой.

— Пойдзеш, калі я табе дазволю. Сядзь на крэсла і выслухай да канца.

Крабат ледзь стрымаўся, каб не паддацца спакусе і не кінуцца мерацца сіламі з Майстрам. Аднак паслухаўся.

— Бачу, мая прапанова збіла цябе з панталыку, — сказаў Майстар. — Таму я хачу даць табе час, каб спакойна ўсё разважыць.

— Навошта? — спытаў Крабат. — Усё адно адмоўлюся.

— Шкада, — Майстар паглядзеў на Крабата і пахітаў галавой. — Не прымеш маёй прапановы — тады, мабыць, памрэш. Сам ведаеш: труна ў дрывотні ўжо гатовая.

— Але для каго? — сказаў Крабат. — Неўзабаве пабачым.

Майстар нават брывом не павёў.

— А ці ведаеш ты, якія цябе чакаюць наступствы, калі стане так, як ты хочаш?

— Так, — адказаў Крабат. — Я больш не змагу чараваць.

— І што? — здзівіўся Майстар. — Ты гатовы пайсці на гэта? — на хвілю ён нібы задумаўся, потым адкінуўся на крэсле і сказаў: — Добра, даю табе восем дзён. За гэты час — тут ужо я пастараюся — у цябе будзе магчымасць

зведаць жыццё без чарадзейства. З гэтай хвіліны ты забудзеш усё, чаму ў мяне ўсе гэтыя гады навучыўся! Роўна праз тыдзень, увечары перад самым Новым годам, я апошні раз у цябе спытаю, ці пойдзеш ты ў мае пераемнікі. Там і паглядзім, застанешся ты пры сваім ці не.

НА ЗМЕНЕ ГАДОЎ

Гэты тыдзень даўся Крабату асабліва цяжка. Хлопца нібыта вярнулі ў самы пачатак побыту на млыне. Мяхі па пяць гарцаў зерня клаліся на плечы ўсімі пяццю гарцамі, а іх яшчэ трэба было перанесці то з клеці ў млынарную, то з млынарні ў клець. Крабат страціў магічную сілу, і яму давялося зведаць на сабе ўсё: кожную кропельку поту, кожны нацёрты мазоль.

Вечарам ён, зняможаны ад стомы, падаў на сяннік. Але гадзінамі не мог заснуць. Калі ўмееш чараваць, даволі толькі заплюшчыць вочы, прамовіць заклён — і ты ўжо спіш глыбокім моцным сном столькі часу, колькі сабе вызначыў.

«Магчыма, — думаў Крабат, — гэтай здольнасці правальвацца ў сон мне будзе болей за ўсё не хапаць».

Калі ж пасля доўгага ляжання ён нарэшце засынаў, яго адольвалі злыя сны, якія — ясная справа — прыходзілі невыпадкова. Не трэба быць вялікага розуму, каб здагадацца, хто іх насылаў.

Апрануты ў рыззё Крабат з апошніх сіл цягне за вярочыну поўны камення вазок. Пад пякучым летнім сонцам

гэта праца на змор. Яго душыць смага, у горле зусім перасохла. Навокал ані крыніцы, ані дрэўца, каб схавання ў яго засені.

Кляты вазок!

Крабат мусіць адцягнуць яго ў Каменьц Валы-Блашке за мізэрную плату. Жыць жа на нешта трэба. Пасля той бяды — калі на гербісдорфавым млыне ён уваліўся ў жорнавы пастаў і яму расціснула руку на локаць — Крабат рады любой працы, на якую яго наймае хтосьці, як Вол-Блашке.

Так ён цягне за сабой вазок з каменнем, а ў думках чуе хрыплы Майстраў голас: «Ну, Крабаце, ці даспадобы табе жыццё калекі? А магло б пайсці прасцей і лепей, каб ты паслухаўся, калі я пытаў, ці станеш маім пераемнікам на Козелевых багнах! Каб меў выбар сёння, ты зноў адмовіў бы?»

Ноч пры ночы Крабату снілася, як яго спасцігала падобная доля. Ён то старэў, то хварэў, то яго бязвіннага садзілі за краты, то забіралі ў войска, і там ён, смяротна паранены, ляжаў на іржышчы і глядзеў, як кроў крынічыць з яго ран і залівае чырванню заломленыя сцёблы. І ў канцы гэтых сноў у галаве штораз гучаў Майстраў голас: «Каб я даў табе выбар, ты зноў адмовіў бы? Хочаш стаць маім пераемнікам на Козелевых багнах?»

Толькі аднойчы Майстар уласнай асобай з'явіўся ў яго сне. Гэта адбылося ў апошнюю ноч перад сканчэннем прызначанага тэрміну.

Каб дапамагчы Юрэку, Крабат абярнуўся канём. Майстар, апрануты польскім шляхцічам, купіў яго на рынку ў Вітыхенаў за сто гульдэнаў разам з сядлом і аброццю. І вось жарабец у яго ўладзе.

Майстар бязлітасна гоніць яго паплавамі і лугавінамі, па лясх і бездарожыцах, паўз кусты і канавы, праз хмызнякі і балоты.

«Памятай, што я — Майстар!»

Млынар слепа хвошча яго бізуном, уразе яму шпоры ў це-ла. У Крабата з бакоў струменіць па лытках цёплая кроў.

«Я табе пакажу!»

Наўскач налева, наўскач направа — а потым напрасткі да бліжэйшай вёскі.

Майстар цягне за повад, яны спыняюцца ля кузні.

«Гэй, кавалю! Дзе ты, чорт забірай, дзеўся?»

Выбягае каваль, выцірае рукі аб скураны фартух і пыта-ецца, чаго пан-спадар жадае. Майстар адным скокам спеш-ваецца.

«Падкуй мне каня, — кажа ён, — распаленымі да чырвані падковамі».

Каваль не верыць уласным вушам.

«Рас... распаленымі падковамі, васпане?»

«Мне табе што, два разы паўтараць? Зараз я цябе пад-ганю!»

«Бартэк! — гукае каваль вучня. — Пераймі повад у ясна-га пана і патрымай каня!»

Кавалёў вучань, рабаціністы малы, мог бы сысці за Лоба-шава брата.

«Вазьмі самую цяжкую падкову, якая ў цябе маецца! — загадае млынар. — Пакажы мне, што там у цябе ёсць!»

Каваль вядзе яго ў кузню, а хлопчык застаецца трымаць каня і прыгаворвае яму па-лужыцку: «Супакойся, косеньку, супакойся... Цябе ўсяго калоціць».

Крабат трэцца галавой аб плячо хлопчыка. «Калі б з мяне знялі аброць, — думае ён, — я б паспрабаваў урата-вацца...»

Хлопчык заўважае ў варанога ранку ля вуха. Пэўна расцёр да крыві рамяньком.

«Пачакай, — кажа ён, — трэба трошкі паслабіць спражку, зараз усё зробім».

Расшпільвае спражку і здымае аброць з варанога.

Толькі Крабат пазбавіўся ад аброці, як тут жа абарочваецца крумкачом. З карканнем узносіцца ў неба і скіроўваецца да Чарнагорыцы.

У вёсцы свеціць сонца. Унізе ля студні ён бачыць пявунню з кошыкам у руках, яна корміць курэй. Раптам яго накрывае цень, увушышу выбухае пранізлівы ястрабіны крык. «Май-стар!» — працінае думка.

Склаўшы крылы, ён стралой шугае ў студню і ператвараецца ў рыбіну. Уратаваўся? Але дужа позна разумее, што сам сябе загнаў у пастку, з якой няма выхаду.

«Пявуння! — збірае ён апошнія сілы. — Дапамажы мне выбрацца!»

Дзяўчына апускае руку ў студню, Крабат робіцца залатым пярсцёнкам на яе пальцы і такім чынам зноў апынаецца на версе.

Пры студні, як з неба зваліўся, вырастае аднавокі спадар у чырвоным кавалерыйскім мундзіры польскага крою са срэбнымі шнурамі і чорным пазументам.

«Скажы мне, паненка, адкуль у цябе такі прыгожы пярсцёнак. Дай мне на яго паглядзець...»

І ўжо цягне руку да пярсцёнка, хоча яго схапіць.

Крабат ператвараецца ў ячнае зярнятка. Саслізгвае з пальца пявунні і падае ў кошык. Дзяўчына чэрпае новую жмень зерня і разам з Крабатам высыпае яго курам.

Спадар у мундзіры раптам знікае. На яго месцы з'яўляецца чорны як смала аднавокі певень і пачынае дзяўбіць зерне. Але Крабат спрытнейшы за яго — хутка скемлівае, што

да чаго, і перакідваецца ў ліса. Маланкай кідаецца на чорнага пеўня і перагрызае яму горла.

У яго зубах толькі трэскаць стаіць, як ад сечкі і саломы. Трашчыць і ў Крабатавых зубах, як ад саломы ці сечкі.

Крабат прачнуўся ўвесь мокры ад поту. Задыханы, ён упіваўся зубамі ў сяннік. Спатрэбіўся пэўны час, каб супакоіцца.

Ён палічыў добрым знакам тое, што ў сне перамог Майстра. Цяпер усе сумневы развеяліся. Ён ведаў, што Майстрыны дні злічаны. Ён — Крабат — паложыць канец млынароваму ліхадзейству, яму наканавана зламаць яго ўладу.

Вечарам ён зайшоў да Майстра.

— Я застаюся пры сваім! — гучна заявіў ён. — Бяры сабе ў пераемнікі каго хочаш. А я, Крабат, адмаўляюся ад тваёй прапановы.

Майстар прыняў яго словы спакойна.

— Ідзі ў дрывотню, — сказаў ён, — вазьмі там кірку і рыдлёўку. На Козелевых багнах трэба выкапаць магілу. Гэта будзе тваім апошнім заданнем.

Крабат нічога не адказаў, развярнуўся і выйшаў з пакоя. Калі ён прыйшоў да дрывотні, з ценю выступіла нечая постаць.

— Крабаце, я тут чакаю цябе. Што мне паведаміць дзяўчыне?

Крабат выцягнуў з нагруднай кішэні світкі колца з валасоў.

— Скажаш ёй, — папрасіў ён Юрэка, — што маеш вестку ад мяне. Што заўтра, у апошні вечар года, яна можа прыйсці да млынара і папрасіць яго адпусціць мяне, — ён апісаў хату, дзе жыла пявуння, і працягнуў:

— Пакажаш ёй гэтае колца, і яна зразумее, што ты прыйшоў ад мяне. Не забудзь ёй нагадаць, што яна сама вырашае, ісці ёй на Козелевы багны ці не. Прыйдзе — добра, не прыйдзе — таксама добра. Мне ўжо тады будзе ўсё адно, што са мной станецца.

Ён абняў Юрэка і аддаў яму колца.

— Паабяцай мне, што так і будзе. Што не станеш угаворваць яе зрабіць тое, чаго лепей не рабіць.

— Абяцаю, — сказаў Юрэк.

І чорны крумкач, трымаючы ў дзюбе колца з валасоў, паляцеў да Чарнагорыцы. Крабат увайшоў у дрывотню. Што там у куце? Труна? Закінуў на плячо кірку з рыдлёўкай і паклыпаў праз снег да Козелевых багнаў, а потым да Пусткі.

Усё наваколле там было снежна-белым, толькі ў адным месцы цямнеў чорны прамавугольнік.

Каму прызначалася гэтае месца? Яму ці Майстру?

«Заўтра такой парой, — падумаў Крабат і тыкнуў рыдлёўкай у зямлю, — усё будзе вырашана».

Назаўтра раніцай пасля сняданку Юрэк адвёў Крабата ўбок і аддаў яму колца. Ён пагаварыў з дзяўчынай, усё ўладжана.

Надвячоркам — толькі пачало сутонець — на млын прыйшла пявуння. У камунійнай сукенцы і з белай стужкай у валасах. Яе сустрэў Ганца і спытаў, што яе сюды прывяло. Яна адказала, што хоча пагаварыць з млынаром.

— Я млынар, — Майстар распіхаў хлопцаў па баках і выступіў ёй насустрач. У чорным плашчы, на галаве трохвуголка. Твар спалатнелы, як крэйдаў абмазаны. — Чаго табе трэба?

Пявуння змерыла яго бясстрашным позіркам.

— Аддай мне майго хлопца!

— Твайго хлопца? — Майстар зарагатаў злым смехам, падобным да казловага бляння. — Не ведаю такога.

— Гэта Крабат, — сказала пявуння. — Я кахаю яго.

— Крабат? — Майстар паспрабаваў запалохаць яе. — Хіба ты яго ведаеш? Хіба зможаш адрозніць яго ад іншых хлопцаў?

— Я ведаю яго, — сказала пявуння.

— Любая можа так сказаць! — Майстар абярнуўся да млынарчукоў. — Марш у чорную камору, сталі ў шэраг, роўненька адзін ля аднаго! І не варушыцца!

Крабат стаў паміж Андрушам і Сташкам. Чакаў, што яны зараз абярнуцца крумкачамі.

— Стойце дзе стаіце! І хай толькі мне хто піскне! Гэта і цябе датычыць, Крабаце! Хоць гук ад цябе пачую — і яна памрэ!

З кішэні плашча Майстар выцягнуў чорную хустку, завязаў вочы пявунні і завёў яе ў чорную камору.

— Калі патрапіш паказаць мне свайго хлопца, дазволю яго забраць.

Крабат спалохаўся. Такого ён не прадбачыў. Як цяпер дапамагчы дзяўчыне? Тут нават ад колца з валасоў няма ніякай карысці!

Пявуння абышла шэраг хлопцаў. Адзін раз, потым другі. Крабат ледзь стаяў на нагах. Вось ён і паплаціўся жыццём. І не толькі сваім, але яшчэ і жыццём пявунні!

Яго ахапіў страх. Такі страх, якога ён ніколі не ведаў. «Я буду вінаваты ў ейнай смерці, — мільганула ў яго галаве. — Вінаваты ва ўсім...»

І тут усё адбылося.

Пявуння прайшла міма шэрага хлопцаў у трэці раз, а потым працягнула руку і паказала на Крабата.

— Гэта ён, — прамовіла яна.

— Упэўненая?

— Так.

Усё вырашылася.

Яна зняла хустку з вачэй і падышла да Крабата.

— Ты вольны.

Майстар адхіснуўся і прыхіліўся да сцяны. Хлопцы знерухомелі, быццам скамянелі.

— Хлопцы, — сказаў Юрэк, — збярыце вашы рэчы з гарышча і рушце ў Чарнагорыцу. Пераначаваць можна будзе ў войта на гарышчы.

Чаляднікі ціха павыходзілі з каморы.

Яны ведалі, што Майстар не дажыве да ранку. Апоўначы ён загіне, а млын згіне ў полімі.

Мертан з крывой шыяй паціснуў Крабату руку.

— Нарэшце адпомсцілі за Міхала з Тондам... і за астатніх таксама.

Крабат не мог і слова вымавіць. Быццам анямеў. Тады пявуння паклала руку яму на плячо і захутала ў сваю вялікую ваўняную хустку. Мяккую і цёплую, як ахоўнае покрыва.

— Хадзем, Крабаце.

Ён пайшоў за ёю з млына, яна павяла яго паўз Козелевы багны да Чарнагорыцы.

— Як у цябе атрымалася? — спытаў ён, калі то тут то там спаміж дрэў замільгалі агеньчыкі вёскі. — Як атрымалася знайсці мяне сярод іншых хлопцаў?

— Я адчула твой страх, — адказала яна. — Як ты за мяне баішся. Па тым цябе і пазнала.

Калі яны выйшлі да ваколіцы, з неба пасыпаў снег. Мяккі і драбнюткі, не раўнуючы як мука з-пад вялікага сіта.

ЗМЕСТ

ГОД ПЕРШЫ

Млын на Козелевых багнах	7
Адзінаццаць і адзін	13
Працаваць — не ме́д лізаць	18
Уцёкі ў сне	23
Спадар з пеўневым пяром	28
Агылі, на жэрдку!	35
Знак Таемнага Брацтва	40
Памятай, што я — Майстар	48
Вол-Блашке з Каменьца	56
Вайсковы марш	64
Падарунак на памяць	74
Без святара і без крыжа	79

ГОД ДРУГІ

Згодна з традыцыямі і звычаямі млынарскае гільдыі	87
Мяккая зіма	94
Віват Аўгусту!	101
У святле велікоднае свечкі	109
Гісторыі пра Капаллюха	117
Як каня прадавалі	125
Віно і вада	133
Пеўневы бой	143
На краі рада	151

ГОД ТРЭЦІ

Кароль-маўр	159
На крылах	166
Спробы ўцёкаў	173
Снег на пасевы	179
Я — Крабат	186
Паміж небам і зямлёй	192
Нечаканыя адкрыцці	199
Праца не з лёгкіх	206
Султанаў арол	213
Колца з валасоў	222
Прапанова	230
На змене гадоў	237

Літаратурна-мастацкае выданне

Пройслер Отфрыд

КРАБАТ

ЛЕГЕНДА ЧОРНАГА МЛЫНА

Адказны за выпуск *Андрэй Янушкевіч*
Рэдактар *Вольга Гронская*
Карэктар *Наста Анцімонік*
Камп'ютарная вёрстка *Сяргей Макарэвіч*
Дызайн вокладкі *Анастасія Капульцэвіч*

Падпісана да друку 27.12.2020. Дата вырабу 02.2021.
Фармат 84х108/32. Папера кніжная. Друк лічбавы.
Ум. друк. арк. 14,3. Ул.-выд. арк. 8,7.
Наклад 1000 экз. (1-ы завод – 500 экз.). Заказ 162548.

Індывідуальны прадпрымальнік Кандрусевіч Надзея Канстанцінаўна.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы
і распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/520 ад 11.08.2017.
Вул. Купалаўская, 11, 223027 в. Каралёў Стан, Мінскі р-н, Мінская вобл.

Індывідуальны прадпрымальнік Янушкевіч Андрэй Мікалаевіч.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы
і распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/218 ад 18.03.2015.
Вул. Шафарнянская, 3/135, 220125 г. Мінск.
<https://januskevic.by>

Акцыянернае таварыства «Т8 Издательские Технологии».
Валгаградскі пр-т, 42, к. 5, 109316 г. Масква, Расійская Федэрацыя.
<http://t8print.ru>

EAC

**У выдавецтве «ЯНУШКЕВІЧ»
апошнім часам выйшлі**

Альгерд Бахарэвіч
Апошняя кніга пана А.

Даніэль Кельман
Тыль

Мая Лундэ
Снежная сястра

**У выдавецтве «ЯНУШКЕВІЧ»
рыхтуюцца да друку**

Дамініка Словік
Зімоўля

Габрыель Гарсія Маркес
Восень патрыярха

Анна Цыма
Прачнуцца на Шыбуі

**Шукайце нашы кнігі
ў выдавецкай анлайн-кнігарні
JANUSKEVIC.BY**

Лужыца, канец сямнацатага стагоддзя.
Дзіўны голас у сне заклікае сірату Крабата пакінуць
сваіх спадарожнікаў і пайсці да млына на Козелевых
багнах. Гэта месца лічаць праклятым, але хлопчык
ідзе на покліч. Ліхая пагалоска пацвяджаецца:
млын аказваецца Школай чорнае магіі, а аднавокі
млынар — настаўнікам, які з надыходам ночы
пасвячае сваіх вучняў у сакрэты Таемных мастацтваў.
Але за авалоданне магічнымі ведамі давядзецца
заплаціць высокую цану...

Прыгожая, хоць і змрочная, лужыцкая легенда
пра Крабата ў пераказе нямецкага пісьменніка
Отфрыда Пройслера — гэта пазбаўленая наіўнай
лёгкасці казка аб марах і сяброўстве, каханні і ўладзе.
А таксама аб вечным супрацьстаянні добра і зла.
І хоць добро мае сілу, аднак вызваліцца з пут зла
і дамагчыся свабоды не так і проста.

Amory and Famously Ishkabab